Bartha Miklós: Kazárföldön 1. rész

Bartha Miklós

Egán Ede

ELÕGONDOLATOK BARTHA MIKLÓS MÛVÉHEZ

Szomorú jele a magyar nemzeti tudat mesterségesen fenntartott csököttségének, hogy egyre több az olyan nagy könyv, klasszikus érvényû munka, amelyrõl széles néptömegek legfeljebb annyit tudnak mondani: - Hallottam emlegetni, de nem olvastam. Pedig mint a testnek mindennapi falatozás, úgy a tudatnak a mindennapi betû, amely biztosítja megmaradását, erejét és fejlõdését. Bartha Miklós jelen könyve mindenképpen azon hírhedett" munkák élenjárója, amelyekrõl kritikát még csak-csak hallhatott a magyar, de kezükben eddig kevesen tarthatták.

Pedig nagyon fontos könyv ez, boldogabb országokban - feltéve, hogy lett volna Bartha Miklósuk - a kötelezõ érettségi tételek közé sorolnák. Ugyanis az elsõ nemzeti szociográfia, alapmû, továbbá történelemkönyv, hiszen amit felvázol, a nemzet sorsának korszakos fordulója, de mindemellett líra is, mert valódi emberek, nevesíthetõ sorsok, megélt tragédiák summázatos foglalata. Ez a nem túl vaskos, elõször 1901-ben megjelent munka hiteles kortársi bizonyságát adja, amint Magyarországon a magyar világból - lassan és feltartóztathatatlanul - kazár világ lett. Hogy milyen a kazár világ? Bartha látleletének figyelmes elolvasása erre is választ ad, ha pedig röviden akarnánk összefoglalni esszenciáját, azt mondhatnánk róla: más, mint magyar, azaz magyartalan. S hogy kik a kazárok? Õk a XIX. századi Oroszországi és Lengyelországból Galícián át Magyarországra beszivárgott zsidók.

Gyökértelen, ápolatlan, balkánias benyomást keltõ, kaftános, pajeszos emberek, akiket megjelenésüket követõen a beregi magyar parasztság - miért, miért nem - kazároknak nevezett el. Ez a terminus tehát nem Bartha Miklós leleménye és legkevésbé sem eufemizmus a zsidó szó kiváltására. (Ez utóbbi különben sem számított még tabunak Bartha könyvének írásakor.) Az önmagukat menekültnek minõsítõ kazárok megjelenésére nem véletlenül alkalmaztuk a beszivárgás kifejezést, mivel egyedül ez fejezi ki taktikájukat: sohasem csoportosan vagy szervezetten emigráltak, sohasem érkeztek meg valahová hivatalosan, csak megjelent egy-egy kósza menekült, akinek kijárt a vendégjog, aztán lassan követte õt a népes család és a baráti kör. Úgy telepedtek le valahol, hogy sosem kértek semmiféle hozzájárulást ehhez, egyszer csak ott voltak tömegesen és elmozdíthatatlanul.

S hogy ezek a másságos jövevények úgy hatoltak bele az ezeréves nemzet testébe, mint kés a vajba, s hogy félszázad alatt, ha nem is formálisan, de ténylegesen hatalmuk alá gyûrték az országot, annak a két másik sajátságuknak tulajdonítható, amely a kazár másságot mindig is kíséri honfoglalásain: az egyik az amorális másság, a másik az amorális félrevezetés. Ha hétköznapibban akarnánk fogalmazni, azt mondhatnánk, hogy kielégíthetetlen hataloméhség és felelõtlen handabanda. És e két fegyverrel szemben teljesen védtelennek bizonyult a Felsõ-Tiszavidéki õsi falvak magyar és rutén paraszti közössége: õk a keresztényi moralitás, a becsületesség és a gerincesség megszabta határok között élték életüket történelmi korok óta, számukra a kazár siserehad invázíószerû megjelenése több volt, mint övön aluli ütés: korábban teljesen elképzelhetetlen képtelenség, maga az ördög.

Bartha Miklós a székelyföldi Rugonfalván született 1847 november 14-én. Apja Bartha Gergely uradalmi intézõ, anyja a megyeszerte csodált szépségû Sebesi Anna. 1866-ig a székelyudvarhelyi református fõgimnáziumban tanul, ezt követõen Budapesten jogot hallgat, 1871-ben szerzi meg diplomáját. Politikával folyamatosan foglalkozik, 1881-tõl haláláig országgyûlési képviselõ. 1880 október 1-én indítja meg Kolozsváron az Ellenzéket, amelynek tulajdonosa is egyben. Alig egy hónapra rá majdnem az életébe került szókimondó igazságkeresése. November elején ugyanis egy cikkében hírül adja, hogy a kolozsvári önkénteseket kiképzõ osztrák hadnagy, Gustav Rüstov magyar kutyáknak" illetve Kossuth-kutyáknak" nevezi beosztottjait. Ezzel a mondattal zárja a cikket: Nem azért él a német magyar kenyéren, hogy meg ne marja a gazdáját. " November 13-án Rüstov hadnagy és barátja Dienstl fõhadnagy megjelentek az Ellenzék szerkesztõségében, az ott lévõ munkatársakra ügyet sem vetve Bartha asztalához léptek és rövid szóváltás után kardjukkal fején és kezén összekaszabolták, majd hátba szúrták. Napokig élet és halál között lebegett, orvosai lemondtak róla. De felépült. Sérüléseit élete végéig viselte, egyik keze örökre béna maradt. Az üggyel kapcsolatosan még tudni érdemes, hogy a két tisztet az esetet követõen elõléptették és dicséretben részesítették! Ez is adalék a Monarchia társadalmi légköréhez.

A sokáig magányosan élõ Bartha azt vallotta, miszerint kötelességem - egyedül állva - többet áldozni a szerencsétlen nemzetnek, mint azok tehetik, kiket gyermekeik sorsa kell, hogy elsõsorban érdekeljen. " Élénk közéletisége dacára is - mindenki egyetértett azzal, hogy Kossuth óta õ volt a leghatásosabb debatter - eléggé visszavonultan élt, kevés barátai közé tartozott Ábrányi Emil, a kitûnõ költõ és Kolozsvár színész óriása, E. Kovács Gyula. Mindkettõt azért becsülte nagyra, mert megértik a nemzet szívdobogását. "

1905. október 19-ón tragikus váratlansággal hunyt el agyszélhûdésben Budapesten a Deák Ferenc utca 15. szám alatti lakásán. Halála fõváros- és Erdély-szerte mély és igaz részvétet keltett. Sírja a Kerepesi temetõben található a Deák-mauzóleum közvetlen szomszédságában.
*
Kazárföldön címû tárcasorozatát 1901 január 1-én kezdi el közölni az Ellenzékben, majd ugyanezen év végén könyv alakban is kiadja. Életrajzírója, a kortárs Sebesi Samu így látta mindezt: A stílusmûvészet megvesztegetõ bájával írt könyv, tüzetesen ismerteti azt a hegyvidéki akciót, amelyet a magyar földmûvelési kormány a rutének megmentése érdekében indított, és a Kárpátok bércei közt lakó összes népek javára folytatott. (...) Ellenségei behatóbb bírálat nélkül ráfogták, hogy (a Kazárföldön) antiszemita irányzattal iratott. Ennek az állításnak csak annyiban van némi alapja, hogy Bartha az élõsködés céljából bevándorolt idegen zsidónak testi és lelki szennyét olyan elementáris erõvel festette meg, hogy a magyar zsidók is megdöbbentek fajuk rútságának hûséges rajzától. Az

elfogulatlan és intelligens zsidóság azonban nem látta benne az antiszemita tendenciát. "

Néhány szóval pontosítanunk kell, hogy valójában mi értendõ   hegyvidéki akción". A század fordulóján a történelmi Magyarországnak azt a tájegységét, ami ma Ukrajnához tartozik és Kárpátaljaként ismert, Kárpát-hegyvidéknek, röviden hegyvidéknek nevezték. A környék fokozatosan a magyar haza legelmaradottabb régiójává süllyedt. Ebben a dicstelen rekordban aktív szerepet a területen élõsködõ kazár menekültek, passzívat pedig a semmire és senkire tekintettel nem lévõ, teljes szociális nemzeti közönyt felmutató bérlõk, a Schönberg bárók játszottak. Eredetileg ugyanis az egész, nagyobbrészt erdõs környék Schönborn birtok volt, méghozzá olyan kiterjedésben, mint Csanád vármegye területe! Ez az óriási birtok - amely állam volt az államban - az égadta világon semmi fejlesztést, beruházást, gondoskodást nem kapott, kirablása, felélése, erdeinek kivágása, javainak elszállítása annál inkább folyamatos volt. A családi birodalmat megalapító osztrák gróf a Rákóczi-szabadságharc leverését követõen kapta meg a Méltóságos Fejedelem birtokainak egy részét, s ahhoz a   Bereg vármegye örökös fõispánja" címet. Mesélik, hogy a 240 000 holdnyi Schöborn-Büchheim hitbizomány egyik örököse a XIX. században egy bécsi fogadáson azzal hencegett: bár országrésznyi birtoka van Kelet-Magyarországon, õ még soha életében nem járt arrafelé és nem is óhajt személyesen odautazni. Ilyen hozzáállás mellett érthetõ, ha a környék a legsötétebb feudalizmusra emlékeztetõ paraszti elnyomást õrizte meg falvaiban.

Bartha Miklós így fogalmazott: Ez mind együttvéve ezen egyetlen szóban jelentkezik: Éhség! Búzatermõ Magyarországnak van egy vidéke, ahol a nép évrõl évre százezerszámra mindig éhezik. Nem ismeri a jóllakás állapotát. Egész élete abban a sóvárgásban telik el, hogy jóllakhassék, íme, az állattá fajulás útja. A kutya ragadozóvá lesz, a veréb tolvajjá, ha éhes. A birka bõg, a ló nyerít. Ez a szegény nép sem tolvajjá, sem martalóccá nem lett. Nem is kiabált. Némán tûrt évtizedek óta. "

Mindebbõl az is megérthetõ, miért válhatott olyan könnyen prédájává a ravasz, minden hájjal megkent kazár vendégeknek. A hegyvidék elmaradottsága a múlt száz utolsó éveire annyira anakronisztikussá vált, hogy Darányi földmûvelési miniszter támogatásával, Egán Ede szakmai vezetésével kormányprogram indult a régió megtámogatására. Maga Bartha egy mondattal így foglalja össze ennek lényegét: Megszüntetni úgy a kazárok privilégiumát, mint a rutének szolgaságát: ím, ez a célja a hegyvidéki akciónak. "

Az események fõszereplõje az a skót származású, de magyar érzésû és neveltetésû, rendkívül becsületes és önzetlen minisztériumi megbízott, Egán Ede (1851-1901) lett, aki számos közgazdasági könyv tekintélyes szerzõjeként, valamint a hazai tejgazdálkodás felfuttatásáról írott programjaival lett híressé. Õ lesz, aki a miniszter felkérésére 1898 és 1901 között a   hegyvidéki kirendeltséget" vezeti és rendkívül hatékony intézkedéseket hoz a kazár élõsdiség visszaszorítására, az õslakosság életkörülményeinek javítására. Az életével fizetett ezért! A kazár érdekek keresztezése, a kazár élettér sértése már a századfordulón is veszélyes vállalkozásnak bizonyult. Elõször csak - a kazár érdekeket akkor már mindig és mindenhol felkaroló - magyar sajtó kezdte támadni õt. Még azok az orgánumok is, amelyek különben kormánypártiak voltak egyéb ügyekben. Ahol és amiben lehetett, ott és akkor gátolták, kritizálták munkáját, de Egán nem az a típus volt, aki meghõköl. S mert a kazár lobby sem, így az elvakult kazár gyilkos revolvergolyója tett pontot a hegyvidéki akcióra: a magyar és rutén nép maradt a minden képzeletet felülmúló nyomorban, a kazár   menekültek" pedig arattak, taroltak, amit értek.

Napjainkban, ha egyáltalán emlegetik a Kazárföldönt, zsidó részrõl úgy tekintik, mint a II. világháború idején tetõzõ zsidóüldözések egyik elméleti megalapítóját: mintha ez a könyv lett volna nyitánya az izraeliták elleni kritikus fellépésnek. Valójában pontosan az ellenkezõje az igaz: Bartha munkája nem kezdete, de betetõzése és összefoglalója a biztató felismerési folyamatnak, amelyet a magyar szellem legnagyobbjai már a múlt századi elsõ évtizedeitõl kezdtek megfogalmazni.

Kölcsey 1830-ban tanulmányt készít A szatmári adózó nép állapotáról". Szatmár határos a kazárfölddel, ezért nem is lepõdhetünk meg túlzottabban a Himnusz költõjének megállapításain: Egy van csak, amit még figyelembe hozni bátor vagyok. Az ti. , hogy az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása. (...)... még pedig azon idõben, mely alatt (ha ugyan az említett összeírásokban valami tetemes hiba nem történt) a keresztyén adózó nép száma több mint 16 ezerrel kevesebbedett meg. Senki sincs a Tek. Vármegye itt ülõ tagjai közül, akinek a zsidó ezen szaporodására a szomszéd Galíciának sorsa eszébe ne jusson. (...) De bátran említem azt az iszonytató rajzolatot, amelyet Pr. Schulze Galíciának, az Izrael fiai által történt lesüllyedésérõl, az egész ausztriai birodalom láttára, elõállított. Méltán mondja õ, hogy mely országban a zsidók megszaporodnak, az vagyoni végromlás szélén áll. " Széchenyi ugyancsak 1830-ban a Hitelben megállapítani kénytelen: ... praerogativáink (kiváltságaink) egyik szép következése, melynek a zsidó annyira örül s nevet, midõn mi felemelkedett büszke érzéssel függetlenségünkrõl álmodozunk, de magunkat egyszersmind általa megköttetni engedjük - hogy azt valóban inkább az õ praerogativájának mondhatnók"

Berzsenyi 1833-ban írja meg brosúráját A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól". Ebbõl idézünk: „A falusi zsidók többnyire oly egészen demoralizált népcsalók és orgazdák, hogy azokat a nép között megszenvedni, vagy még azokkal bort és húst árultatni csupa veszedelem. " Asbóth János, a magyar konzervativizmus legnagyobb ideológusa 1876-ban veti papírra: És láttam, hogyan halad elõre gyõzelmi trombitáját fuvallva a romlás. És láttam, hogy Magyarország visszaadva önmagának nem a boldogulás, hanem a rothadás útjain halad. (...) Ó, pusztuló, süllyedõ magyar fajom! Miért kellett elfeledned, hogy nem igaz az, hogy becsületesnek csak látszani kell, nem igaz, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak, nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak puszta szó, hanem igenis az ország talpköve... "

Dr. Istóczy Gyõzõ pedig 1875-ben megtartott elsõ parlamenti interpellációjától kezdve, politikai pályafutása alatt végig folyamatosan figyelmeztet, hogy súlyos társadalmi fekélyek jelentek meg az ország szövetében. 1882. június 9-én pedig, tényekkel alátámasztott indítványában szorgalmazza, hogy a már nagyon aktuális és nagy késésben lévõ bevándorlási törvényt hozza meg a parlament. Rámutat arra, hogy az orosz és lengyel nép megsokallta a rajta élõsködõket, ezért kiûzte hazájából a parazitáit, de az ide bevándorlást - a nemzet érdekeinek messzemenõ figyelembevételével szabályozó törvény hiányában ez a mozgékony és ügyesebb faj a kevésbé ügyeset helyébõl kiszorítja. " A T. Ház leszavazta Istóczy javaslatát, bevándorlási törvényünk pedig azóta sincs.

A Kazárföldön irodalmi elõzményeinek sora kívánság szerint bõvíthetõ lenne, most zárjuk az idézeteket egy olyan véleménnyel, amelyet Bartha kortársa vetett papírra. Vészi József, a Budapesti Napló fõszerkesztõje - aki maga is zsidó -, hosszú elemzésben üdvözli a Kazárföldön megjelenését 1901. december 15-én leközölt cikkében Miért ne hinnõk hát el Bartha Miklósnak, hogy a kazárságban nagy a szellemi züllöttség és sok az erkölcsi

meghibbanás? Miért fogadnók kételkedéssel azokat a fejezeteket, amelyek a kazárság ravaszságát, kapzsiságát, üzérkedését, a földdel és pálinkával, a pénzzel és az élelmességgel ûzött uzsoráját támadják. Ahonnan ez az elem beszivárgott, az orosz városok gettóiból, nem hozhatott magával sem tisztaságot sem magasabb erkölcsi színvonalat, sem a testi fáradságnak megbecsülését, sem szociális ösztönt, sem kultúrképességet. (...) Ami antiszociális és kultúrképtelen elem van e barbár tömegben, azt bizony le kell róla nyesni, erõs és ügyes kézzel. (...) Ezt a tanulságot vonom én le Bartha Miklós könyvébõl. " Nyilván nem lehet véletlen, nem lehet figyelmen kívül hagyható az az egyöntetûség, az a szentenciális összhangzat, amit Kölcseytõl Barthán át Vészi Józsefig mindenki mondott. Talán csak van benne valami elvitathatatlan igazság, valami jogos ismerés, valami - a mának is érvényesíthetõ - történelmi tanulság.
*
A Kazárföldön utolsó kiadása 57 évvel ezelõtt jelent meg, azóta elérhetetlen: a bizonyos Habent sua... " nagyon is sokat mutatóan jelentkezik esetében. Elsõ kiadását követõen 19 év múlva a kazárok uralta Kárpát-hegyvidék cseh terület lett, azután szovjet, ma ukrán. Szóval, bármi inkább, csak magyar ne! Elvették tõlünk az országrészt, amely - a legújabb régészeti felismerések szerint - a honfoglaló magyarság legsûrûbben lakott központja volt. Amikor Bartha elkezdte az Ellenzékben közölni ezeket a fejezeteket, Munkács lakosságának 60, Szolyvának és Volócnak 25-25, Verõcének 42 százaléka volt zsidó. Mindez Rákóczi talpasainak szûkebb hazájában, ha tárgyilagosak akarnánk lenni, gúny nélkül tehetnénk hozzá, hogy csak ennyi volt még az idegen elem, mivel emberöltõk óta már az egész hegyvidék expanzív államok prédája. De a Bartha Miklós feljegyezte történet mégis ugyanolyan égetõen magyar tragédia maradt, mintha Bereg, Ung és Máramaros vármegyék is azok volnának. Ezért ugyanolyan aktuális a Kazárföldön, mint akkor volt, amikor Bartha Miklós megírásához látott.

Szõcs Zoltán

IGAZ SZERETETTEL
ÉS
BARÁTI HÛSÉGGEL AJÁNLOM E KÖNYVET
A VISZONTLÁTÁSIG
BOROSTYÁNKÕI EGÁN EDE
EMLÉKÉNEK BUDAPEST, 1901 NOVEMBER HÓ

BARTHA MIKLÓS

MAGYARÁZAT

A HAVAS csodálatos vonzerõt gyakorol rám. Úgy tetszik, hogy a természet a havason érzi magát igazán otthon. Egyebütt meg kell õt lesni; de itt kitárja a maga indulatait õszintén. Ez a harag valódi harag; ez a fenség nem komédia; ez a báj nem mûszépség. Ásó, kapa, ekevas nem változtatták meg színét és alakját. Vasutak, csatornák és árkolások mértani vonalai nem nyugtalanítják a vadon õsi szabadságát. Minden úgy van, amiként az örök mûhelybõl kikerült, s amiként azt megformálta a zivatar, a görgeteg, a jég, a napsugár, a villám.

Mintha más volna ott az ember is. Régi szokásait, régi szerszámait, régi viseletét inkább

megtartotta, mint mi. Erõsebb a teste, szívósabb az élete, jobb a szeme, mint nekünk. Fejletlenebb állapotánál fogva közelebb áll a vadállathoz s erõsebb hiténél fogva közelebb áll az Istenhez, mint mi. A történelmi átalakulások jóformán nyomtalanul siklanak el feje fölött, miként azok a felhõk, melyek csak megpihennek a bércek ormán s néma borongással" tovább szállanak.

Úgy tetszik, hogy a gyergyói rengetegek pásztorembere az elõdök ruhájában járja a bérceket és a hajdankornak nyelvén beszél hozzánk. Letûnt századok vonásait látom a havas lakóban, miként a paleontológiái leletekben láthatók az elpusztult világrend õsnyomai.

Az elmúlt õsszel két heti pihenõre tettem szert. Aki jól be van fogva, annak nem kis feladat eldönteni, hogy hová menjen és mit csináljon, mikor a semmittevés gyönyöreire nyílik kilátás. Amíg e fölött töprenkedtem, mindig havasi képek rajzottak körül.

Egyszer aztán véletlenül találkoztam Egán Edével, akit a Kárpát-hegyvidéki földmûvelõ nép nyomorának enyhítése céljából Bereg megyében foglalkoztat a földmûvelésügyi kormány. Ez az akció már régen érdekelt. Különbözõ leírásokból tudtam, hogy elhanyagolt és kegyetlenül elcsigázott népet óhajt a kormány szörnyû helyzetébõl kiszabadítani. Itt-ott szórványos közlemények jelentek meg a mentési munkálatról. A közlések nem vágtak össze. Egyik dicsérte, a másik gáncsolta a munkát. Sikert jósolt az egyik; kudarcot a másik.

Kinek van igaza? Meg lehet-e csakugyan menteni egy végpusztulásnak indult népet? Megérdemli-e a kezelésbe vett anyag a ráfordított fáradságot? Nem olyan kísérletezéssel állunk-e szemközt, mely pénzt, gondot, erõt nyel el ok nélkül?

Elhatározásom gyorsan megfogant. Oda megyek pihenni a ruténok közé. Ott havasvidéket is találok, s ezenkívül színrõl színre megnézhetem a népmentési munkát. Tervemet Egán azzal az örömmel fogadta, amellyel a mesterek szokták fogadni mûtermüknek értelmes látogatóit. Pihenésem kérdése ezzel meg volt oldva.

Szeptember 7-én érkeztem Szolyvára, s a miniszteri kirendeltség központi mûhelyében fölütöttem sátorfámat. Innen kirándulásokat tettem Beregszentmiklósra, F. -Viznyitzére, Puznyákfalvára, Frigyesfalvára, Dombostelkére, Patkanyócra, Nagy-Marosra, Munkácsra, Árdánházára, Hársfalvára, Zsdenyovára, Vereckére, a Beszkid-csúcsra, Volócra, a Fircák-havasra, a Névtelen-havasra, Ökörmezõre, Bisztrára, Husztra stb.

Alkalmam nyílt megnézni a nép életmódját, szokásait, vagyoni és kulturális állapotát. Érintkeztem papokkal, jegyzõkkel, bírákkal, erdészekkel, kerülõkkel, földmûvelõkkel, boltosokkal, napszámosokkal, tanítókkal, kocsmárosokkal, uzsorásokkal, nagyúri családdal és szegénységben sínylõdõ rutén háznéppel. Láttam és megmértem a helyzetet s nyitott szemmel néztem, hogy a földmûvelési kormány terve, célja, eszköze behat-e valóban a népélet viszonyaiba, és hogy van-e a valóságban ennek a behatásnak állandósági biztosítéka?

Kimondhatatlan örömet okozott az a meggyõzõdés, hogy nem szappanbuborékos légvárakat épít a miniszteri kirendeltség, hanem reális alkotásokat hoz létre. Faluról falura látja az ember, hogy miként lábad föl a nagy beteg. Mert hajh, nagy volt és még most is nagy ott a betegség! Ennek a néptestnek mindene fáj: a feje, a lába, a dereka, a háta, a gyomra. Mindene.

Hol kezdették tehát a kúrát? Világos, hogy magán a testen; annak valamennyi tagján. A nyomort nem ez, vagy az okozza, hanem minden, ami e népet körülveszi. Az intézmények, az éghajlat, az emberek. A pénz, hogy ennek van, annak nincs. A terméketlenség. A munkahiány. Az adósság. A tudatlanság. A pálinka. A demoralizáció. A közlekedés hiánya. A fölszerelés hiánya. A legelõ hiánya. A szolgabíró. Az uzsora. A jegyzõ. Az erdõ. A dúvad. A szarvas. A kazár. Minden, amit lát. Ez mind együttvéve ezen egyetlen szóban jelentkezik: Éhség!

Búzatermõ Magyarországnak van egy vidéke, ahol a nép évrõl évre százezerszámra mindig éhezik. Nem ismeri a jóllakás állapotát. Egész élete abban a sóvárgásban telik el, hogy jóllakhassék, íme, az állattá fajulás útja. A kutya ragadozóvá lesz, a veréb tolvajjá, ha éhes. A birka bõg, a ló nyerít. Ez a szegény nép sem tolvajjá, sem martalóccá nem lett. Nem is kiabált. Némán tûr évtizedek óta.

Amit láttam és hallottam, arról futó jegyzeteket írtam a kis úti naplómba. Eszem ágában sem volt, hogy közzé tegyem. Egyszerûen följegyeztem, amiként mûkedvelõk rajzfelvételeket készítenek egy-egy tájékról. A magam okulására és az emlékezet támogatására jegyeztem fel. Jóval késõbb egyik képviselõtársam feltûnõ kicsinyléssel beszélt elõttem a miniszteri kirendeltség hegyvidéki akciójáról. Még késõbb a hegyvidék egyik fõispánja, aki mûvelt és eszes ember, aki tehát képes felfogni egy ilyen akciónak becsét, horderejét és nehézségeit, a vádak egész sorozatával terhelte meg elõttem a kormány népmentési munkálatát. Nemsokára a pénzügyi bizottságban is fölmerült a kérdés, s az egyik tag élesen elítélte az egész mozgalmat, mint költséges és haszontalan fáradozást.

Ehhez járult néhány hírlapi cikk olyan lapokban, amelyek máskülönben mindig a kormány politikáját szokták támogatni. Ezúttal azonban keményen kirúgtak a hámból. Az egyik Darányi földmûvelési miniszternek szegezte mérgezett nyilait. A többi megelégedett Egán szétmarcangolásával. Hanem ez aztán derekas munka volt. Csak úgy izzadt minden betû attól a nagy fáradságtól, amit az írók kifejtettek Egán szétszedésére.

Mindez arról gyõzött meg, hogy a mozgalom mibenlétét még azok sem ismerik, akik arról beszélnek és írnak. Még kevésbé ismerik Darányi miniszter intencióját és legkevésbé ismerik Egánt. Egyszersmind meggyõzött arról is, hogy ez az üdvös és kivált nemzeti szempontból elsõrangú kezdeményezés hajótörést fog szenvedni az ellenséges irányú hangulat áramlatában, ha nem alakul egy erõteljes és mindenható közvélemény, mely a dolgok, viszonyok, célzatok és eszközök alapos ismeretével leszerelje az ellenséges irányú hangulatkeltést. Ennek következtében elhatároztam, hogy leírom tapasztalataimat.

Akinek kezébe kerül ez a kis könyv: legyen szíves és olvassa át. Célom a toborzás. Azt akarom, hogy különb harcosok sorakozzanak egy jó ügy mellé, mint amilyen én vagyok. Lelkemet az a vágy égeti, hogy minden olvasó meggyõzõdjék soraimból a földmûvelési kormány hegyvidéki akciójának helyessége, célszerûsége és szükségessége felõl. De célom elérésénél óvakodtam úgy a képzelgéstõl, mint a túlzásoktól. A valóságot írtam meg a valóság színeivel. Azok a képek, melyeket az olvasó elé tárok, akár a mélységekbõl hoztam azokat, akár az ormok - mindig hû másolatai az életnek, a viszonyoknak, az embereknek.

EGÁN EDE

DARÁNYI Ignác földmûvelésügyi miniszter a hegyvidéki kirendeltség vezetésével Egán Edét bízta meg. Illendõ tehát, hogy ezt a férfiút bemutassam, mert csak így lehet megítélni, hogy megvan-e egyéniségében a siker biztosítéka.

Egán nevét 14 év óta ismerem. Egyszer véletlenségbõl egy kirakatban ilyen címû könyvet láttam: Román szomszédaink", írta Egán Ede. Megvettem; elolvastam. Azóta nem feledtem el sem a könyv tartalmát, sem szerzõjének nevét. Olyan kereskedelmi, adózási és gazdasági elvek vannak ott lefektetve, amilyenekkel publicisztikánk nem igen szokott foglalkozni. Románia gazdasági jövendõje a versenybeli gyõzelemnek minden képzeletet felülmúló veszélyével tárult föl e mûben. Amit olvastam: minden gondolat, minden állítás a kérlelhetetlen tények szigorúval hatott rám. Megdöbbenésembõl - hogy miként haladnak mások és miként maradunk mi el, soha többé fölocsúdni nem tudtam.

Azóta a következõ munkák ragadták meg figyelmemet: Darf es »Milch für Reiche« und »Milch für Arme« geben? Ein Wort gegen die sogenannten Kindermilch-Anstalten. Von Edvard Egán. " Megjelent Brémában. Románia mezõgazdasági viszonyainak rövid vázlata. Toldalék Egán Edének román szomszédaink címû mûvéhez. " - A szeszadó-törvényjavaslat ügyében, írta Egán Ede. " E mûben azt bizonyítja, hogy az iparnak nem szabad a mezõgazdaság kárán fejlõdni, s annak romjain emelni palotákat. Die Hochschule für Bodenkultur in Wien und ihre falschen Propheten. Von Edvard Egán. "- A tej a fõvárosban, írta Egán Ede. " - Az erdélyi szarvasmarha-tenyésztés feladatai, írta Egán Ede. " - Kárpátaink közgazdasági hivatása. Intõ szó a magyarországi havasi gazdaságfejlesztése érdekében, írta Egán Ede. " - "A marhatüdõvész veszélye Magyarország mezõgazdaságára, írta Egán Ede. " »Das ungarische Pferd, seine Zucht und Leistung. Von Edvard Egán. " Megjelent Berlinben. Ein Wort für das arabische Pferd. Von Edvard Egán Megjelent Berlinben. - "Landwirtschaftliche Skizzen aus Ungarn. Von Edvard Egán. " megjelent Berlinben.

Egán angol származású ember. Voltaképpen skót. Akaraterejét, szívósságát, kötelességtudását a klánok szellemétõl örökölte. Még az apja költözött hazánkba. Jó magyar lett, itt halt meg, de angol honosságát végig megtartotta. Szerette fajunkat, azonban nem tudott megválni attól a büszkeségtõl, hogy egy világhódító nemzetnek legyen a tagja.

A fiú egészen a miénk lett. Skót nemességét naturalizáltatta borostyánkõi predikátummal. De angol-német nevelése megõrizte lelkének objektivitását. Õ nem úgy nézi fajunkat, annak tulajdonságait, jellemét, szokásait, szenvedéseit, hazaszeretetét, amiként mi nézzük, akik atomrészecskék vagyunk a nemzeti vérkeringésben. Õ kívül áll. Nem belénk olvadt, hanem belénk szeretett. Jobban félt minket, mint mi magunk. Jobban ismer minket, mint mi magunk. Jobban is szeret minket. A szerelmes imádásával tekint fajunkra. Szép vonásainkat körülfonja a mûvész áhítatával. Népviseletünk elragadja. Népdalainktól megrészegül. Egész mivoltunk átalakul, megszépül, tökéletessé válik az õ lelkében. Nincs ezt miért tovább fûzni. Szerelmes a fajunkba. Ezzel minden meg van mondva.

Középtermet, nagy csontok, kemény izomzat; fáradsághoz, viszontagsághoz, veszélyekhez edzett szív. Tervkészítésében körültekintõ, alapos, a legapróbb részletre kiterjedõ. A végrehajtásnál villámgyors, rácsap a munkára, mint a sas az áldozatra és gyorsan, kímélet nélkül végez vele. Szótárának legantipatikusabb szava a lehetetlen". Nem tud kibékülni azzal, hogy amit õ jónak tart, azt megtenni ne lehetne.

Lankadás nélkül dolgozik - ha kell - naponként tizennyolc órát. Akkor alszik el, amikor tetszik. Elsõrangú lovas, gyönyörûen gyeplõzi a négyest. A vadászathoz nincs kedve. Ezzel sok idõ telik el haszontalanul.

Társaságban élénk, szeretetreméltó, gyöngéd. Nõk iránt határtalanul udvarias. Modorára elõkelõ, kissé külföldies. Étkezésben, öltözködésben angol szabályokat tart. Rengeteg erõfeszítése, fárasztó utazásai, s hosszú ideig tartó silány étkezései után nagyon tudja méltányolni az úri kényelmet, a jó asztalt, a finom és tiszta ágyruhát, a kandalló sziporkázó tüzet, a mandarintea páráját s a Pomery-sec gyöngyözését.

A raktárakban hány, vet, emel, rakosgat, mint egy darabont; a boltokban vizsgál. számít, leveleket, bárcákat, számlákat revideál és rovancsol mint egy könyvelõ; a havas tetõkön gyalogol, csúszik, kapaszkodik, szalonnát pirít, falombon hál, mint egy erdõkerülõ. Azonban nótái is vannak, ha jó a cigány, s a szalon parkettjén olyan biztosan jár, mintha soha nem távozott volna onnan. Ilyen az a férfiú, ki a Kárpát-hegyvidéki földmûves nép gazdasági helyzetének javítására a kormánytól megbízatást vállalt.

A kezdet kezdete egy tanulmányút volt. Hónapokat töltött a hegyvidéki megyékben. Községrõl községre, emberrõl emberre vizsgálódott, adatokat szerzett, meggyõzõdést érlelt. Kezét rátette a viszonyok ütõerére. Figyelemmel hallgatta a nyomor szívdobogását. Méregette azon lejtõk esési viszonyait, amelyeken ez a nép a mélységekbe süllyedt. Tanulmányozta a nép testi-lelki állapotát. Egyszerre dolgozott lélektani, orvosi, gazdasági és szociológiai mûszerekkel.

Éles szemét semmi sem kerülte ki. Mindazon szálakat összegyûjtögette, melyek a népet a földhöz, a keresethez, a kocsmároshoz, az uzsoráshoz, a templomhoz, a jegyzõhöz, a bírósághoz, a vármegyéhez, az adóhivatalhoz, az erdõhöz, mezõhöz, baromhoz, a hazához, istenhez és családhoz fûzik. Ezen szálakból fonta meg jelentését, melynek elsõ része a rutén nép gazdasági és erkölcsi állapotával és a nyomor okaival foglalkozik.

Rémesebb képet talán sohasem láttam. Ha adat adatra nem volna halmozva, ha számokkal, nevekkel, tényekkel nem igazolná állításait: valamely rémlátó romantikus költõ mesés képzelõdését sejthetnõk e jelentésben.

A jelentés második felében a mentés eszközeit hozza javaslatba. Ezt olvasva lehetetlen föl nem kiáltani: Az a szegény nép megtalálta végre a maga emberét! Azt a férfiút, akinek keblén százezrek sóhajtása, vágya, álma tetté érlelõdik.

Mikor a kormány elfogadta és helyben hagyta javaslatait és megbízni kívánta a javaslatok foganatosításával, ugyanakkor uradalmak kormányzóságára kapott ajánlatot Egán. De õ a magyar kormány sokkal kisebb javadalmazással járó megbízását fogadta el. Miért? Hiszen még hivatalos státusba sem iktatták be õt. Rangfokozatot nem adtak neki. Nyugdíjképessé nem tették. Állását nem állandósították. Mûködését nem rendszeresítették. Jövendõjét nem biztosították. Hát akkor miért?
Miért!

Miért féltjük életünket és biztonságunkat a jégen, hogy el ne csússzunk, a magasban, hogy le ne szédüljünk, a ragály alkalmával, hogy meg ne betegedjünk? Miért hívatunk orvost, ha mellszúrást érzünk? És mégis, mi az oka annak, hogy ha szólít a haza: elvetjük óvatosságunkat, megszûnik félelmünk, nem gondolunk náthával, fogfájással, halállal és megyünk a tûzbe, hallgatjuk a golyók fütyölését, ontjuk a vért patakszámra.

Miért?

Azért, mert az élet nem cél. Mert a nagy és nemes ambíciók felülkerekednek és legyõzik a köznapiságot. Mert nincs e földön nagyobb dicsõség, mint jó hazafinak lenni, s mert ezt a nagy dicsõséget nagy áldozatok nélkül megszerezni nem lehet. Egán rálépett arra a tövises útra, melyen a jó hazafiak szoktak járni. Edzett lélekkel tûri a méltatlan gáncsolódást. Ûzi, hajtja egy történelmi feladat, s természetesnek tartja, hogy az úttörés akadályokkal jár. Szelíd mosollyal mutogatja a kapott sebeket, melyek egészséges véralkata folytán per prímám gyógyulnak meg. Belsõ vérzéseirõl nem beszélek, mert röstellené. Nyilvános elismerésben eddig kevés része volt. Ha tõle függne: egész erélyével megakadályozná ezeket a sorokat.

A MÁV

Reggel hét óra felé fölébresztettek. Csak az imént aludtam el, tehát nagyon álmos voltam. Emiatt már nem tudom, hogy a vonatunk változott-e, vagy reggeliznünk kellett? Azonban a kocsiból kiszállottunk s tejes kávét rendeltem. Valami hamuszín italt kaptam, mely kissé kékes is volt, mintha palaolvadék vegyült volna belé. Ilyen formának képzelem a kovásznai Pokolsárfürdõt, amelyre különben már csak homályosan emlékezem.

-Köszönöm. Inkább egy csésze teát." Jött a burjános meleg víz, a tükörén zsírfoltokkal, hogy tündöklõbb legyen. A beléndek, mikor a gyümölcsével - mely gömbölyû és tüskés, mint a tüskés mangalica - disznósdit játszottunk, ilyenforma szagot hagyott ujjainkon. Szegény édesanyám mindig megérezte rajtam ezt a játékot, s nem adott vajas kenyeret míg meg nem mosdottam. Miután pedig az illatnak köztudomás szerint emlékezetidézõ hatása van, és miután ez a tea a beléndekre, a beléndek viszont a mosdóvízre emlékeztetett: ennélfogva kiindultam az indóház udvarára, ahol kutat, vizet és vályút reméltem találni. Azonban a folyosón arra figyelmeztettek, hogy van az indóházban hivatalosan berendezett toilette-szoba az utasok számára..

Ez meglepett. Mégis haladunk, íme a Máv, ha nem is törõdik a gyomrunkkal, s ha meg is tûri kávénak a moslékot és teának a mosogatólevet, de legalább gondoskodik tisztasági igényeinkrõl. Beléptem a szobába. Egy nagy márványfedelû mosdóasztalt találtam két tállal, két nádszéket, egy ruhafogast. A mosdóasztal vízvezetékre berendezve.

Kint fényes nap sütött. Itt félhomály volt, dacára a nagy ablaknak. Mert, kérem, az az ablaküveg, mióta a gyárból kikerült, soha tisztítva nem volt. A Zemplén vármegyei gazdákra gondoltam. Micsoda? Hát nem ismerik õk a guánó értékét? Hiszen itt légymilliárdok hulladéka raktározódott vastag rétegekbe. Ez kincsesbánya a mûtrágyázás szempontjából. Ezek a legyek tejjel, borjúpörkölttel, gulyással és cukorsüteménnyel élnek. Hulladékuk nagy százalék foszfort, kálit, nitrogént tartalmaz. Miért nem kezd valamelyik vállalkozó ennek a kincsnek a kiaknázásához?

Lassacskán megszokta szemem ezt a félhomályt. Látni kezdtem. A fölcserepezett falfesték pikkelyei alól gúnyos megvetéssel néztek a kíváncsi poloskák rám, a tisztaságkeresõre. A mosdóasztal márvány táblája összevissza volt zúzva, mintha Árpád honfoglalása óta minden hadjárat rajta gázolt volna keresztül. Repedései tömve nedves, undorító, bûzös piszokkal. A vízvezeték csapján zöld rozsda ült, a szennynek és mocsoknak barna patinájával. A csap nem fordult sem jobbra, sem balra. A mosdótál falán diluviális és

alluviális rétegek hirdették, mint valamely szappankori õsidõnek maradványai, hogy ez a tál soha megmosva és kitörölve nem volt.

Eddig azt hittem, hogy a mosdás célja a tisztaság. Itt nem így van. Itt a mosakodás tisztátalanságot jelent. A szolgálattevõ tót asszony valami edénybõl vizet töltött a tenyerembe, hogy a csapról maradt szennyet ledörzsöljem ujjaimról. Azután valami portörlõféle ronggyal kínált - a székely parasztasszony súrolgatórongy-nak nevezi az ilyesmit - hogy törülközzem meg. -Köszönöm. Jobb a zsebkendõ. " Fésûvel is kínált, s ha nem csalódom, fogkefével. Brrr!

Adtam neki 40 fillért. Lármát csapott. Két deciliter vizet öntött a markomba. Ilyenformán egy hektoliter mosdóvizet száz forintra taksáltam. Ennyiért bort is lehet kapni. Nem is homoki bort; nem is Engel-bort. Hanem jó, tüzes hegyaljait. De a tót asszony lármázott. Tótul lármázván, mindjárt gondoltam, hogy állami alkalmazott. Megértettem nagy nehezen, hogy neki 60 fillér dukál. Át is láttam igazát; mert aki abban a szörnyû piszokban ül napestig, várva azokat az áldozatokat, kik itt magukat bemocskolni akarják, az csakugyan érdemes a jó fizetésre.

Azóta sokszor törtem a fejemet azon a problémán, hogy vajon mennyire szabnák ennek az asszonynak a díját, ha még dolgoznék is legalább annyit, amennyi egy szoba tisztán tartására szükséges? Ha rákényszerítenék a szoba kisöprésére, szellõztetésére, tiszta kendõ tartására, ablaknak, tálnak, tükörnek megmosására, zárnak, saroknak, kilincsnek, csapnak tisztogatására?

Miért idõzöm e csekélység mellett? Csak azért, mert szégyellem azt a rondaságot amely vasúti indóházainkat jellemzi. Kezdve a budapestieken valamennyi tisztátalan. A külföldi utazó errõl ismer hazánkra. Átlépve a Lajtát, Keleten érzi magát. Bûz, rondaság, szemét. Narancshéj, almatorzsa, hagymaszár, szalonna-bõr. Durva málházók, goromba õrök, életunt pénztárosok, ideges távírászok. Füstös petróleumlámpák, izzóvá fûtött vaskályhák, rozsdás ajtókilincsek, bedagadt ablakok. Légykultúra az étkezõ helyiségekben. Évek óta száradó és naponként felújuló sörlocsadék a padozaton. Paradicsomfoltok az abroszon. Penészes torta a desszerttartókban. Avas és vastag zsírréteg a mosdatlan kezû pincérek frakkján. Mindezt méregdrágán fizetve: íme a magyar vasúti vendéglõk és indóházak típusa.

Nem beszélek a német indóházakról. De az olasz nép tisztasági érzéke ma csakugyan nem mintaszerû. Mindazonáltal egy olasz étkezõ a miénkhez képest csiszolt pohár. Miért nem lehet nálunk is úgy, mint másutt? A munkás itt sem drágább. Forgalmunk kisebb. Személyzetünk nagyobb, olcsóbb.

Végre is két lágytojást reggeliztem. A lágy szót aláhúztam. Mert van híg és lágy tojás. Már t. i. ott, ahol a vendéglõ a vendégért létezik. Nálunk megfordítva, a vendég létezik a vendéglõért. Nálunk a vendég: alkalmas tárgy a kiaknázásra. A vendéglõ nem ellátja a vendéget, hanem levetkõzteti.

A régi magyar csárda szelleme még mindig kísért. Nem hívtuk; miért jött? Ha alkalmatlanságot csinál: fizessen. Edd torkig magadat és igyál a sárga földig: akkor számíthatsz némi elõzékenységre. De jaj neked, ha rendes egyszerûséggel akarsz élni, mint otthon. Ha vizet kérsz hamisított bor helyett és kávéárban nem fogyasztod a cikóriát. Azt a teát (rum és cukor nélkül) mely otthon jó minõségben legföljebb négy fillérbe kerül, itt hatvan fillérrel fizeted. Hát ez istentelenség!

Ha mondod hogy lágy tojás kell, hoznak nyers tojást. Ha visszaküldöd, hoznak híg, fõtelen tojást. Ha megint visszaküldõd és kikötöd, hogy négy percig fõzzék lobogó vízben: azt mondják, nem tarthatnak két tojás kedvéért szakácsnét, külön zsebórával. Azonban megfizettetik a nem sikert is. Mert a vendég arra való, hogy károsodjék. A vendéglõs pedig, hogy ötezer százalékra dolgozzék. Vajon mikor is ér rá Magyarország a vendéglõsipar szabályozására? A kontárok ráncbaszedésére, a hamisítók fenyítésére, a szolidak kitüntetésére, a piszkosak megbüntetésére?

Ötezer százalék. Helyes. Inkább mondjuk 5000 percent. Mert nyomon vagyunk. Az ötezer percent hazájában.

A KAZÁR NYOMOK

Reggeli után, a vonatindulásig háromnegyed órám maradt Sátoraljaújhely megtekintésére. Egán meghúzódott egy sarokasztalnál s diktált a gyorsírójának. Kevés ideje van akták készítésére. Õ az életnek dolgozik. Tehát az irodán kiül; a szövetkezeti boltban, a legelõn, a belvizek lecsapolásánál, a tehén kiosztásánál, a hitel megállapításánál; az út építésénél, a mezõhegyesi munkások kiválasztásánál, a hitelszövetkezet gyûlésén; az üszõk vizsgálatánál; a bérföldek hasznosításánál. Egy óra alatt megdiktál két-három napi irodai munkát; a többi az írnokok dolga.

Kimentem az indóház udvarára, kocsi után nézni. Kaftános emberek vettek körül, hogy õk szereznek kocsit. A kocsik elõttem állottak. A kaftánosok pokoli lármával kísértek kocsiról kocsira és beszéltek érthetetlen nyelven. Nem tulajdonosok voltak; nem is kocsisok; nem is kocsibérlõk, hanem közvetítõk. Pénzt kívántak tõlem olyan munkáért, amit nem teljesítettek. Közvetíteni akartak olyan üzletet, amit magam végezhettem el a kocsissal, ha el nem ment volna a kedvem a kocsikázástól. De elment. Ilyen kocsiba pestisveszély nélkül ülni nem lehet. Ez a ló, ez a szerszám, ez az ülés, ez a födél, ez a sárhányó, ez a kerék, ez a lépcsõ, ez a behúzó, ez a kocsis - egyszerûen leírhatatlan.

Százszor inkább gyalog. De arra nem volt idõ. Mert nálunk az is vasúti politika, hogy az indóház a várostól legalább 3-4 kilométernyire legyen. Mert a forgalmat lehetõleg meg kell nehezítem és drágítani. Fõispánnak, alispánnak, fõbírónak, polgármesternek ezek a bérkocsik nem innék föl, mert õk a saját fogatukon járnak. Az utas... no hát az utas minek utazik? És minek kocsi olyan embernek, akinek nincs kocsija? Hiszen már II. József császár a hivatalos fuvarozások ellen panaszkodó gagyi székelyeknek ilyen privilégiumot adott: Akinek nincs szekere és lova: Járjon gyalog Gagynak határiba. "

Ezeken a bérkocsikon, lovakon, szerszámon olyan erõteljes kazárnyomok valának, hogy visszamenekültem a váróterembe. Itt aztán elmélkedtem. Miért olyan elcsigázott az a ló? Miért olyan rozoga az a kocsi? Miért olyan szakadozott az a szerszám? És a kocsis ruhája, pokróca, ostora; a közvetítõk kaftánja, kalapja, csizmája, kócos szakálla... mindez mié olyan elviselt, olyan fakó, olyan kopott, olyan tisztátalan? Azért, mert itt rablógazdálkodás folyik. Mindent kiaknázni az utolsó ízig; az embert az utolsó sóhajtásig, a barmot az utolsó nyögésig, a szerszámot az utolsó parányig, a földet az utolsó burjánig: ez a kazár gazdálkodás princípiuma. Ahová lép, amihez nyúl: minden elpusztul.

Micsoda végzet üldözi ezt a népet? Mintha vele járna a balsors. Min ha arra volna kárhoztatva, hogy vesztére legyen az embernek, akivel érintkezik; a háznak ahol lakik; az

állatnak, amellyel dolgozik. Talán érzi is végzete súlyát, íme, sötét ruhában jár, mintha gyászolná azt a pusztulást, mely õt körülveszi. Mosolyát nem látod, örömét nem hallod. Komoly, lassú, nehézkes minden mozdulata. Szemlesütve jár, s ha rád emeli sötét tekintetét azt véled, hogy a mélységekbõl sugárzik feléd valami baljóslatú fekete tûz.

Még a gyermeke sem játszik; még az asszonynépe sem kacag. Pajkosság, vidám beszéd, enyelgõ szórakozás ismeretlen fogalmak e fajnál. Életüknek nincsen bája, derûje, nemes ingere. Az õ életük: üzlet és nélkülözés. Gondok emésztik szüntelen. Egész mivolta abban a problémában olvad föl, hogy a krajcárból forint, a forintból tízes, a tízesbõl százas legyen. Akarata, vágya, szenvedélye ehhez a problémához fûzõdik. Az emberbõl, a természetbõl, a viszonyokból és az intézményekbõl csak annyit lát, amennyi ezen probléma megoldására vezet.

Erkölcsvilága is ehhez idomul. Ami a probléma megoldására vezet jó, ami nem vezet oda, az rossz. Mégpedig minden jó, ha szaporítja a pénzt Minden. Kivétel nélkül minden. A koplalás, a rongyosság, a fázás, a szégyen, az emberek megvetése, a gyalázat: az mind viselendõ, ha pénzt hoz. Vallására nézve mózeshitû.

De a mi zsidóinkból, akik velünk barátkoznak, velünk étkeznek, velünk örvendeznek és velünk szenvednek, egyetlen vonás sincs bennük. Tehát senki se csináljon zsidókérdést a kazárkérdésbõl. Nincs itt szó vallásról. Egy fajról beszélek, amely becsempészte magát hazánk felvidékére, meglepte a bennszülötteket, miként a penészgomba a védtelen organizmust.

Azokról beszélek, akik magyarul sem nem tudnak, sem tudni nem akarnak; Egy vad törzs nyelvét beszélik, melynek se nyelvtana, se szótára, se irodalma nincs. E faj terjeszkedik, miként a fecskefonal a lóherésben. Körülfonja, behálózza, rátapad, kiszívja, és mikor elpusztul a megtámadott növény, akkor tovább kúszik az élõsdi, újabb áldozat után. Mert hiába lett ura annak a földnek, honnan a nemesebb fajtát kiirtotta, nem tud rajta, belõle megélni, miután sorvasztó gazdasági rendszere a talajt is kizsarolja.

A zsidó vallású magyarokat, akikben oly nagy az érzékenység, annyi tudásszomj, a becsvágy, a költészet, a zeneérzék: kérve kérem, ne azonosítsák magukat ezzel az érzéketlen, tudatlan, ambíció nélkül való, durván materiális és mosdatlan fajjal. Ne üldözzék, ne kárhoztassák Egánt, aki szerencsétlen és együgyû népet megmenteni iparkodik ennek a számító, élelmes, de erkölcsi tekintetben a vadállatok nívóján álló söpredéknek a karmai közül.

AZ URADALOM

Munkács

Vonatunk elhaladt Munkácsvár alatt s betért a Latorca völgyébe. Fényes emlékek, sötét emlékek kelnek, ébrednek, váltakoznak a robogó kerekek forgó sietségével. Munkács fellegváros részében Zrínyi Ilona ablakát keresi szemünk. Látni véljük a bástyát, melynek boltívét bezúzta a Montecuccoli bombája. A bástyához bizalmasan tapad a Báthory-kápolna, mint a fecskefészek az ereszhez.

Hormayr e várban szenvedett fogságot; Kazinczy is. A Bach-korszak rablógyilkosok

számára rendezte be Rákóczi várát. Mégiscsak csúf mesterség osztráknak lenni. Most üres a vár. Egy kedves öreg úr mutogatja a rabcellákat, a dolgozótermeket, a fogházfelügyelõ lakását, a mosókamrákat. Aztán felvisz a fellegvárba. Hangja komollyá, mélabússá lesz. Merengõ szemei megakadnak a mély kúton, amelynek vize egykor kuruc vitézt üdített; a szabadságfán, melyet '48-as várõrség ültetett; a fülkén, hol a Zrínyi Ilona rokkája állhatott; egy másik fülkén, hol a nagy fejedelem nyoszolyájának kellett lenni.

Az öreg úr azt a benyomást kelti, mintha részese volna mindannak a gyásznak és örömnek, reménynek és csalódásnak, melynek emléke, e vaskos falak között meg-meglebbenti titokzatos szárnyait. Ezen történelmi falak és bástyák közé építették a millenáris emléket. A hegyes emlék, mely kíméletlenül felnyársalta a rajta ülõ turulmadarat, 48 ezer forintba került. Stílszerûségébõl hiányzik a 48 krajcár.

Vonatunk sietve kanyarog a Latorca völgyében. Jobbról marad a beregszentmiklósi kastély. Miként az egész vidék, úgy ez is a Rákóczi Ferenc tulajdona volt. Nincs rajta látnivaló. Az õszi ködnek egy rengõ foszlánya öleli át néhány fenyõszál magas sudarát. Mintha sóhajtás volna a szabadságharcok vitézeinek keblébõl. Ha betérsz pázsitos udvarára: szívesen kínál meg jó szilvapálinkával az uradalom egyik erdésze. Csakhogy németül beszélj, ha azt akarod, hogy megértse szavadat.

A JÓ FÖLDESÚR

Balról, az õsbükkerdõség egyik kapuján tornyos kastélyt látsz messzirõl. Új épület, melyet Schönborn Ervin gróf õmagassága építtetett. Seine Durchlaucht. " Mert mediatizált família, autonóm családjoggal és házasságszabályozó hatalommal. Majdnem uralkodó nemzetség. Ha fenség volna, uralkodó volna. De csak magasság. Csak? Ez nem - csak! Ez nagyon is sok.

Jussa van a felséggel piketírozni és bármelyik fõherceggel kettesben sörözni. Törvényes leánya nem lenne morganatikus feleség, ha mindjárt Habsburghoz menne is férjhez. Ha még léteznék a német Bund, ott ülne Frankfurtban a Churfürstök mögött, a Markgráfok mellett, a Reichsunmitterbalgráfok elõtt.

Ez a kastély kétszáznegyvenezer katasztrális hold hitbizományi birtok fölött uralkodik. Kerek számban 24 négyszög mérföld; vagyis 1350 négyszög kilométer. Ha csak magára állana: negyvenkét kilométer volt a hossza és harminckét kilométer a szélessége. De beleesnek a fölszabadult jobbágyközségek telkei és határai. Mintegy kétszáz község. Nem nagyok, de kétszáz! Együtt ezekkel az enklávékkal kitesz a birtokterület legalább 40 négyszög mérföldet. Tehát nagyobb, mint Árva, Esztergom, Moson, Ugocsa, Csanád, Liptó vármegyék külön-külön. Másfél akkora, mint Túróc megye. Alig kisebb Gyõrnél, vagy Abaúj-Torontálnál. Saját megyéje területébõl majdnem kétharmadot foglal le. A birtok befolyása két választókerületre terjed ki. Beszélik, hogy Tisza alatt a végrehajtó bizottság elnöke ilyen levelet írt a fõmagasságú úrnak: Kérem, méltóztassék megjelölni, hogy kit akar képviselõnek? Ha más jelöltje nincs, hajlandó-e György Endrét-elfogadni? Ennek a nagy úrnak tehát a házban is van két vótuma. Voltaképpen négy; mert a kormányzója és az ügyésze szintén képviselõk. A vármegyében ahányat akar.

A nagy birtok nagy áldása lehet a vidéknek; de lehet nagy átka is. Ha a mûvelés belterjes; ha emberséges a tisztikar; ha magára veszi az uradalom a cselédek, napszámosok egyházi

és iskolai terheit - egyszóval, ha érzi a tulajdonos és a kezelõség azon közkötelességek etikai kényszerét, mely a nagybirtokkal együtt jár: akkor egy ilyen latifundium, akár hitbizományi jellege van, akár szabad birtok, nagy jótétemény a népre.

Akinek milliói bankokban, értékpapírokban kamatoznak, az nem ismeri a jótettek igazi örömeit. Lehetnek házi szegényei, akiket megsegít, s akiknek hálálkodása kellemes pillanatot szerez. Tehet jelentékenyebb alapítványt és a hírlapok megcikkezik. Ez is jól esik bizonyára. Ha gyakran ismétli Istennek tetszõ kegyes adományait s ha politikailag nincs pártbélyegzés alatt: báróvá, sõt a fõrendiház tagjává is kinevezhetik; tagja lehet a Nemzeti Kaszinónak; tarokkozhat miniszterekkel, generálisokkal, grófokkal; beválasztják a delegáció hadügyi bizottságába s udvari ebédekre kap meghívót. Mi ez azon földi és mennyei gyönyörûséghez képest, amit egy nagybirtokos élvez, ha boldog és jól szituált nép veszi körül? Tanyáról tanyára kocsikázva, ha látja a cselédségnek vidám gyermekseregét s tudja, ezek a bazsarózsa arcok neki köszönhetik a színt, az erõt, a mosolyt.

Mindenik tanya egy jól rendezett szép kis község. A kényelmes udvarházban az ispán családja lakik. Nagy, világos szobák, beárnyékolt tornác, díszes bokrok a lak elõtt. Benn elégedett háznép. Szemben az iskola; mellette a tanító lakása. Szép sorrendben a számadó béresek, kerülõk, juhászok, kanászok, csikósok, gulyások lakásai, (ennyinek veteményes kertje, gyümölcsöse. Egész utcasora a dohánykertészeknek és megtelepült feleseknek. Aztán a kovács, a bodnár, a kerékgyártó, az asztalos, az ács. Amott az állatorvos, a gépész, a kasznár. Ezekhez járul a központi tanyán az orvos, a lelkész, a pénztáros, az ellenõr, az írnok, az intézõ, a fõerdész, a fõszámvevõ.

Mindenfelé a gyakornokok, a gazdaságnak ez a könnyûlovassága, lótnak-futnak, lovagolnak, parancsot visznek, táncolnak, szilajkodnak, párbajoznak, nagyokat lakmároznak, nagyokat koplalnak, s mint a test idegszálai, a fõtõl a végtagokig szolgálják a vezetés egységét. Számítsuk még ide a szeszgyár vezetõjét, könyvelõjét, levelezõjét, szerelõjét és állandó munkásait; az erdõvédõket, a kocsisokat, lovászokat, inasokat; a komornyikot, szakácsot, kertészt, nyergest, várnagyot, huszárt, kapust, szíjgyártót és tehenészt.

Valamennyinek egészséges kerti lakása, tisztességes fizetése; valamennyivel jól bánnak; sertése, tehene, ha valamelyiknek elkárosodik, az uradalom pótolja; betegség ha éri, az uradalmi kórházban ápolják, gondozzák élelmezik ingyen. Lisztje, tûzifája, szalonnája, füstölt ázalékja, teje valamennyinek van. Senki sem éhezik, senki sem fázik, senki sem hajléktalan, senki sem elhagyatott.

Vasárnap nem dolgozik. Pacsirtaszó mellett áll munkába s fülemüledal altatja el. Napsugár, felhõjárás, mezei virág, barázdaillat veszi körül. Naponként látja, hogy miként zöldül ki a rét, miként lesz a virágból gyümölcs, a vetésbõl érett kalász. Látja a sertésnyáj szaporodását, a báránysereg vidám játékát, a tojás titokzatos átváltozását csirkévé. És szívja a tiszta levegõt, issza a friss vizet, hallgatja a kolompot, a távoli harangszót, a tücsök énekét.

Nézi a csillagos eget, a bûbájos földet, a csírázást, a termést, a rügyfakadást s aztán a hervadást, a lombhullást, a szállingózó pókhálót, mintha az õszre vált természet fehér hajszálakkal fonná körül a megvénült haraszt homlokát. Csoda-e, ha életének ez az egyszerûsége, öntudatlan költészete, nyugalma gondatlanságra eltölti szívét hálával gazdája iránt, s lelkét hívõ vallásosság emeli a magasságokba?

Ki tudná megmérni az életnek azt a bensõ gyönyörûségét, melyet a gazda érez, ha ilyen nép veszi körül? Ez nem a jótékonyság pillanatnyi élvezete. Ez nem olyan, mint a csillogás a fogadótermek fényében, s a lakomák dús asztala mellett. Nem olyan öröm ez, mint amilyent a díszes fogat, a drága király, a mesés ékszer, a varázslatos palota nyújt.

A mesteri kép, a halhatatlan szobor, a remek könyv, a jó színház, ez is igazi bensõ gyönyört nyújt. De az istenek nektárja csak annak jut meg e földön, aki amerre jár, s ameddig nagy földje terjed, mindenütt, mindig elégedett, hálás, boldog népet lát. Aki tudja, hogy az a jólét, az a tisztasága a háznak, az udvarnak és léleknek, ez a termékenysége a mezõnek és vidámsága a jól ápolt állatoknak és jól gondozott embereknek, mind, mind az õ értelmének, rendszerének, jóságának, okosságának gyümölcse.

Még egy rozmaringszálnak is örvendünk, ha mi ültettük, mi neveltük, mi ápoljuk. Ez a miénk. Akaratunknak, munkánknak, hajlandóságunknak terméke. Nekünk köszöni létezését. Születése tõlünk függött, s hogy tovább éljen, viruljon, illatozzon - az is tõlünk függ. Ebben rejlik a kérdés titka. Éppen ezért egy festményhez, szoborhoz, kristályhoz, palotához csak esztétikai kötelék fûz; a pillanatnyi jótéteményhez csak pillanatnyi megnyugvás. De ha ezreket tesz boldogokká a nagybirtokos: akkor õt ahhoz a templomhoz, iskolához, tanyához, gyümölcsöshöz, erdõhöz és mezõhöz és mindazokhoz, akik ott élnek, dolgoznak, imádkoznak, valóságos lelki vérkötelék fûzi, mert annak a virulásnak, sikernek, jólétnek, nyugalomnak, életbiztonságnak õ az alkotója, tervezõje, gondozója, teremtõje, mind az övé. Övé a kis gyermekek öröme, az anyák gondja, a férfiak munkája. Övé az a boldogság, melyet e nép együttvéve érez, mert õ hozta létre.

Ez a boldogság állandó. Tavaszi kikelet, õszi hervadás nem változtatja. Közte és birtoka között évrõl évre szaporodnak a kötelékek emlékszálai. Új ágat hajt a csemete: az emléknek egy új szálát és az új barázda új termése és az új venyige a szõlõben, a felújult zsályaillat, a megszaporodott agancs a szarvas fején - ez mind újabb kötelék, újabb siker, újabb emlékszál. Ebbõl a sok emlékszálból bûbájos hálót köt az élet, szebbet minden brüsszeli csipkénél, drágábbat a világ minden gobelinjénél.

MIKOR A NAGYBIRTOK ÁTOK

Ellenben a nagybirtok nagy átok is lehet a népen. Mondják, hogy Schönborn Ervin gróf is õmagassága jó ember, gavallér, nagy mûveltségû, vallásos. Pompás lovas, kitûnõ vadász, vendég szeretõ úr. Igényei egyszerûek, takarékosan él, edzett férfiú. Ez mind lehet.

Mondják azt is, hogy nem ismeri a viszonyokat, nem tudja, mi történik uradalmában; sejtelme sincs arról az átoksúlyról, mellyel birtoka a népre nehezedik. Ez is lehet. Nem csak lehet, de így is van. Mindenki informált, hogy így van. Jó szerencse, hogy a nép is így tudja. Mert mi lenne, ha a nép is nemtudommal állana elé? Nem tudtam, hogy ez a gróf tehene, tehát megfejtem; nem tudtam, hogy ez a gróf fája, tehát kivágtam; nem tudtam, hogy ez a gróf rétje, tehát hazavittem a szénát. Ám ott a szolgabíró, a csendõr, a bíró, ugye?

De hátha egyszerre hetvenezer rutén nem tud a tulajdonról, az erkölcsrõl, a nem szabadról? Nem tudta, hogy tilos és leüti a kerülõt, el fogja a legelõ barmot, feltöri a kasszát, meggyújtja az erdõt, beköltözik a kastélyba, csapra üti a hordókat, leakasztja a

lancastereket és oda céloz, ahol a szarvasbikára les a vadász? Van-e ehhez is elég szolgabíró és elég csendõr? Ám katona van elég, ugye? Helyes. De ha aztán elhúzódik a katonaság, s magukra maradnak a kasznárok, ispánok, tiszttartók, erdészek és az uradalom többi hivatalnokai - mi lesz akkor? Mert egy-kétszáz embert be lehet csukni. Tíz-tizenötöt felakasztani is lehet. De hetvenezreket? S ha ez mind ellenség, mind dühös, mind fékevesztett, mind õrjöngõ?!

A cseh beámter Wirtschaft rossz rendszer. Két végû bot, s a nehezebbik vége a nép kezében van. Ha megfordítja, ütése halálos. Egy nagybirtoknak termékenyítõ erõt kell képviselni, nem pedig pusztító vészt. Mûhelynek kell lenni, hol munkát talál a nép, nem pedig leshelynek, ahonnan az uradalom ragadozó beámterhada a kis egzisztenciákra veti magát.

Ez a beámterhad egyáltalában nem törõdött annak a kétszáz községek a sorsával, melyet az uradalom erdõrengetege körülfog. Pedig érdeklõdnie kellett volna, hogy miként, mibõl, mily körülmények él az a nép?

Hiszen az embert még a nyúlsüldõ is érdekli, ha kertjeink valamelyik bokrában húzódott meg; a kis madár, ha fészket rakott sövényünkre; a malac, mely anyátlanul nyivog; a gazdátlan eb, az eltévedt borjú: minden élõlény érdekel, még ha nincs is bajban. Hát még, ha szerencsétlen! Hát még, ha olyan nyomort szenved, mint a rutén nép! Ezen természetes érzés alól nincsen kiváltsága az uradalmi tisztikarnak sem. Sõt inkább. Hiszen az úrbéri rendezésnél és a tagosításnál ezen uradalom osztályos fele a nép volt. Már pedig a rutén nyomor ezzel a rendezéssel vette kezdetét.

A magyar birtokrendezési mûveletnek nincs ilyen égbekiáltó példája. Ha komoly ereje volna a jognak és ellenállhatatlan hatása az igazságnak: akkor ma vagy holnap, de mindenesetre rövid idõ alatt hivatalból visszacsinálnák ezt a rendezést. Mint minden hegyvidéken, úgy itt is a községek a patakvölgyek mentén feküsznek. Bejártam ezen völgyeket patakról patakra, községrõl községre. Nem valamennyit, de igen sokat. Az erdõ jóformán mindenütt a belsõ telkekig nyúlik le. Kié az erdõ? Az uradalomé. Hát ez? Az is. És amaz? Az is. Valamennyi, mind az uradalomé.

Különös. Hiszen ezek jobbágyok voltak; felszabadultak; szántóföld, elõ, erdõ jutott az osztályrészükbe. Hol hát a községhatár? Hol a föld, melyet ez a nép mûvel? Túl az erdõn! Értitek? Nem az uradalmi erdõ van túl a község határán, hanem a határ van túl az erdõn. Imitt-amott a hegyszakadékokban, letarolt omladékok között. Meredek oldalakon; a bércek gerinchátán, ahol leginkább dúl a vihar, s legvészesebben ordít a farkas. Messze a községtõl, 2-3 órányira, félnapi járásra, úttalan utakon, híd nélkül való árkokon, túl a hegyeken, túl a bérceken, túl a sziklán - ott van a rutén község határa.

Az uradalmi erdõ pedig itt van a község nyakán; benyúlik a templomig, a szilvafáig, a pitvarajtóig. Szörnyû egy rendezés. Ha leszalad a borjú, a tyúk, a malac: tilalmas erdõben jár, s nagy annak a büntetése. Ha levág a gazda egy dorongot, hogy eltörött lõcsét pótolja: kihágást követett el. A hatóság kérlelhetetlen. Az uradalom keze messze elér. Ha ölében rõzsét hoz a fiú, hogy tüzet gyújtson, mert beteg anyját rázza a hideg: ez is kihágás, melyért lakolni kell. Epret, gombát, ha szed a kislány: megfogja a kerülõ, letépi fejérõl a kis ruhát, elveszi kezébõl a kis korsót.

Kérdezõsködtem Klenóczon, Viznyitzén és más községekben. Nem egy embert kérdeztem ki, hanem többeket külön-külön, így kaptam azt a hihetetlen adatot, hogy aki rõzsét,

málnát, epret, gombát, szedret akar az uradalmi erdõben gyûjteni, annak személyre szóló bárcát kell váltani. Az ellenõrzés oly szigorú, hogy apát a fiú, testvért a testvér nem helyettesítheti. Málnáért, eperért, szederért, gombáért egy bárca ára 100 fillér. A bárca csak egy napra érvényes. Rõzsebárca 80 fillérért kapható, de ez csak egyszeri hozatalra jogosít és csak száraz ághulladékra és csak annyira, amennyit a hátán elbír. Budapesten olcsóbb a tüzelõanyag, mert egy félmázsa porosz kõszén ötször annyi meleget ad, mint egy hát rõzse. Van-e ennél nagyobb istentelenség?

Schönborn gróf ezt nem tudja. Pedig bizonyára megvan a számadási tételekben a málna-, eper- és gombaszedésbõl befolyó jövedelem. De ezt más szokta felülvizsgálni. A grófnak sejtelme sincs, hogy talán éppen a füstölgõ havanna eprészõ kis leánykák nyomorult keresményét rövidítette meg. Sok jót hallottam róla, úgyis mint úrról, úgyis mint emberrõl. De alkalmazottai nem kímélik sem nagyúri, sem emberi hírnevét. Ha kímélnék: más rendszert alkalmaznának. Miként a belsõ telkeket, úgy a községhatárt is uradalmi erdõ veszi körül. Kilépni a községbõl, vagy kilépni a határból annyi, mint belépni a hitbizomány erdejébe. Ez a roppant erdõség kizárólag vadászati célokat szolgál.

Erdõüzem ebben a kétszázezer holdnyi rengetegben jóformán alig van. Napokig bolyongtam négyes fogaton, lóháton, bérkocsin ezen erdõségek aljában, völgyületeiben, gerincein és csúcsain. De alig láttam vágást; ültetést is csak egy kis területet; gõzfûrésztelepet egyet sem. Itt nincs kultúra. Fõerdész, erdész, erdõvéd, gyakornok, kerülõ, az alkalmazottaknak az a nagy sokasága - lengyelek, morvák, csehek, németek, szlovének majdnem valamennyien - csupán a vadászatok sikeréért léteznek. Õrzik, gondozzák, élelmezik a vadat. Füvet kaszáltatnak télire, itatóvályúkat, csorgókat, medencéket csináltatnak. Ahhoz értõk a Pürschsteigok (cserkészösvények) összes hosszát ezekben az erdõségekben kétszáz kilométerre teszik. Ezen gyalog- és lovaglóösvények jó karbantartása is az õrszemélyzet kötelessége.

A SZUVERÉNEK

Az uradalmi erdõszemélyzet legfõbb dolga a vadak nyilvántartása. A szarvasokról törzskönyvet vezetnek. Melyik pagonyban hány van? Kivált hány bika? És egyik-másik hányas? Ez azt jelenti, hogy hány ága van az agancsának? De ez könnyû kérdés, mert a meglesett vad ágait hamar megszámolja a gyakorlott vadász szeme.

Nehezebb feladat meghatározni, hogy gyöngyözik-e már az agancs - ami annyit jelent, hogy durván ripacsos-e a felülete? Mert ha nem, ha sima, ha csak jelentéktelen mélyedések és domborodások vannak rajta, akkor értéktelen. Azt is szükség meghatározni, hogy hány kilogrammot nyom az agancs? Ha nincs tizen felül, nem érdemes a lövésre.

Aztán van-e erõteljes és szép koronája az agancs tövének? Tulajdonképpen koszorúnak hívhatnák, de ennek plebejus íze van. Koszorúja lehet minden mûvésznek, minden költõnek, minden menyasszonynak és minden halottnak. A koszorú tehát közönséges. Vagy dicsõséget, vagy boldogságot, vagy kegyeletet jelent, amitõl a plebset sem lehet elzárni. De a korona más. Az kiváltságot jelent. Ez a fönség szimbóluma, az uralom jele, a hatalom dísze.

És mi volna hatalmasabb és fönségesebb, mint egy tizennyolc ágas szarvasbika? És annak minden nemzetsége, egész háreme, valamennyi utóda. Akik is uralkodnak Bereg

vármegye hegyvidékén. Akikért kihajt a rügy, megnõ a fû, csörgedez a patak. Akik miatt - ha a bõgés idõszaka következik, bárcával sem léphet a paraszt az erdõbe, s mi is, kik a Firczák és a Névtelen havast másztuk meg, csak úgy kaptunk engedélyt a volóci erdõk átkelésére, ha a cserkészösvényrõl le nem térünk, ha sehol pihenõre meg nem állunk, ha nem viszünk fegyvert, kutyát magunkkal és szigorúan tartózkodunk a hangos beszélgetéstõl.

Mert a szuverén szarvast nem szabad ám családias mulatságában zavarni. Márpedig szuverén. A német Bund hercegségei közül igen sok igen boldog lett volna annyi földdel, amennyiben itt a szarvas az úr. Az Ural-hegységben és a Kaukázuson innen egészen az Atlanti-óceánig nincs is hasonló állapot. Kétszázezer hold a szarvasok számára! Ez az övék. A fa érettük nõ, a fû érettük zöldül, a forrás érettük bugyog, a tisztikar érettük van.

Van-e gazdagabb ország hazánknál, mely ekkora területet képes a kultúrától, a munkától, az embertõl elvonni, s a szarvasoknak ajándékozni? De nincs is olyan gyöngyözõ agancs, olyan koronával és olyan súllyal, Beregben és Máramarosban. Még a Bakonyban sincs; még Szlavóniában sincs. Sehol sincs, csak az Uralban és a Kaukázusban.

Ám nincs is olyan szegény, elesett, éhezõ, nyomorult nép, mint itt, Bakonyban, sem Szlavóniában, sem a Karszton, mely pedig terméketlen, sem az Uraiban, mely pedig õsvadon. Ilyen a cseh Beámter-Wirtschaft.

Hogy nyugalma, csöndje, biztos otthona legyen a szarvasnak: nem bántják az erdõt. Nem bántva az erdõt, egyetlen kenyérkeresetétõl zárja népet. Mert a szarvas - az valami. Egy szép lövés: bravúr; egy agancs: dísz; egy kemény bõgés: zene. Mi ehhez képest egy rutén? Paraszt. A vadászat egyre másra két hétig tart. Megjelenik néhány Schwarzenberg, Kolowrát, Lichtenstein. Mindenik kivonul a számára fenntartott pagonyba a maga Leibjägerével. Aztán bevonul. Elmondják egymásnak kalandjaikat. Egyforma valamennyi. Tavaly is így volt, tavalyelõtt is. Jövõben is így lesz. Semper idem. De megint csak elmondják. Weisst du? Kolossal. Grossartig. Der Schelm. Kolossal. Der Kerl. Weisst du. Sapperlott! Hogy mindezt elmondhassák jó havanna füstjében, sziporkázó kandalló világánál: ezért a beámterhad hetvenezer rutént éhínségre kárhoztat.

Mert kétezer hold erdõ jöhetne ott évenként állandó vágás alá. Patakokat kellene szabályozni; vízraktárakat építeni; csúsztató vályúkat összeállítani; rönköket úsztatni; gereblyéket csinálni az úszó fa felfogására; fûrészeket berendezni; méterfát vágni, fuvarozni, hamuzsírt fõzni, bányákat nyittatni, faragó mûhelyeket berendezni, szerszámgyárat építeni és így tovább mindazt megalkotni, ami az erdõkultúrához tartozik és a helyi viszonyoknak megfelel. Így aztán télen-nyáron foglalkozása, keresete, munkája, kenyere volna a népnek. A birtok hasznot hajtana a gazdának is, a népnek is, a hazának is. Míg most ez a nagybirtok: meddõ terület az ország szempontjából és átok a népen.

Mert mint mondám, az erdõ a falut, a határt körülveszi. Benyúlik a veteményes kertig, a krumpliföldig, a kukoricásig. A rutén nem léphet az erdõbe bárca nélkül. A szarvas, a vaddisznó kilép az erdõbõl bárca nélkül. Hogyne! Hiszen szuverén! Tehát kilép, nagyot nyújtózik, fölemeli koronás fejét. Körülnéz és megindul, óvatosan bújnak elõ az erdõbõl a többiek, a suták. Ez a hárem. Kendõzve, fátyolozva egyik odaliszk sincs. Félénk könnyûséggel lépegetnek a koronás fõ után, aki nyílegyenesen, minden további tétovázás nélkül megy neki a tengeriföldnek.

Ez egy félholdnyi kis birtokrészlet. A rutén család apraja-nagyja tíz napig dolgozik benne õsszel, míg fölkapálja. Könnyebb lenne megszántani, de igavonó barma már nincs. Az ekét kapával pótolja. Itt így megy: visszafelé. Ahol haladnak, ott maholnap a gõz sem kielégítõ; a villany leszorítja. Itt azonban a legkezdetlegesebb géprõl, az ekérõl is kénytelenek lemondani és visszafejlõdnek a szerszámhoz - a kapához. Tavasszal újra felkapálja a földjét a család, mert a porhanyított talajt inkább megáldja az Isten. Aztán beleveti a tengerit. Tíz napig élhetett volna a család ebbõl a vetõmagból. Mikor kiszedik a szuszékból, nem marad ott még egérnek való sem. Mit esznek holnap? - azzal most nem törõdnek. Arra a jó Istenre bízzák ezt a kérdést, aki gondoskodik az ég madarairól.

A vetés sikerül. Megtörténik az elsõ kapálás, s halvány színbõl haragos zöldbe megy át a termés. Megtörténik a töltögetés is. A gabona szép széles sása úgy belepi a földet, hogy gyönyörûség nézni. A rutén család boldog attól a reménységtõl, hogy õsszel majd szedés után puliszkája lesz. Ennek a drága, féltett tengeri táblának tart a falka. Mohó étvággyal esik neki. Hasig jár a dús vetésben. Tetszik neki az édes növény, az erdõ savanyú füve és kesernyés rügye után. A változatosság kellemes. Sokat lehever, sokat letapos. Kivált mikor megriad valami zörejtõl és gyors rohanásban gázol végig a kis táblán: akkor már úgy néz ki a vetés, mintha jégesõ pusztította volna el.

A hátralevõ csutkákkal, romokkal végez a vadsertés. Mert ez is sok van. Ezt is gondozza az uradalom. Dúvad ugyan, de ápoltatik, tenyésztetik. Az erdõ tisztásain csicsókát termel az erdészhivatal, hogy bõ élelme legyen a vaddisznónak. Nyáron át a csicsókatelep be van kerítve, hogy vad ne fogyassza el, mert az téli eleség. Tessék a vadsertés úrnak mást keresni élelmet. Õmagassága - mert ez nem szuverén, de legalább Durchlaucht -aztán ott keres, ahol talál. Prevarikálni megy a szomszédságba. Szarvasnak, vadsertésnek szomszédja a rutén föld. A tengeriföld, zabföld, burgonyaföld, a köles, lóhere, az alakor. Ez mind csemege. De õmagassága szeret disznólkodni. A csemegét úgy falja, mint más halandó az egyszerû tápszert. Képe csupa csemegével jóllakni. A burgonyát kitúrja, a zabot letarolja, a lóherét elõbb lelegeli, azután kitúrja, mert ennek a gyökere is jó.

Amit írok, nem képzelõdés. A vadkár ezen a vidéken valóságos isten csapás. A rután földmûvelõ inkább fél a vadtól, mint a jégveréstõl Egész évi munkáját, keresményét, reménységét igen gyakran a vadak emésztik fel. A szarvasok és vaddisznók, ezek a szuverének és fõmagasságok birtokolják az erdõt, birtokolják a mezõt. Kirekesztik a rutén munkást az erdõbõl, ahol kenyeret kereshetne és kisajátítják a rutént a tulajdonából is, hogy ott se jusson kenyérhez.

A nép vet; az uradalmi vad arat. A nép éhezik; az uradalmi vad lakmároz. A nép satnyul, pusztul, elvándorol; az uradalmi vad tenyészik, szaporodik, tért foglal. A hitbizományi uradalom területén minden képzeletet fölülmúl a vadállomány elszaporodása. A dombostelki lelkész egyszer, hóolvadás idején egy árokban hét szarvashullát talált. Valószínûleg hófúvásba jutottak, s a farkas rájuk csapott.
A szénaboglyákat a nép körül szokta kertelni tövissel, mert télen át, éjjelenként szarvascsapatok látogatnak be a községbe és föleszik a takarmányt, ha hozzáférnek. De a kertelés nem mindig használ, mert a nagy hó feltölti mellette a talajt.

A SCHÖNBERG BÁRÓK

A Schönberg báró rikai vadászkastélya alatt hegyi patak folydogál. Mialatt a társaság többi

tagja, háziak és vendégek Egánnal kilovagoltak, hogy a csolnoki fogyasztási szövetkezet áruraktárát megnézzék és felülvizsgálják: az alatt én bandukolásra határoztam magam a patak mentén. Mert semmi sem érdekesebb, mint egy havasi patak és annak környéke.

Ebben a morajban, az ide gördített szikladarabokban, a kidõlt fák rothadékán bujálkodó gazdag növényzetben - ebben a nedvben, párában, illatban, enyészetben és virulásban úgy érzem, mintha magához a levéshez jutottam volna. Mintha megközelítettem volna a termõ és öldöklõ természet titokzatos mûhelyét. Mintha a víz zúgásában ama rejtélyes mûhely kerekeinek zakatolását hallanám. Ez a patak csak néhány száz lényésnyire és csak az imént buggyant ki valamelyik földkatlan eldugott mélységébõl, íme hogy siet, hogy fut, hogy iramlik! Mi történt a katlan mûhelyében, hogy ilyen eszeveszetten menekül onnan? Szünet nélkül beszél, mint aki csodát látott, veszélytõl szabadult, s nagy zavarában egyszerre mindent el akar mondani. Ki érti meg? Olykor vidáman cseveg, mintha valaki könnyû módon rászedett volna odalent. Máskor panaszos hangon sír, jajgat, mintha kedvesen, majdnem kacérkodva, bizonyára derûs emlékek igézõ hatása alatt.

Az izgalmas mesét némán hallgatja a labodasereg. Levélzetét kiterjeszti, mint valami óriás füleket. Aggályosan gázolok közte, hogy csendjét így megzavarom. A páfrányok már nem ilyen félelmesek. Halványabb színük megenyhíti a laboda haragos zöldjét; sugár termetük szelíd hajlása nemes ellentétben van amannak merevségével. Csipkés mivoltuk légies könnyûséget kölcsönöz alakjuknak.

Lépten-nyomon bámulva tekint föl rám egy-egy nefelejcsbokor. E zordon helyen mit keres ez a szelíd, megható tekintet? Csodálatos elrendezés, hogy a virág mindenütt megjelenik: a Karszt durva kõzeteiben mint ciklámen, a jéghegy oldalán mint gyopár, a havasok torkában mint nefelejcs. A természet nem akar dísz nélkül lenni. Kendõzi magát. A virág az õ szépítõszere.

A patakparti sétát kegyesen megosztotta velem a kastély nagy mûveltségû, szeretetre méltó úrnõje. Õ is beszélt, mondott, csevegett, miként a patak. Lágyan ütõdött hozzám egy-egy hang, mintha lepkeszárnyak érintenének. A színgazdag szárnyak finom porából néhány porszem rajtam maradt. Azt hiszem, Mumm báróról beszélt, Németország kínai nagykövetérõl, akihez gyermekkori cimboraság szép emlékei fûzik; aztán nevelési rendszerérõl; majd a vadászatokról. Jellemezte a rutén népet. Átment keskeny pallókon idegeskedés nélkül. Egészben véve az egyszerû, mûvelt, házias német úri asszony benyomását tette rám.

De bocsánatot kérek tõle ezen a helyen. Tudom, hogy érdekes és tartalmas volt társalgása. Azonban bármennyi szemrehányást is tettem magamnak, nem voltam képes azzal a köteles figyelemmel hallgatni beszédét, amennyivel egy dámának mindig tartozunk. Szórakozott, unalmas lehettem, sõt azt hiszem, kissé buta is. Szemem, lelkem, figyelmem odatapadt a patakhoz, a fához, a kõhöz, az elvillanó pisztránghoz, a leselkedõ vizirigóhoz. Esernyõknek néztem az idomtalan gombákat, s számítgattam, hogy vihar idején hány menekülõ méh fér el alattuk? Csontnak néztem a sziklát, s találgattam, fáj-e nagyon a földnek, hogy azon a helyen lemállott róla a hús? És az óriás bükkök, ugye, azok a föld hajszálai? És fönn a nagy magasságban, amint a leáldozó nap megvilágította az alpesi legelõket - ugye, az ott kopaszság az öreg föld koponyáján? Ez a patak is, vajon könnyûje-e a földnek, vagy fölpattant vérerecskéje?

És mi emberek, kik és mik vagyunk rajta, ezen a nagy, hatalmas lényen? Több-e, mint az a kis moha, mely sápadtan tapad a koszaihoz? Jobbak-e, mint az a rigó, mely elõttünk

röpdös és nagyokat kurjant széles jókedvében? Bölcsebbek-e, mint a dongó, mely ma még eljött a vadmályvához egy búcsúlátogatásra, de holnap már téli fészekbe temeti magát? Szórakozottságomban is föltûnt a sok tehénnyom és sertéstúrás a patak partján. Kerestem a nyájat, mely ide itatóra jár. Sehol legelõ, sehol marhacsapás. Végre is megkérdeztem, hogy úttalan utakon hogy jön ide a gulya, így tudtam meg, hogy amit látok, az vaddisznó- és szarvasnyom.

Következtetni lehet ebbõl a vadbõségre. Ez a vadbõség a Schönborn-uradalomba ékelt községekre nézve - ismétlem - valóságos istencsapás. A vadak elpusztítják a gyümölcsfát, föleszik a veteményes kertet, letarolják a mezõt. Fegyverengedélye a parasztnak nincs. Hiába is volna, mert vadásznia úgy sem szabad. A vadászati jog a községek területén is az uradalomé. Nem lehet oda nem adni. Mert közel a községekhez, mindenütt van az uradalomnak legelõterülete. Tehenét, borját, ökrét csak ide hajthatja a nép. Más nincs. Ezt pedig az uradalom semmi pénzért nem adja, hanem csak a községi vadászati jogért.

A vadsertés: dúvad. Miután sok kárt tesz: hatóságilag kellene föllépni és hivatalos vadászatokat tartani. Teszik is. De hogyan? Az uradalom megkívánja, hogy az ilyen vadászat vele elõzetesen közöltessék. Ez méltányos kívánság, ugye? Igen, de ezt az elõzetes közlést arra használja fel az erdõkezelõség, hogy embereivel egy nappal elõbb elhajkurásztatja a vadat a kijelölt területrõl, így lesznek õmagasságaik, a disznók, a hivatalos üldözés ellen megvédelmezve. Hát a nyomorult parasztot ki védelmezi a szuverén szarvasok és fõ-magasságú disznók falánksága ellen?

A csendõrök igen komolyan veszik a fegyvertilalmat. Egy csabinai, vagy talán szuszkói ember, (a falu nevét nem jegyeztem föl) tilos fegyvertartás gyanújában állott, mely házmotozással végzõdött. Ezek a házkutatások, az uradalom embereinek följelentésére napirenden vannak. A csabinai eset annyiban különbözik a többitõl, hogy fegyvert ugyan itt sem kaptak, azonban a gazda felesége kétnapos gyermekágyban feküdt. Miután a kutatás a padláson, ólban, házban sikertelen volt: kihúzták a szalmazsákot a beteg asszony alól, s azt széjjelszórták abban a reménykedésben, hogy talán ott lesz a tiltott fegyver. E durva és embertelen zaklatás miatt életveszélyes lázakat szenvedett a szegény asszony. Ennél már csakugyan jobb dolga van az urasági szarvastehénnek és vadkocának elles idején.

ÕRTÜZEK

Elsõ nap, hogy Szolyvára érkeztünk, néhány községet megjárva, alkonyatkor indultunk vissza. Amint esteledett, jobbról, balról, mellettünk, fölöttünk, a hegyeken, az oldalakon és a völgyben tüzek gyúltak ki. A táj megvilágosodott. Éktelen ostorpattogtatás, kürtszó, kiabálás töltötte meg a levegõt. A tüzek pedig mind jobban sokasodtak, mintha a csillagos égbolt egy darabja szállott volna le.
Mi ez?
Védelem a vadak ellen.

Ezek õrtüzek, õrtüzei annak a kegyetlen és dúló hadjáratnak, melyet az uradalom vadjai folytatnak az emberek ellen. Terményük egyetlen éjszakán semmivé lenne, ha nem õriznék, s ha lármájukkal a vadat el nem riasztanák.
Elborzadtam.
- Mióta tart egy így? - kérdeztem a mellettem ülõ lelkésztõl. A birtokrendezés óta. Mióta

a vadállomány elszaporodott. "
- És mikor kezdõdik az õrzés?
Tavaszkor, ha szárba indult a vetés, s ha el van ültetve a burgonya és tart õszig, a termésbetakarításig. "
- Szörnyûség! Minden éjjel?
Minden éjjel. Odaköltözik földecskéje végére a gazda, a másikhoz a felesége, a harmadikhoz a gyermekei, így védelmezik vagyonkájukat a szarvasoktól és a disznóktól. Aludni nem mernek, mert egy félórai álom végpusztulást hozhat. "

Már most kérdezzétek, miért nem dolgozik ez a nép? Az erdõ nem ad neki munkát, mert kétszázezer hold erdõ csak arra való, hogy benne szuverén szarvas és fõmagasságú disznó tenyésszék. A fenségek és fõ-magasságok pedig nem érik be territoriális jogaikkal, hanem idegen területeket is kizsákmányolnak. Miként dolgozzék nappal, aki éjszaka nem alszik.

Alig tudtam magamhoz térni, úgy fölháborított ez a látvány. Mikor magamhoz tértem, eszembe jutott Taine híres mûve a nagy forradalmat megelõzött idõrõl, és szerettem volna az uradalmi erdõüzemet azzal kezdeni, hogy egy guillotine állíttassák azon beámterek számára, akik ezt az állapotot fenntartják, és azon hatóságok számára, amelyek ezt tûrik.

A KÖZIGAZGATÁS

A vadkárok ellen nincs más menedéke itt a népnek, mint az éjszakai õrzés. Mert ha megtörtént a kár: letarolt, végiggázolt, elpusztított vetéséért hol keressen kárpótlást a kétségbeesett család? Könnyû mondani, hogy menjen panaszra. De hová, de kihez?

Azokat, kiknél hatalmat érez, mindig együtt látja. A jegyzõ, a szolgabíró, a fõbíró, a járásbíró, az adótiszt, az erdész, a fõerdész, az ispán, a tiszttartó egy mûveltségû, egyívású, egyszõrû-bõrû emberek. Nem mondom, hogy rossz emberek. Akad köztük rossz is; de nem mind az. Hanem egy társaságot élnek. Õk képezik az intelligenciát. Egymásra vannak utalva. Együtt pajtáskodnak, együtt szánkáznak, együtt tarokkoznak, együtt keresztelnek. Német, cseh, lengyel az udvari ember; magyar az állami, vármegyei, községi ember. De összeszoknak. Elõbb gondolatot cserélnek, azután pipát, végre lovat is.

Ezt mind látja a kárvallott. Kitõl reméljen igazságot? Nem állítom, hogy nem kapna, ha kérne. Csakhogy nem kér. Bizalmatlan. Nem is tudja, kihez forduljon oltalomért. Mert a hatalmasok nem szoktatták oltalomhoz. Mikor hivatalos embert lát a paraszt: megvakarja a fejét és szeretné, ha nem született volna. Mert, hogy könnyítsen az õ dolgán: e miatt még nem járt komisszió a faluban. A hivatal rendelkezik, parancsol, bírságol, büntet. Végrehajt. Licitál. Útmunkára hajt. Adót szed. Foglal. Újoncoz. Falvainkban országszerte ebbõl áll a közhivatal ismertetõjele.

Ahol középosztály van, ott a nép szerencsésebb. A középbirtok érdeke, a nagy uradalommal és hivatallal szemben, azonos a nép érdekével. Azt az óriási ûrt, mely az állam hatalma és a nép gyöngesége között tátong, a középosztály van hivatva betölteni. És azt a másik árkot, mely a nagybirtok gazdagsága és a nép szegénysége között fennáll, szintén a középosztály hidalja át. E két nagy távolságot a nemes ember közvetíti. Itt is megfordul, ott is megfordul. A nagy úrral vadászik, a néppel dolgozik. Életének érintkezési pontjai vannak ezzel is, azzal is. Ez aztán sokat kiegyenlít. A nép természetes védelmét találja föl benne. Bizalommal fordul hozzá. Ingyen tanácsot kap tõle. Sokszor

segélyt is. Jó szót mindenkor. Elhagyatott emberre nézve nagy kincs a jó szó is. Ezen a vidéken nincs középosztály. Kihez forduljon hát a nép? Ahhoz, aki bírságolja, végrehajtja, árverezi? Honnan tudná az a világtól elzárt nép, hogy aki büntet, az simogatni is tud? Mit reméljen attól, akinek csak kezesúlyát érezte?

Ügyvédhez menjen, pört indítson? Hol a bélyegre való, hol az elõleg? Még gondolatnak is kétségbeejtõ, hogy õ szembeszálljon az uradalommal. A hangya harcot kezdjen a medvével! Kivel bizonyítja, hogy vetését szarvas legelte le, s krumpliját vadsertés túrta ki? Tanúja nincs, õ maga sem látta, hiszen ha ott lett volna, elûzte volna a vadat. Csak a pusztulás a bizonyíték és a nyom. Ám a tehén nyoma is olyan, mint a szarvasé, s a házi sertés is úgy túr, mint a vad. Az uradalomnak berendezett irodái vannak az ilyen pörök folytatására. A parasztnak nincs a jó Istenen kívül senkije. Ha pöröl, vesztes lesz, költsége lesz, s az elpusztított gabona után elúszik a tehene is.

De hát arra való a közigazgatás, hogy panaszt, pörrendszerû bizonyítást várjon, ilyen általános, köztudomású, elementáris bajok mellett? Nincs szeme annak a szervezetnek? Nincs szíve, hogy meg nem dobban? Nincsen szája, hogy föl nem kiált? Nincs lelkiismerete, hogy furdalástól rettegjen? Miért nem irtják a dúvadat hatóságilag? Csakhogy ne hipokritáskodjanak. Ne limonádét használjanak irtószerül. Ne jelölgessék ki a hajtóvadászat területét, hogy onnan az udvari erdészek, vadászok, kerülõk elõre elhajkurásszák a fõmagasságú disznókat. Hanem tessék ezt a dolgot szigorúan venni, irgalmatlanul odapuskázni, s egyszer valahára megmutatni, hogy a hivatalos Magyarország elõtt értékesebb anyag az ember, mint a Schönborn-uradalom vaddisznója.

A szarvasokkal szemben pedig, miután a vadászati törvény csakugyan jobban védi õket, mint az embert, tessék a károkat hivatalból fölvenni, a termõföldeken hivatalból ambulálni, s a károk megtérítésére szorítani a hitbizományt. Egyszersmind tessék rákényszeríteni az uradalmat, hogy vadaskertjét - mert hiszen csak vadaskert az olyan erdõség, melynek fõ célja a vadtenyésztés - kerítse be. Ez persze megdrágítja a vadászat mulatságát, de aki kétszázezer holdat szánhat a vadaknak, az arra is költhet, hogy vadjai ne falják föl a szegény embernek gabonáját.

A nagykárolyi uradalomban kilencszáz hold erdõ szintén szarvastenyésztési célokat szolgál. De ez be is van kerítve erõs drótkerítéssel. Az Eszterházy-uradalom erdõje a Bakonyban szintén körül van kertelve. Néhány nagyúr túl a Dunán évrõl évre rendes, alku szerint megállapított vadkárt fizet a községeknek. A kikötött vadkárdíj községenként két-háromezer forint.

Ezt értem. Ez úri dolog. Megfizeti a saját mulatságát. Kedvtelésével nem sajtol könnyet a szegény nép szemébõl. De bocsánatot kérek: az már barbár és kegyetlen idõtöltés, hogy kétszáz község lakossága a vadak miatt megfosztassék tavasztól õszig az éjszakai nyugalomtól. Hogy jut ahhoz hetvenezer ember, hogy egyetlenegy így ránehezedjék? Hogy vagyonkájának éjjeli õrzése miatt nappalra munkaképtelenné tétessék?

Néhány õrtûz közel esett az országúthoz. A föllobbanó láng megvilágította a csoportot. Hóharmatos hideg éjszakák voltak már akkor azon a vidéken. Télikabátban is fáztam. Némelyik õrtanyán csak gyermekek üldögéltek. Egy kis földhányás némileg védte a tüzet is, az õröket is az északi széltõl. Másutt néhány szál deszka. A harmadiknál egy összetákolt lombsátor. Ott kuporogtak, dideregtek a tûz mellett. Vállukat gyapjas guba födte; különben mezítláb volt valamennyi, kivált a gyermek és az asszonynép.

Egyik-másik tûzhelyre bögre van állítva. Krumpli fõhetett benne, vagy aszalt vadalma. Nedves, félig rothadt szalmán guggoltak, némelyik egy kövön, másik a földön. Kimondhatatlanul szánandó volt ez a kép. Körös-körül a nagy éjszaka. Se holdvilág, se csillagsugár. A hideg harmat átjárt mindent, a bõrt, az izmot, a csontot, a velõt. Kuporgó helyzetébõl olykor fölkelt valamelyik; körülnézett; sípolt, vagy kürtölt, vagy ostort csattogtatott, vagy kiabált. Ez kiáltás volt a kép legrémületesebb vonása. Egy borzasztó akkordja volt ez a félelemnek, kimerültségnek, ínségnek. Hallatszott, hogy nem bírja tovább; hogy tüdõje, torka, izomzata már képtelen a további erõfeszítésekre.

Kinek kiáltott? A Semmiségnek, a Mindenségnek. Inkább üvöltés volt, hogy értsék meg a vadak és szánják meg. Vagy talán hörgés, melytõl lehull a teher, hogy befejezõdjék az élet kínja. Meddig hatott el ez a kiáltás? Nekem a szívemig. Ezt a kiáltást hallhatta meg Egán is, mikor elhatározta magát, hogy életét a nép ügyének szentelje. Ez a kiáltás évek óta tart. Mikor jut el az egész nemzet fülébe? Mikor hallja meg a hatóság is azt, amivel telve van az éjszaka? Ezt a panaszos hangot, melytõl még most is reszketek. A jajveszékelésnek ezt a szemrehányását; ezt az irgalmatlan vádat, mely ránehezedik a földre, a csillagokra és mindazok lelkiismeretére, akik fizetést húznak a nép adójából, hogy védjék a gyámoltalant, istápolják a gyengét, gondozzák a közjólétet. Mikor hallják meg egyszer már az illetékes körök ezt a szörnyû jajkiáltást?

AZ URADALOM

Egy probléma

Összegezzünk.

1. A birtokrendezésnél nem a község mellett és a község körül, a kissé termékenyebb völgyekben kapta ki a nép a jutalékát, hanem távol a községtõl. Ez a körülmény lehetetlenné tette a helyes és okszerû földmûvelést. A szántás, trágyázás, betakarítás megnehezíttetett. Községi csordák képzõdése evvel teljesen megakadályoztatott. Közelfekvõ legelõben a nép nem részesült. Tehenet, borjút, sertést ennélfogva nem tarthatott, nem nevelhetett. Más szavakkal megfosztatott az állattenyésztés lehetõségétõl: tehát attól az egyetlen gazdasági ágtól, melyre a talajviszonyok a hegyvidéki népet utalják.

2. A községek az uradalom erdõségei között feküsznek. Kevés földjük mûvelésén kívül egyetlen kereseti forrásuk az erdõmunka lehetne. De erdõkultúrát az uradalom alig folytat. Munkához tehát ez a nép nem jut.

3. Az erdõ, mely fenntartó tényezõ lehetne, ellensége a népnek, mert vadtenyésztésre használtatik; a vad pedig vagy pótolhatatlan károkat okoz, vagy arra kényszeríti a népet, hogy vetését éjjelenként õrizze.

4. A nép nem részesül gondozásban. Középosztály, mely vezetné, védelmezné, szószólója lehetne, nincs. A hatóság pedig mint másutt, úgy itt sem ismert népgondozási feladatokat. Elnézte azt a kegyetlen birtokrendezést, elnézi a vadkárokat, tûri a dúvadak szertelen elszaporodását. Bürokratikus merevséggel, hidegvérû tanú a nép kétségbeesett vergõdésénél.

Tiszta sor, hogy az uradalom a birtokrendezéssel elhintette a pauperizmus magvát, az erdõkultúra hiányával pedig áthághatatlan korlátokat emelt a munkakeresõk részére. Ki és mikor végezte ott a birtokrendezést, nem tudom; de azt láttam, hogy ezzel a rendezéssel

istentelen igazságtalanság követtetett el, mert összevagdalták a népjólét valamennyi reményszálát. Ezt az istentelenséget némileg enyhítené, ha a nép állandó munkát kapna az erdõben, s ha az uradalom idegen tisztikara nem úgy nézné a bennszülötteket, mint az angol hódító az indus törzseket. De így bátran kimondható, hogy az uradalom megfosztotta a népet földjének mûvelési lehetõségétõl, s egyszersmind elzárta a munkakeresés lehetõségétõl is.

Azon a területen csodálatos és nehéz komplikációba keveredett a jogrend az életfeltétellel. A jog biztosítja a hitbizomány részére az erdõt, a legelõt, a szarvast, a vadsertést. Ez a biztosíték hetvenezer embert kárhoztat munkaképtelenségre. Hol a segítség? Szabad-e törvényhozásilag és kormányzatilag megbolygatni a jogrendet? Másfelõl, szabad-e elnézni, hogy ilyen nagy tömeg egyetlen nagyúr vadászpassziója miatt az élet feltételeitõl elzárassék?

Bizonyos igaz, hogy közérdekbõl, akár vasutat vezetnek, akár vizet szabályoznak, történnek kisajátítások. De kisajátítani egy uradalmat: olyan darázsfészek, amelybe nem tanácsos nyúlni. Márpedig, vagy-vagy. Vagy más gazdasági rendet állít be az uradalom, vagy állami kezelésbe kell azt venni. Mert a végcél nem a jog érdeke, hanem az ember érdeke; nem is az egyes embernek, hanem a sokaságnak érdeke.

Egész mértékben érzem a probléma súlyát. Tudom, hogy kétélû kardot forgat, aki így beszél. Mert azt a határt, hogy hol végzõdjék az egyes joga és hol kezdõdjék a sokaság érdeke - ha e kettõ szemben áll: még senki meg nem tudta vonni. Tudom, hogy ultima ratio a kisajátítás darázsfészkébe nyúlni. A fészek alján látom elrejtve a legvégzetesebb társadalmi felfordulás bombáit. Nem feledem el a kérdés vészes szillogizmusát. Ha ki lehet sajátítani az egyiket alapos okok miatt: akkor ki fogják sajátítani a másikat csinált ürügyek miatt. Nehéz aggodalmak között iram le tehát az alternatívát: vagy-vagy. Azonban leírtam. Mindenki tudja, hogy birtokmegoszlás hazánkban egészségtelen. Igen sok az olyan törpe birtok, amelyen a túlságos elaprózás miatt okszerû földmûvelés nem folytatható. Ezzel szemben nagyon sok millió holdat foglalnak le a szabad és kötött latifundiumok. Ezekbõl az óriás területekbõl idegen kézen is van, több, mint amennyi megengedhetõ. Az ilyen helyzetet képtelenség merõben a vak sorsa bízni. Nem lehet tûrni, hogy ilyen nagy terület ne az embert szolgálja, hanem a vadállományt. A földbirtok a haza testének egy része, mely nem vonhatja ki magát a nemzeti közös vérkeringés életrendszerébõl. Mihelyt idegen célokat szolgál egy latifundium: annyi, mintha megcsonkíttatnék a haza testi épsége. A birtok egyesek tulajdona: de az egész terület a haza tulajdona. Éppen ezért az ország szuverén jogkörébe tartozik úgy szabályozni a földnek, mint a megélhetés õs kútfejének nagy kérdéseit, hogy az ne legyen elvonható természetes rendeltetésétõl.

Miben áll ez a természetes rendeltetés? Abban, hogy kenyeret adjon a rajta levõ népességnek. Ez a kenyér nemcsak a búzában jut kifejezésre, hanem a föld minden termékében. Nem lehet tehát megengedni, hogy nagy területek, minden gazdasági cél nélkül, meddõn heverjenek. Mi lenne, ha minden nagyúr, minden püspök, minden káptalan egyszerre parlagon hagyná a földjét és megszüntetne minden gazdasági üzemet?

Itt értem el a problémám csúcsához. Az egyik kérdés ez: ha egyik tulajdonos kisajátíttatik, miért ne a többi is? A másik ez: ha egyiknek szabad a birtokát haszon nélkül hevertetni, miért ne valamennyinek? Amaz a jog kérdése. Ez a közérdek kérdése. A végsõ következtetést egyik sem állja ki. De erre nincs is szükség. Mert mundus se expediet. Az élet olyan talányokat is megold, amire az elmélet képtelen. Gondoskodva van, hogy fa ne

nõjön az égig. Nem kell tartani sem valamennyinek a kisajátításától, sem valamennyinek a meddõségétõl. Amazt meggátolja az állami jogrend; emezt meggátolja a tulajdonosok érdeke.

De a konkrét esetben: vagy-vagy. Vagy más gazdasági rendszer a Schönborn-hitbizományban, vagy állami beavatkozás. Mert egy népet sem a végpusztulásnak kitenni nem lehet, sem arra kényszeríteni, hogy egytõl egyig kivándoroljon.

Késõbb látni fogjuk, hogy az uradalom nem olyan merev most, mint amilyennek látszott a hegyvidéki akció elõtt. Érzéketlensége a nép iránt most már nem olyan szembeötlõ. Tisztikara kezd meghonosodni. A Munkácson lakó alkalmazottak olvadoznak belé a magyar társaséletbe. Gyermekeik magyar nevelésben részesülnek. Egészben véve elõbb-utóbb a magyar intelligenciát fogják szaporítani. A hitbizomány nem zárkózik el a kapacitáció elõtt. Összeköttetést tart fenn a kormány kirendeltségével. Meghallgatja a panaszokat s olykor orvoslást is nyújt. Ultima ratiora tehát nincs szükség. És ebben szörnyû vád rejlik a múltakra nézve. Látható, hogy az uradalom kezelhetõ lett volna.

A sorvasztó betegség évtiztedek óta tart. E nép pusztulása a birtokrendezéssel kezdõdött és a kazár uralommal fejeztetett be. Nem titkos betegség volt ez, mely elrejtõzve emésztette e szervezetet. Egész mivolta látható volt mindjárt az elsõ évben. Hiszen Egán meglátta egy pár hét alatt.

Hol volt hát az állami és vármegyei alkalmazottak szeme, hogy õk is azonnal meg nem látták? Hol volt a lelkiismeretük, hogy föl nem jajdultak? Hol volt a becsületük, hogy nem cselekedtek? A birtokrendezés és az erdõüzem hiánya mindjárt a kezdet kezdetén megpecsételte a nép sorsát. Tudni való volt, hogy a következés általános pauperizmus lesz. De ki gondolt a néppel? Ki érezte meg szenvedéseit?

Volt-e csak egyetlen egy is, aki Schönborn grófot felvilágosította volna a helyzetrõl? Volt-e, aki a népmentõ gondolatokkal foglalkozott? Volt-e, aki fölterjesztést tett volna a kormánynak a biztosan megjósolható nyomorról? Senki sem volt.

Hát mit csináltak? Feladatukról ugyan mit hittek? Életmódnak nézték a hivatalt és semmi másnak? Vályúnak, mint az ökör? Igenis, az uradalmat súlyos felelõsség terheli. De mit mondjak arról a magyar tisztikarról, mely lomhán és esztelenül nézte, tûrte a nép rohamosan fokozódó pusztulását? Sokan közülük immár nyugdíjba mentek, sokan a sírba szállottak. De akár a föld felett, akár a föld alatt, érdemelnek-e nyugalmat ezek a mihasznák? Én, aki láttam azt a nyomort, mely tétlenségük miatt bekövetkezett: íme megháborítom nyugalmukat és sárt dobok emlékezetükre!

A KAZÁROK

Zsidó mindig volt és mindig lesz; mindenütt volt és mindenütt lesz. Ég alatt és föld színén: nem jártam olyan vidéken, olyan országban, ahol zsidó ne lett volna. Havasok ormán, tengerek partján, bányák mélyében - ahol munka van és munka nincs, oltalmazott helyen és veszélyes ponton, békében és háborúban, szántóföldön és gyárban, üzletekben és zsákhordásnál a kikötõkben - mindenütt van zsidó. De kazár nincs mindenütt. Kazár név alatt lengyelzsidót értek. Ezen általános nevet azért nem használom, mert a szerencsétlen

lengyel nemzetet kímélni akarom, hogy neve ilyen összeköttetésben szerepeljen. És nem használom azért sem, mert a zsidó szó vallásfelekezeti fogalom. Márpedig óvakodni akarok annak a vádnak a színétõl is, mintha vallásfelekezeti szempontok vezetnének. Nem mintha joga nem volna az írónak a hitvallás befolyása és nevelõ hatása alapján ítélni meg valamely népet. Tették ezt már igen sokan és teszik is, anélkül, hogy szükségképpen elveszítenék a tárgyi igazság mérlegét. A kritika jogköre kiterjed minden hitágazatra. Egy nép lelki állapotát, mûvelõdési folyamát, jellemét alaposan megérteni nem is lehet, ha szemügyre nem vétetik azon befolyás, melyet rá a hitélet gyakorol.

Az egyházi szervezet idegszálait a történelmi fejlõdés mindenütt beleszõtte az állami szervezetbe. Ez alól nem képeznek kivételt sem a hinduk, sem a keresztények, sem a zsidók, sem a mohamedánok. A gondolat és a kutatás szabadságához tartozik tehát annak a vizsgálata, hogy az egyházi szervezet idegszálai miként mûködnek a családban, az iskolában, a jogéletben, a politikai felfogásban és a közerkölcsben.

De én mégis szigorúan tartózkodom a vallási szempontoktól. Mert azt tudnám indokolni, hogy a keresztény eszme pedagógiai hatása alatt az emberiség megjavult. De azt, hogy az erkölcsi és fizikai tisztátalanságnak az a mélységes foka, melybe a kazárok süllyedtek, a Mózes tanából eredne, vagy azzal bármi gyönge fonalon összeköthetõ volna, valójában nem tudnám indokolni. Ellenkezõleg azt látom, hogy a jótékonysági érzület egyetlen egyház kebelén sem melegebb, mint a Mózes egyházában; amibõl méltán következtethetõ, hogy a felebaráti szeretet elmélete a zsidó egyházban is élõ törvény.

Azt sem merném állítani, hogy a zsidóságnál észlelhetõ kozmopolitikus vonások vallási motívumokra volnának visszavezethetõk; mert hiszen a Mózes tanaiban sokkal több a nemzeti elem, mint a keresztény tanokban.

Ami pedig a családi élet bensõségét illeti, ez a zsidóknál mintaszerû. Ez azt jelenti, hogy az emberi közösségnek legelsõ, legönzetlenebb és legerkölcsösebb formációja iránt a zsidó hitélet éppen olyan fogékony, mint a keresztény. A hûség kötelékére vonatkozó botlások individuális és faji természetûek, s egyáltalában nem jelentik az egyházi törvények lazaságát.
Ezek után nem tûröm, hogy bárki is holmi vallási türelmetlenséget lásson soraimban. Éppen ezért nem is használom a zsidó szót azon nép megnevezésénél, amelyrõl írok. Még a látszatát is kerülni óhajtom annak, mintha általánosítani akarnék. Megkülönböztetem a kazárt, aki idegen, a zsidótól, aki magyar és nem a zsidókról írok, hanem a kazárokról. Teszem pedig ezt a nem a szépítgetés, hanem az igazság okából. A szépítgetés úgy se tartozik se jó, se rossz szokásaim közé.

Ezzel szemben a zsidó vallású magyaroktól megkívánom, hogy õk se általánosítsanak. A kazárok dolgából ne csináljanak zsidókérdést. Ne védjék a bûnt, ha azt vallásfelekezetük valamelyik tagja követte el. Kancsal szemekkel ne nézzék azt az akciót, mely bennszülötteket akar kiragadni az idegen kazárok karmaiból.

Felvidékünkre 1868-ban kezdtek a kazárok beözönleni. Azelõtt is szállingóztak, jöttek, mentek, meg is telepedtek. Egy öreg kazár, aki el-vagyonosodása következtében
  bárónak" keresztelt el Zúgó község vidéke, így szólott hozzám:
  Mi is bennszülöttek vagyunk; Magyarország polgárai. Az állami védelmet mi is megérdemeljük. "
- Mikor telepedett meg itt? - kérdezem.
  Én? Én itt születtem; apám is itt született, nagyapám is. "

- Van-e errõl anyakönyvi bizonyíték?
  Az nincs. De jöjjön ki velem az úr a temetõbe; ott megmutatom a sírköveket. Érnek azok annyit, mint az írás. "
Ez a bizonyíték csakugyan erõs. Aki a sírokat szólítja tanúságtételre, az már - gondolám - össze van nõve ezzel a földdel, e földnek nagy és nemes érdekeivel. A fölébredt rokonszenv nem palástolható érzésével kérdeztem:
- Hány holdja van a haza földjébõl?
  Kevés. Csak éppen annyi, amennyit kénytelen voltam átvenni bukott adósaimtól. "
- Licitáción?
  Igen. "
- Nem ingerelte semmi arra, hogy földet vásároljon, szabad kézbõl?
  Mi ingerelt volna? A föld rossz üzlet. Nagy helyen kell dolgozni kis haszonért. Aztán megköti az embert egy helyhez. Pénzemmel, kocsmámmal, boltommal oda mehetek, ahová akarok. A földet sem kocsira nem rakhatom, sem a hátamra nem vehetem. "
- Hány ökörfogatot tart?
  Csak lovat tartok; azzal fuvarozom a szeszt és egyéb árut. "
- Azzal is szánt?
  Nem szántok, nem gazdálkodom. Földjeimet haszonbérbe és részibe adom a parasztoknak. Nem érdemes itt a földdel kínlódni. "
A fölébredt rokonszenv elpárolgott. Beszélgetésünk németül folyt. Én törtem a nyelvet, õ rontotta. Végre magyarul szólottam hozzá.
  Nem tudok magyarul. "
- Volt-e katona?
  Abban az idõben nem vették azt olyan szigorúan. Csak a vigyázatlanokat sorozták be. "
- Hány éves?
  Hetvennégy. "
- Ötvenkét év elõtt éppen huszonkettõ volt. Akkor csak szolgált a honvédségnél?
  Nem szolgáltam. Katona csak úgy lesz az ember, ha muszáj. Mi akkor itt, a Vereckei-szorosban mindnyáján szállítással foglalkoztunk. "
- A muszkák részére?
  Igen"
- Jó! fizették?
  Meghiszem azt! Olyen brilliáns üzleteket soha nem csináltunk. "
Nem folytattam tovább. Amit kerestem: a hazafias érzésnek legkisebb nyomát sem fedezhettem fel. Ennek mindegy. Orosz invázió, osztrák uralom, magyar alkotmányosság - mindegy. Lelkivilágába nincs belekapcsolódva a Haza fogalma. Három ismeretlenû egyenletrõl éppen úgy beszélhettem volna vele, mint hazaszeretetrõl.

Hetvennégy évet töltött el anélkül, hogy szíve egyetlenegyszer is megdobbant volna azért a hazáért, amelyben született, ahol élt, vagyont gyûjtött, oltalmat nyert. Szakálla megnõtt, meg is õszült, teste elhízott, zsebe megtelt. Gyermekeit kiházasította, unokáit fölnevelte, vidékét kizsarolta. Fináncnak, zsandárnak, bíróságnak nem vétett. Hatósággal pörbe nem szállott. Ûzte a szeszcsempészetet, az áruuzsorát, a pénzuzsorát, a gabonauzsorát és a feles marhauzsorát, így élt.

A többi is így él. Nem tanul, nem mûvelõdik, nem mosdik. Csinálja az üzletet és a gyermeket. Esküszik hamisan. Sokszor gyújtogat. Megcsonkítja ellensége barmát. Vádaskodik alaptalanul. Vesztegel, ahol lehet. Korrumpál mindenütt. Pénteken este gyertyát gyújt és megfürdik a rituális lében. Hangosan imádkozik és némán csal. A földrõl lenyúzza a termõréteget, a néprõl a bõrt. Szapora, mint a bogár. Élelmes, mint a veréb. Pusztít, mint a patkány.

Az uradalom által elgyöngített hegyvidéki népet úgy támadta meg a kazár, mint a sötét, félelmes és undorító légytömeg a megsebzett és elhagyatott állatot.

A BEVÁNDORLÁS

Már írtam, hogy a kazárok tömeges bevándorlása 1868-ban kezdõdött. A birtokrendezés és tagosítás akkor már be volt fejezve. Az uradalom már akkor levette volt lábáról a népet. A légyraj, ha nem is kadaverre, de erõsen megsebzett organizmusra szállhatott. Az orosz kormányzat már akkor féktelenül nyomta a maga kazárjait. A galíciai kormányzat is fölébredt arra a tudatra, hogy a kazárt nem vallási szektának kell tekinteni, hanem antigazdasági elemnek. És ezen az alapon kezdte kezelni.

Ellenõrzés alá vette, a kocsmát, a boltot, a hitelt, az üzérkedést. Szervezkedett társadalmilag. Védte a parasztot az élõsdiektõl. Ahol csak lehetett, bojkottálta a kazárt. Közvállalatban nem részesítette. Üzérkedésének a körmére nézett. Intézményeket alkotott a bennszülöttek ellenállási képességének fokozására.

Oroszország tehát üldözte õket, Galícia pedig húzogatta ki a gyékényt lábaik alól. Amott maradásuk nem volt, itt pedig életfeltételeket vontak meg tõlük. Mit volt mit tenni: jobb hazát kerestek. Kik? Akik a muszka rostából mint szemét kerültek Galíciába. Itt újra megrostáltattak. A java ott maradt. A hulladék vándorútra kelt. Alkalmas talajnak Románia mutatkozott és hazánk. De Románia elzárta kapuit elõlük. Kivált, mióta felszabadult a török uralom alól, oly makacsságot tudott ez irányban kifejteni, hogy elhatározásán még a berlini kongresszus akarata is hajótörést szenvedett. Maradt bevándorlási talajnak Magyarország. Kiváló terrénum mindazok számára, kik a szabadsággal vissza akarnak élni. Mert nálunk minden meg van engedve, mihelyt a vétek magára öltheti a szabadság palástját. Más népeknél a szabadság a nemzeti izmok kifejtésére szolgál. Tehát erõforrás. Nálunk a szabadság: gyengeség. Mások okosan ragaszkodnak a szabadsághoz; mi majomszeretettel viseltetünk iránta.

Magunkat nem féltjük semmitõl. A szabadságot féltjük mindentõl. Korlátot ki mert volna emelni a bevándorlásnak? Hiszen gyér népességünk szaporodik csak, ha bejönnek. Az uzsorát sem korlátozta akkor semmi. Vezéreink a szabadság elméletének védpajzsa alá helyezték az uzsorát. Liberalizmusunk irtózott attól a gondolattól, hogy a forgalom szabadságát bármily enyhe uzsoratörvénnyel meggátolja. Összefügg ezzel a felfogással, hogy a csalás és hamisítás mai napig is csak magánvádra üldöztetik. Összefügg a földbirtoknak közönséges áruvá minõsítése és ekként való szertelen mozgósítása. Összefügg a végrehajtásoknak és az árverezéseknek az az istentelensége, mellyel a legnagyobb érték is potom áron csavarható ki a tulajdonos kezébõl. Ehhez tartozik az a megfoghatatlan hanyagság is, hogy a birtokminimum meghatározása, az otthon biztosítása és a váltóképesség megszorítása érdekében egyetlen komoly lépés sem történik.

Az ilyen, liberálisnak nevezett, de voltaképpen ostoba, mert a védekezés lehetõségét nélkülözõ irányzat apróra megmûvelt talaj a kazár gazdasági rendszer számára. Hová mentek volna hát, ha nem Magyarországba? Hiszen itt meg volt szántva, be volt vetve, el volt boronálva számukra a termõ föld. Itt csak az aratás várt reájuk. Nekimehettek bátran az életnek, kaszával, sarlóval, akár aratógéppel is. Munkájukban nem akadályozta sem a törvény, sem az ember. Élvezhették a szabadságot és letarolhatták a mezõt minden akadály nélkül.

Még honossági törvényünk sem volt. A zsidó emancipációt egyhangú lelkesedéssel mondta ki a törvényhozás. Az Andrássy gróf híres szállóigéje: az a bajunk, hogy nincs elég zsidónk" - mindenüvé elröpült. Szánakozva néztük azokat a középkorban sínylõdõ helyeket, ahol nincs zsidó. Zsidó és vasút kellett mindenkinek, hogy pezsgésbe jöjjön a forgalom.

Mivel pedig a kazár is zsidóhitû volt, ennélfogva nem törõdött senki a kazár bevándorlással. Ha pedig valamelyik Pesti Hírnök" vagy Magyar Állam"-féle lap aggodalmaskodni merészelt volna: ugyancsak lett volna haddelhadd. A liberális közvélemény keményen a fejéhez csapkodta volna a humanizmust, a jogegyenlõséget, a vallástürelmet és a civilizációnak minden értékes szavát.

Tehát jöttek. Senki sem kérdezte, honnan, miért? Mit hoztak, mibõl akarnak megélni, mi a szándékuk, mi a foglalkozásuk? De nem is használt volna az efféle kérdés semmit. Mert így felelnek vala: jöttünk, mivel uzsoráskodni akarunk. A hatóság nem felelhette volna, hogy az nem szabad. És jöttek. A hátukon batyuval, a kezükben hamis mérleggel, a hordójukban mérgezett pálinkával. Jöttek azzal a kereszténygyûlölettel, melyet lelkükben az orosz üldözés megérlelt. Azzal az üzleti élelmességgel, melyet bennük a századok kifejtettek. Azzal a felfogással, hogy másokat rászedni szabad. Másokat károsítani nem cudarság; másokat tönkretenni nem szégyen. Jöttek tízenként, jöttek százával, jöttek ezrével.

Ezt a bevándorlást a késõbb hozott honossági törvény sem meg nem akadályozta, sem nem korlátozta. Ez a törvényünk is szaporította a magyar Corpus Jurisban az írott malasztot. Nem léptették életbe. De mégis. Kossuth Lajossal szemben alkalmazták a törvényt, õ hontalanná lett, mivel tízévi távollét után nem jelentkezett. Mert az országgyûlés nem azért hozott külön törvényt, hogy a Kossuth érdemeit elismerje, hanem azért, hogy kirekessze õt a hazából.

A kazároknak pedig megnyitották azt a kaput, amit Kossuth Lajos elõl elzártak. Az effélét nálunk liberális politikának hívják. Hontalanná tenni Kossuthot, aki Nemzetet adott a Honnak: hogyne volna szabadelvûség. Mégpedig a bécsi udvarnál patentírozott szabadelvûség. Nehogy azonban az egyensúly felbomoljon, túl felõl elárasztják hazánkat kazárokkal. Kossuthtól féltették a hazát; a kazároktól nem féltették. Ennek így kellett lenni, mert máskülönben korszakunk nem volna következetes önmagához. Kossuth egyik nagy alkotása ugyanis abban rejlett, hogy a népet a saját lábára állította. Ez az alkotás legkönnyebben paralizálható a nép elszegényítésével és demoralizációjával. Hadd jöjjön hát a kazár!

De legyünk igazságosak. A kazárt sem nem hozták, sem nem édesgették ide. Magától jött. Meggátolni ezt a bevándorlást nem próbálták. Ebbõl áll a bûn. Meggátolni nem is tudták volna a rendelkezésre álló eszközökkel. Ebben van az enyhítõ körülmény. A kormányok nem népgondozást vártak a vármegyétõl, hanem képviselõ-liferálást. Alkalmas szerve a vármegyének a bevándorlás meggátlására nem is igen volt. Községi elöljáróságaink, kivált a hegyvidéki apró községekben, bizony nem képesek ilyen fontos és kényes kérdéssel megbirkózni. A falusi bíró tudatlan és gyámoltalan is. A jegyzõ... ? Mit mondjak a jegyzõrõl?

Mondom a legjobbat; azt, hogy túl van terhelve adóüggyel, katonaüggyel, nyilvántartással, kézbesítéssel, statisztikával, rubrikával és a fészkes fülemile tudná megmondani, hogy mi mindennel. A községjegyzõ mindenkinek jegyzõje, csak a községnek nem; végzi a dolgát

mindenkinek, csak éppen a községnek nem. Ez is magyar specialitás. Úgy szervezni a hivatalt, hogy ne a hivatásával foglalkozzék. A jegyzõség a mi kormányzási rendszerünk zsákutcája. Végeredményében minden oda folyt és ott akad meg.

Pár év óta szigorúbban veszik a-települést. A szigorúság mértéke megítélhetõ abból, hogy 1896 márciusában a belügyminiszter körrendeletet adott ki a lengyelzsidók bevándorlása ügyében. Ez a körrendelet el is jutott a vármegyékhez 1897 márciusában. A körrendelet tehát kerek egy évig utazott Budapestrõl Ungig, vagy Beregig, vagy Mármarosig. Körülhajózta-e a Földet, nem tudom. Azóta pihen az akta, mert az elrendelt véleményes jelentést azóta nem sürgette meg a központ.

A TELEPÜLÉS

A honossági törvényben ilyen mûszavak fordulnak elõ: település, települési engedély, községi kötelék település által, községi kötelék négyévi lakás és teherviselés által honosok, külföldiek, külföldiek nyilvántartása, hatósági eltávolítás, bejelentési kötelezettség, lakhatási engedély. " Ezek a mûszavak a hegyvidéki községek elöljáróságaira nézve arabusul voltak. Nem ismerték a törvénynek sem a célját, sem az értelmét. Éppen ezért még csak meg sem kísértették annak végrehajtását.

A kazár jött, a kazár ment. Úgy jön, mint aki egy nagyobb sétára indul a beszkidi emlékhez, hogy ott meguzsonnáljon. Holmija a hátán lóg egy piszkos abroszfélében. Egyedül jön. Családja túl marad a hegyaljában. Valamelyik kocsmárosnál. Esetleg egy üres pajtában. Vagy az erdõszélen egy vadalma fa alatt. Megérkezik az elsõ kocsmához.

Ami a rómaiakra nézve a castrum volt, az a kazárra nézve a kocsma. Biztos otthon. Védvár. Leshely. Talaj a rekognoszcírozásra. Menedék, ha a meghódítandó nép erõsebb, õrszem a vidék viszonyainak kipuhatolására. Stratégiai központ, honnan a hadmûvelet kiindul. A besétált kazár mindenek elõtt azon arányszámról tudakozódik, amelyben az ott levõ kazárok a bennszülöttekkel állanak. A törvényes szám 1 pro 14. Ez azt jelenti, hogy a megtámadott népbõl 14 essék egy kazárra. A megélhetésnek ez az elsõ feltétele. Ha a kazárok száma meghaladja ezt az arányt, akkor az új vendég iparkodik más faluba.

Ennek a számadásnak az az alapja, hogy 14 egzisztencia után meg lehet élni, mert egyre másra mindenkinek a keresményébõl 20-20% elharácsolható. Nemcsak megélni, de gyarapodni is lehet. Kerek számokban beszélve, ha a bennszülött 100 forintot keres egy év alatt: ebbõl a kazár ki tud szedni magának 20 forintot. Marad a keresõnek 80 forintja. Ha ez a mûvelet 14 bennszülöttön esik meg: valamennyinek marad 80-80 forintja; de a kazárnak 280 forintja lesz. A kazár jövedelme tehát 200 forinttal haladja meg az egyes bennszülött jövedelmét.

Ezzel aztán a harc sorsa el van dõlve. Gazdasági harc lévén, a legfontosabb erõtényezõ a pénz. De íme, a kazárnak 280 forintja van, a bennszülöttnek pedig csak 80. A csatába tehát sokkal több katonát visz a kazár, mint az ellenfele - taktikai elõnyeirõl nem is beszélve. A castrumban egyebet is megtud a sétáló. Nevezetesen, hogy milyen ember a fõbíró, a szolgabíró, a jegyzõ, a járásbíró. Fõként, hogy milyen a csendõr. Van-e sok? De legfõként, hogy milyen lábon áll a kocsmáros a pénzügyõrséggel? Szemes-e, életre való-e a finánc, vagy kötelességtudó?

Kielégítõ válaszok után visszasétál a pajtához, vagy a vadalmafához, ahol családja tartózkodik. A kellõ információra megindul a karaván, de nem együtt. A tizenkét éves gyermek már önállóan végzi a honfoglalást. Négy-öt kilométer távolságban követik egymást a családtagok. A határszéli forgalom élénk. Egyik kazár olyan, mint a másik. Rongyos, piszkos, kaftános, fülhajas valamennyi. A séta tehát nem tûnik föl.

A rekognoszcírozott területen elhelyezkednek. Egyik ide, másik oda. Cselédre, darabontra, kisegítõre mindig szüksége van a boltosnak és a kocsmárosnak. A legtöbb kazár vagy boltos, vagy kocsmáros. Ezek között széled el a besétált család - cselédnek, darabontnak, kisegítõnek. Ki venné ezt észre? S ha igen: ki lásson abban veszélyt és törvénytelenséget, hogy a söntésben egy új leányka méri az italt?   Most fogadtam föl" - felelné a gazda. Vagy   árva gyermek, egy galíciai rokonom halt meg. " Vagy   háztûznézõbe jött" - mondja a fickóról.

Ezt el kell nézni, mert a rituális házasság ott igen gyakran fordul elõ. A galíciai fiú szolgának szegõdik a bereg megyei leányos házhoz. Üzleti szellemét kipróbálják a szülõk. Ha beválik: hozzáadják a leányt, s az ifjú pár szegõdményes cseléd lesz az öregeknél mindaddig, míg saját lábukra tudnak állani. Anyakönyvvezetõhöz ritkán mennek. Azt ilyen szállingózó bevándorlást vajmi nehéz megakadályozni. Ha tömegekben jönnének, egészen más; de egyenként jönnek. A záporesõ ellen lehet védekezni; a köd ellen nem lehet.

Azonban sok vád terheli mégis a közigazgatást. A községi elöljáróság tehetetlenségéhez járul a felsõbb fokok hanyagsága. A települõ köteles magát bejelenteni. Ezen kötelezettség elmulasztása kihágást képez. Ezen kihágások száma feltûnõ nagy. Dacára ennek pl. Munkácson egyetlen egy eljárás sem indíttatott a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt. Értesülésem szerint ezen város polgármesterének a községi törvény 8-15. szakaszaiban foglalt megkülönböztetésekrõl halvány fogalma sincs. Ez a vád alispáni jelentésekkel is igazolható.

A hatósági közbelépés értékét eléggé föl tünteti a következõ eset. Dombostelkén beköltözött egy kazárhoz Mayer Herschler 1899. szeptemberben. Foglalkozása nem volt. Települési engedélyt nem kért. Vagyona sem volt. Megélhetési módját igazolni nem tudta. Ennek következtében a községi elöljáróság 1899. novemberben kiutasította Herschlert élõ szóval.
Herschler nem mozdult.

1900. januárban írásbeli végzéssel utasította ki õt a községi elöljáróság. Ezt a végzést Herschler megföllebbezte. Az alispán helybenhagyta a község végzését júliusban kelt határozatával. Az alispán határozata felolvastatott és megmagyaráztatott Herschlernek s egyszersmind utasították õt, hogy hagyja el a községet. Ekkor már zugkocsmája volt Herschlernek és adósai voltak, akik õt pártfogolták.
Herschler nem mozdult.

A község följelentést tett, hogy nem bír Herschlerrel, s kérte a hivatalos kitelepítést, ugyancsak júliusban. Szeptember végén, mikor ott jártam, Herschler még nem volt kitelepítve.
A dombosteleki község elöljárósága ezen esetben nélkülözi felülrõl a szükséges támogatást. Ez azonban a legritkább eset, mert egyebütt maguk az elöljárók mulasztják el kötelességeiket. Nem tudnak a dologhoz nyúlni, de nem is igen mernek. A kazár erõsebb, mint õk. Ügyesebb is. Nagy az összeköttetése.

Husztról kiutasították a múlt nyáron egy kazárt. A kazár nem távozott. Azt állította, hogy neki valamelyik faluban községi illetõsége van. A rendõrség letartóztatta, mint engedetlent és elhatározta a kitoloncolást. A hatóságnak nem volt igaza. A személyre nézve tévedett. A letartóztatott kazár csakugyan bírt illetõséggel.
Mi történt?

Hát az történt, hogy a letartóztatás után négy óra elteltével a szolgabírói hivatal távirati rendeletet kapott a minisztériumból, hogy azt a kazárt azonnal bocsássák szabadon. Minden becsületes ember örül, hogy az ártatlan nem szenvedett. De fölmerül az a kérdés, honnan tudta a kormány, hogy ártatlant tartóztattak le? Hiszen a szolgabíróság tévedése nem volt kiderítve. Vizsgálat megindítására és befejezésére teljesen hiányzott az idõ.

Száz meg száz panasz érkezik távirati úton a kormányhoz. Egyet sem intéznek el vizsgálat nélkül. Igenis történik szabadon bocsátás gyakran, ismert és befolyásos jótállásra. De ezt a kazárt a saját illetékes hatósága sem ismerte. A szomszéd községben képtelen volt magát igazolni. És íme Budapesten van valaki, aki õt igazolja, aki érette kezességet vállal; akinek hitele, befolyása van a kormánynál; aki felkocsizik a várba s föllépése olyan gyorsasággal érvényesül, hogy minden irodai formalitást félretéve, sürgönyileg intézkednek elsõ szavára.

Mindebben nem látom a visszaélésnek legkisebb nyomát sem, sõt örülök, hogy így történt, mert ártatlan embert szabadított ki a gyors eljárás. De eszembe jutnak mások, akik szintén hatósági tévedések következtében szenvednek. Honnan vegyék ezek azt a befolyásos összeköttetést, amellyel a kazár bír? Eszembe jut, hogy 1884-ben Kolozsvárt egy választási menetet megdobáltak. Emlékezetem szerint, tizenhét, vagyonnal bíró választópolgárt csuktak a börtönbe. Ártatlanok voltak azok is. Nem is jöttmentek voltak, mint a kazár. A gyanú nem volt igazolva semmivel. Mégis hat álló hétig szenvedtek csirkefogók és kapcabetyárok közt.

A huszti eset, mely különben munkácsi is lehet, mert azt a jegyzetemet, amelyben név szerint volt a kazár is, a szolgabíró is és informálóm is megjelölve, nem találom sehol - de bárhol történt, egy ilyen eset nem marad pszichológiai következmények nélkül. Rendes viszonyok között azt a biztos jogérzetet eredményezné, melyet a sans-souci molnárról jegyzett föl a történelmi hagyomány. Mindenki tudja, hogy Nagy Frigyesnek alkalmatlan volt az a malom s ráparancsolt a molnárra, hogy onnan megfelelõ árért malmostól távozzék. A molnár nem engedett. Ki foglak innen erõszakkal telepíteni"-fenyegetõdzött a király. - Nem lehet, felelt a molnár, mert azt nem engedi meg a bíró.

A mi esetünk azonban nem a jogérzetet erõsíti, hanem azt az általánosan tapasztalható félelmet, melyet hatósági közegeink a kazárok irányában táplálnak. Azt a közhiedelmet erõsíti, hogy a kazárnak Krisztus a barátja. A kazár kivételes nép. Annak több szabad, mint másnak. Ügyét-baját gyorsabban igazítják. Põrét könnyen megnyeri. Visszaéléseit el tudja palástolni. Ahol igaza van, ott hatalmas védelemben részesül. Ahol nincs igaza, ott a védelem még hatalmasabb. Kazárnak lenni annyi, mint modern kiváltságokban részesülni. Ezt a közhiedelmet erõsítette meg a renden kívül való gyors eljárás.

A GEORGINA

A tudomány alaposan megfigyelte, hogy a nyûbõl miként lesz légy. Nem ilyen pontos a

megfigyelés arra nézve, hogy a semmibõl miként : valami. Sõt bölcseleti tétel, hogy ex nihilo fit nihil. A gyakorlat rácáfol a bölcselõkre.

Mikor a kazár átsétál a hegyen, akkor az õ vagyona - semmi. Pár év múlva már valami. Késõbb sok lesz a valamibõl. Nem mindeniknél, de néhány kazár szintén nyomorult. Nem olyan nyomorult, miként a bennszülött, de nyomorult. Éhezik, fázik, kínlódik ez is. Majdnem olyan szánalmas, mint az áldozata. Azonban a zöm élhetõ állapotban van. De kevés gazdagszik meg. Hol kapná meggazdagodásához az életnedveket? Hiszen az az organizmus, amelybe gyökérkarmaival fogódzóit, már ki van élve. Silány mezõn silány a takarmány. Üres kamrából nem lehet dús asztalt teríteni, százados tölgy alatt ki látott viruló tenyészetet? Gyéren, soványán, sátán nõ alatta fû és virág. A cserje elvéznul és idõnap elõtt kipusztul. Íme, az uradalom hatalmas lombsátora elfogta a kis egzisztenciáktól a sugarat, az esõcseppet, a harmatot. A tenyészet bizony vézna, sõt erõtelen az örökös árnyékban. A kazár erre az erõtlen tenyészetre vetette magát.

Úgy kell a helyzetet képzelni, mint azt a vackorfát, melyet fagyöngy-parazita támadott meg. A fagyöngy magvát évtizedek óta hullatja rá a feketerigó, a seregély és a húros madár. De míg ép, erõteljes és egészséges a fa, addig a mag nem hajt gyökeret. A fa ellentáll. De mihelyt taplósodni kezd a fakéreg és odvasodni a törzs: megszûnik a fa ellenállási képessége, s a fagyöngy magva megfogamzik. Így fogant meg a hegyvidéken a kazár.

A vackorfa kérge el van taplósodva. A fagyöngy magva megfogant. A törzs pusztul. Tavaszi hajtása gyönge, idétlen, lombja sovány, ritka; virága kevés, gyümölcse silány. Minél inkább sorvad a megtámadott fa életereje: a fagyöngy vaskos és merev és érzéketlen levélzete annál jobban díszlik. Azonban megmarad fagyöngynek. Arra már nem nyújt elég tápot a sínylõdõ vackorfa, hogy a fagyöngy önálló fává fejlõdhessék. Mikor ott jártam, a korai dér már befejezte mûvét a vackorfák lombján. A halványpirosra kínzott levél már váltogatta a halál sárga színét s a legkisebb fuvallatra tömegesen szállingózott át az enyészet világába. Éppen ezért a fagyöngybokrok annál jobban feltûntek. Mert ezek nem vesztik színüket a dér hatása alatt. Kiállják a legzordabb idõjárást is. Télen is zöldek, merevek, érzéketlenek. Amerre csak néztem, mindenütt láttam õket, amint baljóslatú energiával belekapaszkodnak a megtámadott fa redvesedõ ágaiba. Sokan vannak.

Munkácson a lakosság 60%-a kazár, Szolyván 25, Vereckén 42, Volócon 25 százalék. Ezek központi helyek, ahol több alkalom nyílik a közvetítésre. Azonban a legfélreesõbb zugokban is van kazár. Az utas jóformán csak õket látja. Nemcsak azért, mivel állandó mozgósításban élnek, hanem azért is, mivel a községek út mellett fekvõ házait foglalták le maguknak. A bennszülöttet hátrább tolták, a patakárokba, az oldalakra, a hegyekre. Elfoglalták azt a terrénumot, ahonnan könnyebb az operáció; ahol meglátható minden járókelõ, minden terhes kocsi, minden vizsgálóbiztos.

Ha látsz a kis ablakban rozmaringot, levendulát, majoránnát: biztosra veheted, hogy ott bennszülött lakik. De ha georgina terpeszkedik az ablak alatt, s nehézkes fejét átnyújtja a sövényen: akkor a legtöbb esetben kazár költözködött a házba. A georginadísz többségben van az út mellett fekvõ lakások között. A sok georgina nyugtalanított. Megtévedtem volna? Hát az is fészek, amit én barlangnak hittem? Ott is volna poézis? Ezek is szeretik a virágot? Mert ha napraforgó volna, amit értékesíteni lehet, mint olajgyümölcsöt; vagy zsálya, amit megvesz a gyógyszerész; vagy bármi néven nevezendõ haszonpalánta. Ez esetben megkapnám az összefüggést a növény és a termesztõ között. De a léleknek melyik láncszeme fûzi a georginához a kazár családot?

Ezzel a szóval talán meg is találtam a kérdés nyitját, íme, egy rokonszenves vonás; egy bûvös erõ, egy magasztos gyöngeség. Egy finom és nemes és meleg verõfény a kazár kedélyvilág hideg és fekete éjszakájában! Ne mondjátok, hogy a család és a fajösztön azonos fogalom. A szülõk viszonya a kazároknál is tovább tart az utódok fölnevelésénél. Itt tehát egy megragadható fonalszál mutatkozik, mellyel a kazár is elvezethetõ a nemzeti mûvelõdés körébe. Ez a feladat kizárólag a kazárok hitrokonaira hárul. Csak ezek ragadhatják ki õket babonás és kegyetlen ortodoxiájuk éjszakájából. Nekünk nincs rájuk hatásunk. Sem hatóságainknak, sem intézményeinknek, sem iskoláinknak. Ami tõlünk jön, azt ellensúlyozzák vagy a megrögzött szokások, vagy a csodarabbik. Nekünk nem hisznek. De a zsidó vallású magyarok sokat, hitem szerint mindent tehetnének. A nemzet és a haza hálával fogadná jó fiaitól ezt a cselekedetet.

Szervezzenek egy kultúrligát a kazárok erkölcsi és nemzeti átalakítására. Lássák el õket felvilágosodott papokkal. Építsenek ott zsinagógákat és iskolákat. Vigyenek oda jó tanítókat. Helyezzenek különös súlyt a lánygyermekek nevelésére. Vegyék a nyomorultakat gondozás alá. Tanítsák meg azt a népet magyarul; ébresszenek benne hazafias érzelmest; oltsák beléjük a hazához és a nemzethez való hû ragaszkodást. Szoktassák õket produktív munkára. Egyszóval, tegyék õket hajlandóvá az európai kultúrnézetek és erkölcsi törvények befogadására.

Tudom, hogy a zsidó felekezetû magyarok körében sem vékával mérik most az aranyat. Azt is tudom, hogy ez a kultúrliga igen nagy pénzáldozatokkal járna. Azonban csak az imént láttuk, hogy üldözött romániai hitsorsosok segítségére pár nap alatt több százezer koronát tudnak összegyûjteni. Tehát ha nincs is sok pénz, de a legszükségesebbre untig elég. Nekem nagyon imponált a romániai zsidók megsegítése. Pedig az az áldozat a nemzetre nézve kárba veszett. Csak annyival volt rokonszenvesebb a péterfillérnél, mert szegény emberek kapták. De amire én kérem õket, az bezzeg nemzeti szempontból sem veszne kárba.

A kultúrliga gondolatát a georgina juttatta eszembe. Maradjunk is ég a georginánál. Szívesebben idõzöm itt, mert vigasztalásomra szólt az a benyomás, melyet ettõl a virágtól nyertem. Aki virágot ültet, virágot ápol: az nem sajnálja a termõtalajt és a fáradságot tõle. Mitõl? Attól, amit szépnek talál. A virágültetés altruisztikus vonás. Tehát fogékonyság a jóra. Az a georgina arról gyõzött meg, hogy a kazárt nem elpusztítani kell, hanem átalakítani.

Való igaz, hogy a szépérzék borzalmasan vaskos módon nyilatkozik meg. Mert a georgina rút, ízléstelen, kirívó és szerfölött büdös. Nehéz, merev, visszataszító. Ha leszakítják: nem megszárad, hanem elrothad. Emlékre nem alkalmas. Imakönyvbe rejtve, ki látott valaha georginát? Koszorút ki tud kötni belõle? Hajtfürtjei közt a nõ, kabátján az ifjú viselt-e valaha georginát? Ez egy kitaszított virág. Polgárjoga nem is volt soha. Ha egy georginabokrétával lepnéd meg a bálba lépõ leányt, csúfságnak venné és kiszeretne belõled. Ha terített asztalán dísznek használná a háziasszony: egy hétig beszélne róla a társaság, mint rosszul sikerült kuriózumról. Mindent összevéve: a georginától hallgatag megegyezéssel tartózkodik a jó társaság. A georgina a virágok kazárja.

Azonban a kazár asszony ezt szereti. Rossz ízlés, de ízlés. Csúf dolgot szeret, de szeret. Életében van egy pont, melyben eltér a hasznosság elvétõl. Jól vigyázzunk, mert ez archimedesi pont. A kazár világot ezen a ponton lehet sarkaiból kiemelni és áttenni a majoránnák, rozmaringok, levendulák és rózsák, liliomok, nefelejcsek és ibolyák világába.

KÉT NAPSZÁMOS ÉS KÉT KAZÁR

A kazár vagyontalanul vándorol be hazánkba. Mit csináljon? Mert élni csak kell. A cigány úgy oldotta meg ezt a problémát, hogy lopott. Rajtavesztvén, azt kérdezte a bíró, hogy miért nyúl a máséhoz?   Mit csináljak, tekintetes uram - felelt a cigány - mikor minden a másé?"

A kazár nem lopással oldja meg a problémát. Ámbár, hiszen lopogat is. De ez nem természete. Az orvgazdaságot többször gyakorolja. Ez már egy neme az üzletnek. De mint állandó iparágat ezt sem ûzi. Legáltalánosabb mestersége a közvetítés. Ezen a téren hihetetlen rekordot ér el. Valóságos belsõ szenvedéllyel ûzi ezt az ipart. Nincs az üzletnek olyan képzelhetõ neme, amelyhez oda nem állana középsõ tagak. A halász és a hal között õ a háló. A hideg és a szoba között õ a kályha.

Bennszülött bennszülöttel semminemû vásárt nem köthet, hogy közé ne álljon a kazár. Tyúkot, malacot, borjút Munkácson, Huszton, Szigeten nem tud eladni a bennszülött a közvetlen vevõnek. Tehenét, ha el cárja cserélni sertéssel, szántóját kaszálóval, ökrét lakóházzal: a kazár ott van, alkuszik, közbelép és megakaszt minden vásárt, minden cserét, míg közvetítése el nem fogadtatik. Nem kell feledni, hogy a kazár egy minden tekintetben elhanyagolt népet tart megszállva. Ez a nép a kazárt kikerülhetetlen végzetnek tekinti. Közszerencsétlenségnek, mely nem elhárítható. Istencsapásnak, amit megadással fogad a jámbor hívõ.

Késõbb látni fogjuk, hogy a lelkészek minõ jó barátai a népnek. De a kazárok végzetszerûségérõl táplált hit megtörte a lelkészek ellenhatását. És minél nagyobb lett a kazárok száma, annál jobban elmerültek a lelkészek a csüggedésbe. Próbálgatták a nép önbizalmát fölébreszteni, elveszítvén a csatát: elvesztették hitüket is az iránt, hogy népüket megmenthessék. A közvetítéseknél az üzlet tejfölét szedi le a kazár. Valósággal megvámolja a közforgalmat. A nép egy modern tizedet fizet a kazárnak.

Frigyesfalvánál két rutént láttam dolgozni a vasúti töltésen. Megrongált talpfákat cseréltek ki. A két napszámos mögött két kazár állott hallgatagon. Kocsink elhaladott mellettük s én elmélázva néztem azt a színes játékot, melyet a havasok egyik csúcsán az õszi napsugár véghez vitt. Azonban vissza-visszatekintettem a munkásokra. Nem tudom miért; hiszen nem érdekeltek. Igaz, hogy mezítláb dolgoztak ásóval, ami annyit jelent, hogy a kemény szerszám feltöri a talpukat; az is igaz, hogy a faluban délre harangoztak s nem láttam körülöttük ételhordó fehérnépet, ami annyit jelent, hogy étlen dolgoznak. De mindez nem feltûnõ az ínségnek ezen a vidékén.

Egyszóval, nem tudok számot adni, hogy miért tekingettem vissza mindaddig, míg a kanyarulat el nem födte õket. Csak néztem. Amiként elnézi az ember a kóválygó madarat, ha nagy magasságban kering. És az alaktalan bogáncskórót a hósivatagban mindaddig, míg a szem belefárad. Rá sem gondolunk, mégis nézzük. Nincs semmi célunk vele, mégis nézzük.

Mikor aztán nem látjuk; mikor már lobog a láng a szolyvai kandallóban s utolsó cseppig ürítettük a teáscsészét és lepihenünk és végigböngésszük a friss hírlapokat, s egy krajcáros újságban azt is elolvastuk, hogy Egán csak parádézik négyes fogaton jár, ingyen eszi az állam kenyerét, cézárnak képzeli magát és csodálkozunk azon, hogy milyen gyilokká

válhatik a penna elvetemült emberek kezében, s hogy a hazugságoknak minõ hegyláncai nehezednek még olyan emberre is, aki tudását, szorgalmát, jelenét és jövendõjét annak a magasztos célnak szentelte, hogy egy szerencsétlen népet megmentsen a nemzet számára: mikor mindezen túlestünk s kioltottuk lámpánkat, akkor megint csak élõnkbe kerül a két napszámos, hivatlanul, szinte tolakodva, és látjuk kékesszürke lábszáraikat, sovány karjukat, foldozott ingüket és lemondásteljes arcukat. És látjuk a két kazárt is a hátuk mögött, mereven, hidegen, érzéketlenül; sötéten, mint a fátum; kérlelhetetlenül, mint a balsors.

Szobánk megtelik fantasztikus képekkel. A nép szenvedése lerajzolódik a fekete levegõre; az õrtüzek mellõl megérint a vészkiáltások egy-egy foszlánya. És úgy tetszik, mintha nem talpfán dolgoznék többé az a két napszámos, hanem mintha kivonult volna valamennyi rutén, mindenik ásóval, mindenik mezítláb, mindenik rongyosan és mintha mindenik az önsírját ásná, hogy befeküdjék, megválni attól az élettõl, amelynek ránézve semmi becse sincs.

Víziónkat még borzadályosabbá teszi, hogy a sírásók mögött ott látjuk a merev, érzéketlen, sötét kazárokat is, és leolvassuk róluk, mint valami fekete fejfákról, a sírásó nép szomorú drámáját. Másnap reggel, Zsdenyova felé menve, az országút és vasút keresztezõdésénél megint láttam a két napszámost. Talpfák kicserélésével veszõdtek most is. Ásóval, emelõrúddal most is. Rongyosán, mezítláb most is. És ott állott mellettük a két kazár is.

Tegnap csak néztem ezt a csoportot; most már vizsgáltam. Tegnap tûnõdtem a kazár õrizet fölött, most már kérdezõsködni kezdettem. A váltóõr alaposan felvilágosított. Megtudtam, hogy egy munkavállalat hegyvidéki procedúrája megy elõttem végbe. A szakaszmérnök elrendelte néhány talpfának a kicserélését. Ez a két kazár jelentkezett napszámosnak nyolcvan krajcár napi bérért. A vasút megbízottja - a legközelebbi állomásfõnök megbízta a jelentkezõ két kazárt a munkával. Az egész munka három napot vesz igénybe. Jut egy kazárra 2 forint 40 krajcár.

Azonban mindkettõnek van a faluban adósa. Az egyik liszt árával tartozik; a másik készpénzzel. Nem éppen sokkal. Malacra kapta a pénzt az egyik. Jegyzetem szerint három forintot. De már régen, május elején. A kötés szerint minden hónapban, minden forint után egy napszámmal tartozik az adós kamat fejében. A három forint után három napszámmal. Idáig négy hónap telt el; tehát dolgozott az adós tizenkét napot. Mindaddig dolgozni fog, míg a tõkét vissza nem fizeti. A lisztadósság ügyét nem tudtam meg ilyen körülményesen. De ha rendes kamatot fizet, akkor hetenként egy hatost fizet egy forint után. Ez tehát olcsóbb, mint a malacpénzadósság, mert ez csak ötszázhúsz percent.

A folyamat tehát ez: A kazár lefoglalja magának a munkát és azt ledolgoztatja a ruténnal. Ha adós a rutén, akkor kamatban dolgozik és nem kap semmit. Ha nem adós, akkor készpénzért dolgozik s kapja felét a munkabérnek, vagyis negyven krajcárt. A kazárnak, mint vállalkozónak a semmittevésért szintén megjut a negyven krajcár.

Önként merül föl a kérdés, hogy miért nem kapja a rutén egyenes kézbõl a munkát? Hiszen ez így zsarolás. Az állam kifizet 80 krajcárt egy bizonyos munkamennyiségért, s aki végzi a munkát, csak fele árát kapja meg munkájának. A kazár odaáll az állam és polgára közé rabszolgatartónak. A rutén izzad, a kazár zsebel. Ha a végzett munka csakugyan 80 krajcárt ért, miért nem kapja meg a munkás a munkabért levonás nélkül? Ha pedig csak 40 krajcárt ér, miért fizet az állam nyolcvanat?

Miért?

Ebben a kérdésben rejlik a népnyomor kútfeje. Miért? Miért, hogy a kazár tudja meg és nem a rutén, hogy talpfákat kell kicserélni? Hogy megrongált töltést kell helyreállítani; hogy teherárut kell tovább szállítani, hogy trafikot lehet nyitni; hogy leesett a tengeri ára; hogy drágul a kasza. Miért értesül a kazár dolgokról, melyekrõl a ruténnak sejtelme sincs, holott írni, olvasni egyik sem tud? Miért van a kazárnak összekötése a világgal, holott teljesen elzárja magát a civilizáció behatásától?
Miért?

Azért, mert a kazár egy sok százados kereskedelmi organizmus beltagja. Nem csinálta azt a szervezetet senki. Nincsen annak írott törvénye. Tisztikara sincs. Könyvvezetése sincs. Se cége, se mûködési területe, se alaptõkéje. Csak szelleme van és hagyománya. És eredménye. Nem vezeti senki; mégis egységesen mûködik. Nem kap parancsokat, mégis engedelmeskedik. Kinek? Az életösztönnek. Erkölcse nincs, csak szokása. Jelleme sincs, csak tulajdonsága. Barátja sincs, csak cinkosa.

Tagjai mûködnek a sivatagban, a bércek között, a falukon és a városokon. Hazája a világ Palesztinától Munkácsig. Ökörmezõtõl Kairóig. Az egész organizmus arra van berendezve, hogy észrevegye az üzleti kilátást. Más ember szagol, tapint, lát, hall, érez. Ez voltaképpen egy dolog. Semmi egyéb, mint a külsõ hatások közlése az agyvelõvel. Mikor tapintunk: akkor az ujjunkkal látunk; mikor nézünk, akkor a szemünkkel tapintunk; mikor hallunk: akkor fülünkkel tapogatjuk ki a hanghullámok minõségét és terjedelmét. Mikor szagolunk: az orrunk nyákhártyája tapogatódzik az iránt, hogy minõ íze van az illõ olaj elszálló parányainak. Mi tehát csupán a tapintás különbözõ alakzataival érintkezünk a világgal. De az életösztön hajthatatlan szüksége az évezredes bujdosásban a kazárnál egy másik érzéket is kifejlesztett. Egy hatodikat. Az üzleti szervet. Amiként kifejtette a vándormadárnál a földrajzi ösztönt. Azt az érzéket, hogy delejtû nélkül, éjjel-nappal el tudjon a légûrben, földrészek és tengerek fölött igazodni. Úgy a kazárban az a tulajdonság fejlõdött ki, hogy másnak a munkáját a maga hasznára tudja fordítani.

Másé a verejték; övé a siker. Másé a fáradság, övé a nyereség. Másnak munkája: erõfogyasztás; a kazár munkája: erõgyûjtés. A talpfacserélésnél vérét és izomzatát emészti a rutén. A kazár pihenve nézi a munkát és szedi róla a gyümölcsöt.

Ismétlem, hogy itt egy hatodik érzék jelentkezik. A kazár ösztön lát bizonyos tüneteket, amihez nekünk nincs szemünk. Mintha több szerve lenne mint másnak. Ránézve a világ óriási szerencsekerék. Élete a lutriszámok állandó kombinációjából áll. Egész lénye belemélyed a nagy szerencsekerék vizsgálatába. Különleges szervével õ látja a számok kavargását s titokzatos hipnotizálással rá tudja kényszeríteni a számjait, hogy kijöjjenek.

A PÁLINKA

A jóllakás érzése a rutén népnél alig ismert állapot. Rendes tápszere a puliszka, a zabkenyér, a krumpli, a szilvaíz, az aszalt alma. Tej nagyon ritkán; tojás még ritkábban. Rozskenyér csak ünnepnapon és csak a jobbmódúaknál. Bükkfakéreggel és polyvával gyakran keverik, vagyis szaporítják a zablisztet. Zsiradék csak elvétve kerül a krumplihoz vagy paszulyhoz. Veteményes kertet igen gyéren láttam. A káposztát, hagymát, répát pénzen veszi, ha veszi. A tojást eladja sóért, ecetért, pálinkáért. A baromfit is eladja.

Sertést csak a gazdagabb hizlal.

Megnéztem néhány háztájat. Filyó Fedornál, aki nem tartozik az elesettek közé, íme, mit találtam: A lakás áll egy szûk pitvarból és egyetlen szobából. Együtt laknak itt: õ, a felesége - egy öreg golyvás asszony - két leánya, két veje és hét unoka. Tehát tizenhárman. A leányok, amint látható, fiú-leányok" voltak s odaszállott mind a két võlegény. A leányok 19 éves korukban mentek férjhez.

A család birtokában van egy tehén egy feles" üszõ, két ökörtinó, öt darab kacsa, két tyúk, egy kakóca. Ló, sertés, juh nincs. Belsõ telkén van hat szilvafa, két almafa, egy diófa és egy eperfa. Múlt évi termése hetven kéve kender, egy zsák paszuly, öt véka rozs és egy boglya széna, körülbelül harminc métermázsányi. A tengerit még nem szedték volt le; de az öreg gazda remél harminc vékát. A zab rosszul sikerült; azt lekaszálták és föletették a tejelõ tehénnel. Tüzelõfát a közhelyrõl kap. összes birtoka tizenhárom kat. hold, melybõl kilenc szántó, négy kaszáló.

A piszok, rendetlenség és ínség, amit ott találtam, Zola tollára való. Annyi bizonyos, hogy egy 13 holdas székelynek nem így néz ki a tûzhelye. Annak van mit aprítani a tálba. Hiszen ez Háromszéken 26 köböl féréjû föld! Kicsi híján kilenc köböl vetés esik egy határra. Ennyi föld mellett a székely ökröt tart, asztagot rak, két sertést hízlal, kenyeret eszik, naponként tyúkhúsos laskát; gyermekét papnak, tanárnak, hivatalnoknak nevelteti; jó ruhában jár, pádimentumos házban lakik, galambbugos kapu mögött.

Tizenhárom hold föld mellett nincs indokolva az ínség. A piszok éppen fölösleges. A rendetlenség pedig visszataszító. De hát így van. Így van a másik, a harmadik, a negyedik háznál is. Nem mondom, hogy valamennyinél így van. De állítom, hogy földjével nem jól bánik a rutén, rónaságra való gazdálkodási rendszert folytat. Erõlteti a gabonatermesztést, ami itt nem sikerülhet. Holott az itt-ott látható lóherés szalagok mutatják, hogy az állattenyésztéssel szép eredmények volnának elérhetõk. Leírhatnám a Tyalor János háztüzét is. Ez takarosabb, mint a Filyóé. De a gazdasági rendszer itt is olyan hibás. A táplálkozás itt is olyan silány. A gyermekprodukció itt is olyan nagy. E tekintetben a rutén túltesz a kazáron is.

A rossz, erõtlen és kevés táplálkozás, továbbá a zord éghajlat, a tüzifahiány, a nappali munka és éjszakai ébrenlét az õrtüzek mellett s végre a fogyatékos ruházkodás valóságos életszükséggé teszi a pálinkát. A szörnyû találmány itt még jobban pusztít, mint a székelyek és oláhok között. Bátran elmondható, hogy a rutén keresményének kilenctizede pálinkává változik át. A szerencsétlen iszik, mert éhes; iszik, mert hideg van; iszik, mert nem bírja a munkát. Végre is iszik rossz szokásból, búfelejtõnek és iszik, mert a kazár könnyen adja. Kocsmaregula ott nincs. Papíron van; a valóságban nincs. A kazár hitelez. A rutén megrészegszik. A kazár tovább hitelez, Újabb idõben a kocsmalétszám a népességi számarány szerint van szabva.

A meghatározott létszámon felül nem ad a pénzügyigazgatóság kocsmajogot. No hiszen! Megesnék belé, ha a kazárnak az efféle szabály imponálna. Akinek nincs engedélye: nyit zugkocsmát, cirkáló finánc, ha jól kinyitja a szemét, rábukkan az ilyen zugokra, nem mindig nyitja ki a szemét. Nem is tanácsos a túlszigorúság, mert a kazár nem ismer tréfát, ha érdeke sértve van. Aztán nem is éppen válogatottabb legényekbõl áll a pénzügyõrség. Egyik-másik meg is közelíthetõ vagy szép szóval vagy egyébbel, Jobszty alispán úgy vélekedik, hogy a zugkocsmák ellen csakis a megszaporított csendõrség léphetne föl kellõ eréllyel és kellõ eredménnyel.

A meglépesedett kazár, ha nincs kocsmaengedélye, nem zugkocsmát tart, hanem cukrászdát nyit. Biz az nem úgy néz ki, mint a Kugler terme, de a cégfelirat bizonyítja, hogy cukrászat. Tudtommal ez egy iparág. Ipart ûzni csak iparhatósági engedéllyel szabad. Ezeket az engedélyeket nem tudom, kérik-e; nem tudom, kapják-e? Csak annyit tudok, hogy azok a nyomorult faluk el vannak árasztva cukrászdákkal. Megszûnik-e a pénzügyigazgatóság hatalma a cukrászokkal szemben? - nem tudom. Hogy a rutén nem fagylaltért, nem jégbe hûtött csokoládéért és nem is párizsi bonbonokért jár oda, azt fölösleges magyarázni.

Vörös ital, zöld ital, sárga ital - ez mind masinapálinka. Nem is drágább, mint a színtelen. Olykor mérgesebb, néhány csöpp lúg, vagy kénsav, vagy mit tudom én, mi - de csak annyi, hogy mérgezési tünetek ne mutatkozzanak, azonban hogy csípje a nyelvet és rágja a gyomrot: még népszerûvé is teszi a kazárt. Jó italt mér. Erõ van benne. Marja a torkot és a bárzsingot, mintha tûzlángot nyelt volna az ember. Ez bezzeg nem sajnálja a szegény embertõl a spirituszt.

Rajtacsípni a kazárt a kocsmai kihágáson nem igen lehet. A rutén nem panaszol, sõt nem is igen tanúskodik ellene. Hiába: több nap, mint kolbász.   Mind szép ez, uram, és igaz", mondta nekem egy beszédem után a választó;   de az úr elmegy, a szolgabíró pedig itt marad". Le voltam cáfolva. Ha pártos és semmirekellõ az a szolgabíró, akkor agyon üldözheti a választót. Nos, a kazár is ott marad. Nem az egyes kazár marad ott; mert hiszen az egyest, ha hibázik, el is csukhatják. Hanem maga a kazár marad ott, mint antigazdasági fogalom. A kazár, aki hitelez, mint kocsmáros, mint boltos, mint tõkepénzes; a kazár, aki munkát ad, mint vállalkozó, mint szállító, mint ügynök; a kazár, aki legelõbérletet ad, mint fõbérlõ. Ez marad ott!

Ezzel pedig kikötni nem tanácsos. Mert a szegény embert mégis csak õ segíti meg. Nagy uzsorára ugyan, de megsegíti. Odavesz ugyan a keresmény, a barom, a termés, a föld, a telek. De ez nem látható elõre. A semmi hitelnél mégis csak jobb az uzsora is. Orvosság nélkül meghalt volna a beteg. A kazár adott orvosságra valót. Nagy kamatot vett; de íme, a beteg meggyógyult. A kamatba belepusztul a család egész vagyona. De hátha - nem? Hátha jobb termés lesz? Hátha megsegít az Isten?

Szántani megy a család kapával. Nehéz, lassú, kétségbeejtõ munka ez. Kivált ha nagy volt a hó, nem fagyhatott a föld és összetapadt a hóteher súlya alatt. Ha csak megpiszkálja a feltalajt: nyúlsaláta öli el a tengerit, mielõtt kikelt volna. Jó mélyen kell tehát a kapát a szilályos földbe vágni. A levált rögöt fel kell fordítani. Aztán tovább vágni. Egész erõvel, teljes feszültséggel: reggeltõl délig, déltõl estig. A nap hosszú, a munka fárasztó. Aszalt almalevet ettek reggelire puliszkával. Délire kicsírázott burgonyát fõzött az asszony. Ilyen munkához silány táplálék. Az erõ fogy, az izmok lankadnak s a nap még jó magasan jár.

Ha álmodozni tudna az a kapás, akkor arról a hízó ökörrõl álmodnék, amelyet vegyileg és élettanilag kiszámított tabellák szerint táplálnak. Nyolc kiló széna, huszonöt kiló burgundi répa, félkiló dara, két kiló törek, répaszeletek között füllesztve: ez a napi élelem egy normális ökörnél másfél kiló hússzaporulatot jelent. Ha nem húsra dolgozunk: akkor ízzel a táplálékkal tizennégy órai teljes munkaképességre fokoztuk az ökör erejét.

De a rutén kapás ereje pillanatonként fogy. Az õ tápmennyisége nincs tabellákba szedve fehérje- és zsírtartalom szerint. Izma és vére használódik el minden kapavágásnál. Testének ezen nagy értékeit átadja a földiek, hogy ezt termõképessé tegye. Eközben ellankad. Ereje fogy, miként a póknak, mikor hálót szõ. A kapát már nem emeli olyan

magasra és nem vágja elég mélyen a földbe. Érzi magát a kimerülés összes tüneteit.

Egyetlen mentõszer a pálinka. Ez mintha vérré válnék és izomzattá. A leszakadt tûz újra éled a kazánban. A gép munkaképessége néhány órára helyreáll. Ám a pálinka a kazárnál van. Sárkány õrzi a drága kincset. Hordószámra áll nála az a bûvös életnedv, mely erõt fokoz, éhséget csillapít, nyomort feledtet. Micsoda gazdagság, mekkora hatalom, minõ boldogság bírni, kezelni, szagolni azt a sok pálinkát! Akkor inni belõle és annyit, amikor és amennyi tetszik! A rutén csodálattal telik el a kazár iránt. Elismeri magánál felsõbb lénynek. Hogyne, mikor annyi pálinkája van.

Tétovázva közeledik a kaszálóból az asszony a kocsmához. Csak egy litert! De máris tartozunk, hátha nem ad? Pedig az eltartana holnap estig, s akkorra befejezõdnék a kapálás is. Talán csak mégis megszán. Milyen jó volna, ha csakugyan megszánna. Ez a vágy rögeszmévé lesz. Mikor a küszöbhöz ér, akkor már úgy érzi, hogy az élet kockája azon a liter pálinkán fordul meg. Hogy anélkül biztos a megsemmisülés; hogy azzal biztos a boldogulás.

És amíg töpreng, sóhajtozik, kétkedik, bízik, aggodalmaskodik és remél: azalatt mind nõ a kazár az õ szemében, mert hiszen tõle függ most már maga az élet. Mérleggé változik át neki az ismert világ. Egyfelõl áll a pap, a fõbíró, a csendõr, a végrehajtó. Másfelõl áll a kazár. Lankadtan teszi kezét a kilincsre. Vajon ad-e? Óh, ha adna! De hátha nem ad?! És amint nyílik az ajtó: azok ott a másik serpenyõben mind jobban süllyednek lefelé a küszöbig, a pincéig, a mélységekig; ebben a serpenyõben pedig a végzet kérlelhetetlenségével emelkedik a kazár a gerendáig, a háztetõig, a bércek fölé, a felhõk fölé.

Mert a papnak van ostyája, a fõbírónak van hajdúja, a csendõrnek van fegyvere, a végrehajtónak van dobja. Ez mind nagy és hatalmas dolog. De valamennyinél nagyobb és hatalmasabb a kazár, mert ennek pálinkája van. Ez a szer csak azért nem szent, mert nem a templomban adják. A síró gyermek elalszik tõle, a nyugtalan gyomor lecsillapul, a fájdalom megenyhül, a hideglelés szûnik, az erõ megjön. A pálinka: életnedv.

Világos, hogy itt önszuggesztió megy végbe. Lelke át van hatva attól a meggyõzõdéstõl, hogy ereje, munkaképessége, tehát jövendõje és egész létezése attól a pálinkától függ, melyet a kazár megtagadhat. Ha tehát megkapja a pálinkát: azt hiszi, mindent megkapott. Ennélfogva hajlandó minden további fontolgatás nélkül mindenét adni azért a mindenért.

Úgy kell felfogni, hogy abban a pillanatban az õ legforróbb és legmindenhatóbb vágya teljesül. A kazár megszabadította kínzó kételyektõl, kétségbeesett csüggedéstõl és legszebb, legnagyobb reményét váltotta be. Hogyne fogadná tanúk elõtt, hogy tartozása most már éppen annyi, amennyit a kazár mond. És ígéri is, hogy a szolyvai vásár után megfizeti. Kamatot is ígér, minden hatos után hetenként egy krajcárt.
Helyes! - mondja a kazár.
Áldja meg az isten! - mondja az áldozat.

A KAZÁR MÛKÖDIK

Mûves napokon a pálinkauzsora iparága csak alvó rügyeket fakaszt. Az elcsigázott test keres enyhülést a kazárnál. Azonban itt csupán életszükségrõl van szó. Ez sem alárendelt

alkalom ugyan, mert az életszükség elõl nem térhet ki a rutén. Kiaknázható ér itt is kínálkozik tehát. De itt legalább józan kölcsönkérõvel van dolga a kazárnak. Itt tehát mégis csak határa van az üzletnek.
Hanem a lombfakadás és virágzás vasárnapokon megy végbe. A rutén berúg: a kazár józan marad. Most már nem az élet szüksége aknáztatik ki, hanem az élet bolondsága. A megmunkálandó matéria itt már nem a kimerült ember, hanem az ittas ember. Aki nem az erejét veszítette el, hanem az eszét. Ezekben a kocsmákban a számító üzérkedés keríti hatalmába az iszákos szenvedélyt. A buta állat az élelmes ember markába dûl.

A kocsma: kelepce. Az ajtó csak befelé nyílik. Bemenni könnyû; kijönni nehéz. A kazár küldi - szóval; marasztja - tettel. Mikor küldi, akkor tanúk vannak készletben. Mert a kihágási pörnél ezekre szükség lesz. Mikor marasztja a kezébe csúsztatott itallal, akkor hiányoznak a rendes tanúk. Kéri, szidja, hogy menjen már. Így is nagy a kontó. Négy hét óta egy fillért sem fizetett. Ennyi forint, ennyi krajcár. Igaz? - Igaz, - mondja bután az áldozat. Ezt hallják a tanúk. - De maga részeg! - Nem vagyok részeg, tiltakozik az áldozat. - Ugye részeg? - Nem részeg, felelik a tanúk. - Hát beismeri tartozását? Beismerem. Csak még egy pohárkával! Mindezt kiszámítva, megfontolva, hidegen, óvatosan, lelkiismeretlenül végzi a kazár. A kelepce olyan biztos, olyan mély és olyan kikerülhetetlen, mint a sírüreg. Önérzet, vagyon, függetlenség, becsület - mind

A kocsmauzsorával szemben a hatóság tehetetlen. Egy jegyzõ komolyan vette a zárórát és a hiteltilalmat, és följelentést tett a kazár ellen. De tanúk gyanánt a kazár mellett a kifosztott áldozatok jelentek meg, s valamennyien azt vallották, hogy a kocsmáros többször fölszólította õket a távozásra, de õk nem mentek; iparkodott õket kituszkolni, de ellenállottak; nem adott nekik italt, de õk erõszakkal töltöttek maguknak. A szolgabíró - legjobb tudomása ellenére - kénytelen volt a kazárt fölmenteni s az állítólagos rendetlenkedõket két-két forintig büntetni. A büntetéspénzt a kazár megadta nekik, így beszélte nekem a pap, a jegyzõ, a tanító.

A pénzuzsorának még kevésbé lehet hatóságilag nyakát szegni. Az adós nem panaszol. Örül, hogy pénzt kapott. Drága pénz ugyan, de a szükség igen nagy volt. Talán belepusztult volna, ha akkor nem kapott volna lisztre, paszulyra, sóra, ecetre valót. Mikor panaszra kerül a dolog: akkor már ütik a dobot. Akkor már úgy felgyûlt a tõkésített kamat, a perköltség, a hirdetési díj, a bélyegilleték, hogy az árverésen minden elúszik. A föld, a telek, a ház - minden. A gazda zsellére lesz a kazárnak. Hogy õsei kunyhójában lakhassék, hetenként három napszámot tesz ott, hol a kazár kívánja.

Egy nyudíjazott járásbíróról beszélik, hogy rendszeresen megidézte a rutént és tudatta vele, hogy Gottesmann, vagy Jánkel, vagy Berkó, vagy Májtzig (a név közömbös) bepörölte õt huszonegy forint tartozásért. A rutén beismerte, hogy adós, de csak két forinttal. A járásbíró nem kutatta tovább, hanem hazaküldötte az alperest, hogy gondolja meg jobban a dolgot. A rutén hazagyalogolt. Az egyik húsz kilométernyire, a másik harmincötre, már amilyen messzire laktak a járásbírósági székhelytõl. Napok múlva megint idézetet kapott a rutén.. Ez megint megjelent és megismétlõdött az elõbbeni eset. És ugyanígy megismétlõdött ötször-hatszor. Mindaddig ismétlõdött, míg végre vagy beleunt az alpörös a zaklatásba, vagy beteg volt, vagy dologra ment valahová - és nem jelent meg. Ekkor aztán meghozatott a kontumác ítélet. Az alperes elmarasztaltatott huszonegy forint tõkének és járulékainak, valamint a felmerült és felmerülendõ perköltségeknek nyolc nap alatt, különbeni végrehajtás terhe mellett való megfizetésére. Mindent összevéve, a nyomorultnak két ökre veszett belé a két forint tartozásba.

Ez nem önálló és kivételes eset. Annál a járásbírónál ez rendszer volt. Azok, akik ezt beszélték, becsületszavukat kötötték le arra, hogy ilyen volt a rendszer. Egy derék lelkész, ki a népnek valódi gondviselõje, bemutatta nekem Riaskó Vaszil bukóci lakost. A szép, világoskék szemû hetvenkét éves, teljesen megtört alak hálálkodva közeledett felém, mert azt hitte, hogy én is a hegyvidéki akció vezérei közé tartozom. Ez a mártír tizenöt év alatt öt forint kölcsön összeg után Jäger Hersch tõkepénzesnek hatszáz forintot fizetett, amiként az perrendszerûleg megállapíttatott, és a kölcsönösszeggel mai napig is tartozik. Mindene odaveszett. Tehene, juha, háza, kenderföldje és szántója volt, mikor a Hersch karmai közé került. Most semmije sincs és kegyelemkenyéren éldegél a vejénél.

A Hersch áldozatairól mesés dolgokat beszélnek. A közelebbi idõben ötvenegy uzsorapert indítottak ellene. Ebbõl negyvennégyet beszüntettek. A bizonyítás lehetetlen. A hivatalos eskü: nem eskü. Akivel csak beszéltem, mindenki meg van gyõzõdve, hogy a feltûnõ sok hamis esküvésnek véget vetne, ha kötelezõvé tennék a rituális esküt. Mert ez a polgári fogadalom egy cseppet sem feszélyezi a kazárt. Bánja is õ. Úgy sem törik bele a bicskája. Hiszen senki sem tudja rábizonyítani, hogy hazudott. De a szertartásos eskü egészen más. A vakbuzgó kazár mindenkit és minden idõben hajlandó megcsalni. Attól azonban óvatosan õrizkedik, hogy Jehovát szemtõl-szembe megcsalja.

Laturka vidékén, közvetlenül a határszélen néhány község sertéskereskedéssel foglalkozik. Vásárolják a sertést Galíciában és hajtják a munkácsi vásárra. Ezek nem elesett emberek, de üzérkedésükhöz gyakran kell hitelüket igénybe venniük. A hitel egyetlen forrása a kazár. A forrás megnyílik a paraszt elõtt. Meríthet belõle. Merít is, mert különben életmódja szûnik meg. Ezen hitelezésnél fizet a rutén tíz forint után heteként két forintot. Ez már hagyományos fix tétel. Majdnem törvény. Nem változik. Állandó, mint a kifli ára.

A forgalom lebonyolítása elég gyors. A sertést vagy haszonnal adja el a rutén, vagy kárral. Ha haszna van, kifizeti tartozását s egy-két heti kamatot. Az összeg az idõ rövidsége miatt nem válik megdöbbentõvé. Harminc forint után egy hét alatt fizet hat forintot. Ha a vásáron nyert tizenkettõt: megtalálta a rutén is a maga számadását. Égbekiáltó uzsora ugyan, de nincs áldozata. De ha kárral jár az üzlet; ha nyakán marad a sertés, s azt tartania kell uzsorapénzen vett gabonával; vagy ha betegség éri a jószágot; vagy ha árán alul veszik meg; no akkor meghúzzák a harangot a rutén összes vagyonkája fölött. Tíz forint után egy évre 104 forint. Ez, ha jól számítok. ezernegyven százalék. Ilyen képek ismétlõdnek völgyrõl völgyre, faluról falura. A pénz is a kazár kezében van, az áru is, a közvetítés is. Tehát a forgalom minden ága, minden eszköze, minden tényezõje. És a kazár uzsoráskodik a pénzzel is, az áruval is, a közvetítéssel is. A rutén életnek valamennyi fonalszálát a kazár tartja kezében. E kíméletlen és szívtelen faj egész élelmességét arra koncentrálja, hogy hurkot fonjon a népélet gyönge szálaiból, s azt a paraszt nyakába vesse.

Békességes álma legyen a Magyar Büntetõ Törvénykönyv nagyeszû szerzõjének a Kerepesi temetõ sírjában! Ha tudná, hogy mi folyik a Kazárföldön, nem volna álma zavartalan. Ha éles szemeivel megfigyelte volna ezt az állapotot, nem kötötte volna gúzsba az uzsorapereknél a bíróság kezét. Nem mondta volna ki, hogy az uzsora csak magánvádra üldözhetõ. Nem vétségnek minõsítette volna az uzsorát, hanem cégéres bûnnek. Tudom én, hogy cifra és kecses vesszõparipák készülnek az Elmélet jogászkodó gyáraiban. De köszönöm én ezt a jogelvet, amelyik tönkretenni segít egy népet. Mit bánom én, ha az elv száz szillogizmus szûrõkészülékén állottá is ki a próbát. Törvényt nem a princípiumok igazolására kell hozni, hanem az élet nagy és állandó szükségleteinek kielégítésére.

Nemzetünk Szent Istvánnal belépett a keresztény civilizáció körébe. Jézus Krisztus tana üldözi az uzsorát. A magyar büntetõ törvénykönyv ide vágó része nem keresztény világnézetbõl fakadt, mert enyhén bánik az uzsorával. Akinek szíve-lelke van és fogékonysága a tömegek nyomora iránt: utazza be a kazárok földjét s akkor majd megkérdezem, hogy vétség-e az uzsora, vagy népirtó, szörnyû bûn?

JUH ÉS ÖKÖR

Kutyát a rutén portákon nem láttam. Ez itt már fényûzés. A kutya eledelét elfogyasztja az ember. Pedig volna õrizni valója. Jóféle mezõségi kuvaszok hamarább elûznék a vadat a vetéstõl, mint az õrtüzek. Juhot sem láttam. Máramarosban még van juh. Még. Vajon meddig tart? De Beregben már nincs. A rónasági részen lehet; bizonyára van is. Talán nemes birka is van. De a hegyvidéken már racka sincs. Egyik-másik eresz alatt osztovátamaradványokat vettem észre. Hányódó vetélõt, csörlõ ládát, guzsalypálcát, orsókarikát. Roncsok a vagyoni hajótörésbõl. Mikor kérdeztem, hogy hol a többi darab, az öregasszony zokogásban tört ki. Így nézhet a szülõ meghalt gyermeke könyvének széttépett lapjaira.

Nincs juh. A Kárpát-lakónál ez a legborzasztóbb valóság. Ahol juh van, ott tej, túró, sajt, orda, savó van. És gyapjú. Tehát élelem és ruházat. Aztán bárány. Tehát adóra való. Aztán trágya. Tehát termékenyítõ erõ. Hegyvidékeinken a juh egy egész mindenség. Szerény igényû és nagy hasznú állat. Kibírja a legzordabb idõjárást. Pajtára nincs szüksége. Minden fûszálat értékesít. Jámbor, ragaszkodó, erkölcsös. Sokszor azt hiszem, hogy talán még vallása is van. Hiszen nincs olyan jó barátja a szegény embernek, mint a juh. Mindenét neki adja, s vajmi keveset kér tõle.

Ahol nincs juh: ott már nem a vég kezdetérõl, hanem a vég legvégérõl beszélhetünk. Ha nincs juh, akkor semmi sincs. Mert a hegyvidéki ember, akár oláh, akár székely, akár tót, legutoljára a juhától válik meg. A címeres ökröt felváltja a buta, (székely elnevezése a kurta szarvú, apró sötétszürke kaukázusi szarvasmarhának) a butát a tehén, a tehenet a ló, a lovat a sertés. Itt egy darab idõre megáll az állati értékek lefokozásában mutatkozó vagyoni süllyedés. Sor kerül a holt leltárra, aztán a kenderföldre, késõbb a parafernumra. De a juhot még mindig tartják. Helyes gazdasági érzéket mutat a hegyi nép, mikor legszívósabban a juhhoz ragaszkodik.

Tíz darab juh megél nyáron két hold legelõn és télen tizenkét mázsa takarmányon. Ez a táplálék a hegyvidéken tizenhat forint kiadásnak felel meg. Ezzel szemben tíz juhnak a hozama piaci árak szerint a gyapjú után nyolc, a bárány után tizennyolc, a túró után harminchat, az orda után négy forint. Csakhogy a család nem viszi ám piacra ezeket a termékeket, hanem maga fogyasztja el. Pénzt csak a bárányból csinál. Ez annyit jelent, hogy túró van a háznál egész éven át. Orda és savó egész nyáron. A család tehát állandóan el van látva egy fontos és egészséges tápszerrel.

Nagyobb súlyt fektetek a gyapjúra. A mosással, fésüléssel, fonással, szövéssel eltelnek az õszi esték és a téli napok. A fehérnép nem ül dologtalanul. A szövetbõl kikerül a guba, a szokmány, a zeke, a nadrág, a szoknya, a kötény, a bocskorszíj, az ágytakaró, a pokróc, a tarisznya. Csíkban, Gyergyóban még gyeplõt is fonnak a gyapjúból. A Kárpátokban télen át térdig érõ gyapjúharisnyát visel bocskorában az asszonynép.

A gyapjú házi feldolgozása általános szokás. Fonni, szõni, varrni kivétel nélkül minden székely és minden oláh asszony tud. Ez a házi ipar mérhetetlen gazdasági és erkölcsi kincset rejt magában. Ezzel az asszony is családfenntartóvá válik. Kilép a negatív szerepkörébõl az alkotás terére. Nemcsak kotyvaszt, hanem termel. Nemcsak gyermeket produkál, hanem gazdasági értékeket is. Nemcsak gondviselõje, de szaporítója a vagyonnak. Az asszony szociális becse ezzel megkétszerezõdik. A székely nemcsak ösztönbõl házasodik, hanem azért is, hogy munkaképességét emelje, s életterheit megkönnyítse.

Ruházati cikkekért a külföldre vándorló milliókat milliókkal tetézné hazánk, ha a gyapjúnak ez a házi feldolgozása nem volna. Ahol juh nincs, ott egy nagy fontosságú közgazdasági tényezõ hiányzik. A beregi ruténnek immár nincs juha. Az az állításom, hogy a hegyvidéki nép legkésõbb válik meg a juhától, itt nem nyer igazolást. Mert a rutén az ökréhez inkább ragaszkodik. De merem mondani, hogy ez a körülmény a rutén gazdasági ösztön fogyatékosságát bizonyítja.

A rutén az ökrét szereti. Juhán már túladott. Tehén- és sertésállományának is megvérezte a torkát Beér, Hersch, Lõw, Kahán, Májzlik, Szender, Gottesmann, Jankel. De az ökröt körömszakadásig tartja. Az ökör az ö ambíciója. Bármilyen elcsigázott, bármilyen csenevész, bármilyen torz: de ha ökör, akkor az mégis Csákó, Bimbó, Daru, Kajla, Vidám. Neve van, holott juhnak, kecskének, sertésnek nincsen neve. A lónak is csak megjelölése van: szürke, sárga, fakó, púd. Ez nem név; ez csak jelzõ. Aki leírja, kis betûvel írja. De Pajkos, Rendes, Csöndes: ez már név a talpán.

Évekig lehet róla beszélni, akár ha elkárosodott, akár ha ellicitálták. A természetérõl, hogy ilyen volt vagy olyan volt; az erejérõl, hogy ennyi deszkát vitt Munkácsra, annyi pálinkát Vereckére; jó erkölcsérõl, betegségérõl, mikor hideg volt a füle és nem kérõdzött; aztán felgyógyulásáról, mikor elõször harapott belé a sós vízzel meglocsolt sarjúba. Óh, ezek nagy és szép emlékek. Boldog perceink csak akkor vannak, mikor a múltakban élünk.

Ámbár kellõ tiszteletben tartom ezen emlékeket, mégis kimondom, hogy szegény ember háztartásában az ökör nem produktív állat. Nem tejel, nem borjúzik. Értéke a használatban fogy. Több tõkét köt le, mint a tehén. Munkája a jól gondozott tehénnel is elvégezhetõ. De a tehén emellett táplálékot nyújt. Ahol tehén van, ott nincs éhínség. Átvinni a hegyvidéki népet az ökörgazdaságból a tehéngazdaságba: ez az átalakulásnak kiszámíthatatlan elõnyét jelentené. Kútforrása lenne a nép izomfejlõdésének és a vagyon megszaporodásának. Egán erre törekszik.

A rutén az örökhöz ragaszkodik. Ökörkultuszt ûz. Ha pogány volna, ökröt faragna halványul. Felsõbb lénynek nézné és leborulna elõtte. Ha ökrét vesztette a rutén, akkor életének becsét vesztette el. Ez a jámbor, szelíd, alázatos nép egyszerre eltelik hiúsággal, ha ökrére gondol. Dölyföt, gõgöt, felfuvalkodást, mint a székely ökörarisztokráciánál, nem vettem a ruténnél észre. Persze nincs is olyan marhája, mint a székely ökörmágnásnak. Azokról a nagy és hófehér és egyenletes csavarodásban nõtt szarvakról, a hatalmas lapockákról, a fekete karikákkal övezett vakisa" szemekrõl, a homlokhaj göndör fürtjeirõl, a fark hullámos bojtjáról a szerény ruténnak még csak fogalma sincs. Az ökörmágnás jószága be sem férne a rutén pajtába.

Ennélfogva dölyf, gõg, nagyralátás távolról sem jut eszébe a ruténnak. Egy kis hiúság, talán némi büszkeség is meghúzódik a lelke fenekén, s olykor fel-felcsillámlik szemében; de ennél többet nem engedhet meg magának amiatt a kis vézna és kurta szarvú ökörke

miatt. Talán a vásáron, ha látja, hogy másnak sincs különb, s ha az áldomás egy kissé a fejébe ment, ilyenkor, kivételesen a kevélységnek egy sugara is dereng az ábrázatán. De ez ritka tünemény és szót sem érdemel. Ezt az ökörszerelmet a „felesmarha"-rendszerrel aknázza ki a kazár a maga érdekében.

----- 2. rész -----

Bartha Miklós: Kazárföldön 2. rész

A FELESMARHA

A rózsának, valamint a körte-, szilva- és almacsemetének frissen hajtott leveleit gyakran ellepi a hamuféreg. Ez a támadás olyan tömegekben történik, hogy a levélzet összezsugorodása és elsorvadása kikerülhetetlen. De a hamuféreg - szamár. Mikor a megrohant levél életnedveit kiszívta: eszét, erejét, életrevalóságát elveszti. Ott marad a haldokló levélen tétlenül. Azt hiszi, hogy azon a levélen kívül nincsen számára hely, s neki együtt kell meghalni a pusztuló levéllel. Csakhogy a hangya nem szamár.

Tudni kell, hogy a levélnedv a hamuféreg organizmusában édes mézgává változik át, melyet a féreg önmagából kiizzad. Ezt az izzadmányt a hangya bolondulásig szereti. Nagy utakat tesz meg érette. Kész a csemete tövében egy másik hangya nemzetséggel miatta élethalálra csatázni. Nekimegy a legsimább fakéregnek is. Sõt, ha krétagyûrûkkel még simábbá teszi az ember a kérget, akkor is nekimegy, visszahull sokszor, de újra kezdi a mászást. Szédületes bukfencekben esik le, de az õ nyaka nem törik ki. Összeszedi az ismert hangyaenergiát és addig kapaszkodik, míg apró, finom, hegyes körmöcskéivel lépcsõt váj a sima felületen. Ezen a mikroszkopikus lépcsõn, miként egy Jákob-lajtorján, hatol fel a hangyakaraván a mézgás mennyországba.

A szívós és harcias hangyasereg megérkezése a hamuféreg tömegében egyáltalában nem okoz sem félelmet, sem megdöbbenést. A hangya nyalogatni kezdi a féreg hátát, potrohát. A féreg tûri vidáman, mert olyasmit érez, mint a cserepes malac, mikor vakarják. Mikor fogy a mézga, akkor az okos hangya belátja, hogy voltaképpen a levél életnedve fogyott el. Ott tehát nincs többé mit keresni, mert elkövetkezett a talajkimerülés állapota. Ez az a döntõ pillanat, mikor a hangya élelmessége egész mértékben érvényesül.

Ölébe veszi a férget. Jobban mondva fogai közé. De miután nincsenek fogai, tehát a közé a kis harapófogó közé, mellyel oly sokszor megcsípett már mindnyájunkat. A gyöngédség, mit a hangya ebben a döntõ pillanatban kifejt, igazán mesteri. Mert a hamuféreg teste hihetetlenül puha és lágy. Felbõre nem is hártya, hanem valami leheletszerû anyag. A harmat nem kényesebb ennél az állatkánál. Legkisebb érintésünkre szétmállik, mint a meleg földre hulló hópehely.

De a hangya úgy tud bánni éles és hegyes csipeszével, hogy az becsületére válnék a legkönnyebb kezû operatõrnek is. Csodálatos óvatossággal csipesze közé veszi a hamu férget, fejét magasra emeli, úgy, hogy csak a négy hátulsó lábán jár és elszállítja egy másik ágra, hol dús legelõ kínálkozik. A hamuféreg boldog, mert táplálékhoz jutott; a hangya is boldog, mert fokozott mézgatermeléssel kielégíti nyalánk természetét.

Látható ebbõl, hogy a hamuféreg a hangya haszonállata; kevés híján tejelõ tehene. A hangya gondoskodik a féreg táplálékáról, s a féreg mézgát izzad a hangya számára. Egészben véve itt egy üzleti viszony megy végbe, melyben a hangya nyer, a hamuféreg pedig nem károsodik. Mikor nekem a felesmarha-rendszert magyarázni kezdték, azt hittem, hogy itt az élelmes kazár az élelmes hangya szerepét viszi. Nyer az üzleten, de a rutén-féreg sem jár rosszul.

Úgy hittem ugyanis, hogy a kazár átadja marháját a ruténnak. Ha ökörtinó: akkor a rutén igazzá; ha tehén: akkor feji és borjúztatja. Eközben gondját viseli, élelmezi. Ha aztán nyereséggel adják el, ami biztos, mert a tinóban nõ a pénz a test gyarapodásával; a tehénnek pedig szaporulata van: akkor a nyereség fele a marhatartó ruténé, a másik fele a marhatulajdonos kazáré.

Ha így volna: becsületes üzlet volna. Ez esetben a rutén pajtája takarékpénztár volna a kazár tõkére nézve. A kazár kamathoz jutna eladáskor és tõkéjét is visszakapná. A rutén gondját és élelmezését pedig födözné a barom munkája vagy tejhozama, s fáradozását megfizetné az elért nyereség felerésze. De ha mélyebben tekintünk a felesmarha-rendszer fõkönyvébe, akkor ezt találjuk:

A kazár földet kínál a ruténnak felemûvelésbe. A rutén vállalná, de nincs marhája. A kazár igavonó barmot is kínál, de csak úgy, ha a rutén a termés kétharmadát adja át neki. Ilyenformán a rután nem feles lesz, hanem harmados. A rutén ezt is vállalja, mert valami így is csak marad, s mert munkáját csak így értékesítheti.

Ekkor a kazár megvásárolt két ökörtinót 80 Ft-on. A baromcédulába beírat 120 Ft-ot, s ezen az alapon átadja a tinókat a parasztnak 120 Ft-ba. A paraszt betanítja a tinókat; jármazza, gondozza, élelmezi. A tinó nõ, gyarapszik, értékesedik. Kétévi tartás után elhatározza a kazár az ökrökké fejlõdött tinók eladását. Elõre megegyezik egy másik böllérrel 160 forintban; aki aztán a rutén jelenlétében 140 Ft-ot fizet az ökrökért.

Így aztán a paraszt kapja a 120 Ft fiktív vételár és 140 Ft fiktív eladási ár között való különbség felerészét, vagyis 10 Ft-ot. A kazár pedig kapja a 80 Ft effektív vételár és a 160 Ft effektív eladási ár között való különbséget - a parasztnak jutott 10 Ft híjával. Vagyis a kazár kap ezen feles üzletbõl 70 Ft-ot, a rutén 10 Ft-ot. A kazár befektetett 80 Ft-ot. Két év múlva visszakapta a tõkét és még 70 Ft kamatot.

Azonban az üzletnek még sok ága-boga van. A paraszt arra is kötelezi magát, hogy a felesmarhával hetenkint egy iganapszámot tesz a kazárnak. Két év alatt 104 fuvarnap. Tehát 104 forint. A befektetett 80 forint tõke után ez már 174 Ft kamat. Még itt se álljunk meg.

A dolgok megítélésénél soha se feledjük, hogy a rutén nép a saját termését márciusig fölemészti. Ezen idõtõl szeptemberig, tehát fél éven át, mindig és mindenki a boltból él. A boltos pedig a kazár, aki felesmarhát adott a ruténnek.

A felesmarha üzleti fonál. Aki felesmarhát tart, annak - bizonyos mértékig - nyílt számlája van a kazárnál. Ez a kontó a leendõ fele nyereség terhére íratik. Mikor aztán osztozkodásra kerül a dolog: kisül, hogy a parasztnak járandó nyereség csak április végéig futja a számlaterhet, s hogy a nem födözött négy hónapi számla legalább is 20 forint. Ahelyett tehát, hogy tíz forint készpénzhez jutna a paraszt, ahelyett még 20 Ft tartozása van. Bátran feltehetõ, hogy a számlában forgó árucikkeket 50 százalékkal forgatja a kazár. Tehát az a 30 Ft-os számla ránézve legalábbis 15 Ft hasznot jelent. Ilyenformán ezt is a 174 Ft-hoz kell csatolni, s így a nyereség 189 Ft-ra rúg.

Egyébiránt számszerû adatokkal nem is fejezhetõ ki ez az üzlet. Mert a vásár elõtt négy héttel a kazár megtiltja a felesmarha igázását és megköveteli a legjobb gondozást és etetést. Ha nincs a parasztnak jó minõségû takarmánya, rákényszeríti, hogy tõle vásároljon szénát, vagy lóherét, s gyakran még darát is. A paraszt nem tiltakozik, mert hiszen

terrorizálva van, és különben is bizakodik, hogy a kövér marha után nagyobb lesz az õ nyeresége is. A kazár pedig uzsoraárban ad túl a takarmányán. Ha ezt is számításba akarjuk venni: akkor a kazár nyeresége logaritmusok segítsége nélkül ki sem mutatható.

Aki felesmarhát tart, annak a sorsa meg van pecsételve. A felesmarha szüli a hitelt, a hitel szüli a kontót, a kontó szüli a váltóadósságot, a váltóadósság a port, a por a végrehajtást, a végrehajtás a legsötétebb rabszolganyomort. Ha balsorsot akarsz megelevenülve látni, menj a rutének közé. Ott látni fogod, hogy a Rákóczi hû kurucai s a Kossuth jó honvédei miként lesznek földönfutó koldusokká. A termõtalaj java része már kazár kézen van.

A marhalétszám pedig így oszlik meg a kazár és a bennszülött között. Volócon van a kazárnak 226 darab, a ruténnak 122; Rosztokán a kazárnak 74, a ruténnak 10; Laturkán a kazárnak 150, a ruténnak 61; Rákócziszálláson a kazárnak 150, a ruténnak 46; Kotilnicán a kazárnak 70, a ruténnak 16; Veklimán a kazárnak 65, a ruténnak 16; Hanykovicán a kazárnak 229, a ruténnak 33 db. Holott hatszor annyi rutén van, mint kazár.

Itt végzetes kisajátítási mûvelet van folyamatban. Ez a nép csak azért szabadult fel a Rákóczi-féle uradalomnak jobbágyi kötelékébõl, hogy a kazárok igájába kerüljön. Életfonala kétségbeejtõ hurok a kazárok kezében. Minden mozdulatánál kazárba ütközik ez a nép. Ha fuvarozni akar: kazár a szállító; ha legelõt akar bérelni: kazár a bérlõ; ha útmunkát keres: kazár a vállalkozó; ha kõfejtésnél dolgozik: kazár a munkaközvetítõ; ha pénzre van szüksége: kazár a hitelezõ; ha lisztet, dohányt, sót, bocskort, kaszát akar venni: kazár a boltos; ha panasza van: kazár a falubíró tanácsadója.

Alsó-Vereckén, de egyebütt is, az uradalom és az állami és törvényhatósági közegek nyáron a parasztnak 70 krajcár napszámot fizetnek és még pálinkát is adnak kétszer. Ugyanakkor a kazár 30 krajcárt fizet. A téli napszámot alig is merem leírni. Ilyenkor a kazár egy kubik öl tûzifa felvágásáért ad a parasztnak egy 3 krajcáros pakli dohányt. Sem többet, sem kevesebbet. El sem hinném, ha nem komoly emberek mondták volna igen komolyan és igen szomorúan.

BOLT- ÉS LEGELÕUZSORA

Már szólottam a kocsmauzsoráról, a pénzuzsoráról és a felesmarhauzsoráról. Vessünk egy pillantást az áru- és legelõuzsorára is. Hegyvidéken a földrajzi és terepviszonyok szükségessé teszik a falusi boltot. Élelmiszercikkeit és háziszereit, valamint ruházati cikkeit a rutén otthon, a falujában szokta bevásárolni. A város távol van. A városi boltos nem is hitelezne, mert nem ismeri a vásárlót. Azonban a falusi kazár apróra ismeri a község lakóit. Tudja, kinek mennyi a földje, mennyi az adóssága, ki milyen életrevaló, ki a tunya, ki a pontos, ki a pörlekedõ, ki a jámbor. Nem vaktában hitelez tehát, hanem reális számítás alapján. Az osztrák-magyar bank váltócenzorai nem ismerik jobban a hitelkeresõ körülményeit, mint a kazár a rutént.

Mikor a kazár elkészíti adósának vagyonmérlegét, akkor nemcsak összeadási és kivonási mûveletet végez, hanem erkölcsi és pszichológiai bírálatot is. Észleli emberét, mikor az józan, és észleli részeg állapotában is. Kitapasztalja lelkületét és indulatait akkor is, ha a gyóntató széktõl távozik, akkor is, ha a feleségével porol. Ilyenformán a kazár feltétlen ura a helyzetnek. Akkor fojtja meg a kézre került parasztot, amikor éppen akarja.

A rutén nem kerülheti ki a kazár boltját. Kapható ott ecet, petróleum, liszt, gabona, só, bocskor, fejkendõ, tû, cérna, szekérkenõcs, ostor, lánc, kapa, kasza, villa, fejsze, ásó, kötél, bögre, cseber, korsó, vászon, fejtõ, kalap, fúró, fûrész, dohány, gyufa, pipa, mész, szappan, gyertya, seprû, lapát, ablaküveg, ajtózár, lakat, szentkép, drótszeg, fésû, gomb, szilvaíz, tükör. . . óh, mert a tükör éppen olyan szükséges, mint a liszt!

Végigdongtam Huszton egy hetivásárt. Azt a sátort, hol a kazár toiletteszert és piperét árult, úgy körülrajzotta a bocskoros asszonynép, hogy alig tudtam árucikkeit szemügyre venni. Legnagyobb kelendõsége a tükörnek volt. Aztán a gyöngynek üvegbõl, a gyûrûnek rézbõl és az éktelenül cifra faolajos kendõnek. Az asszony mindenütt asszony, Párizsban is, Volócon is. A piperénél a tápszer /táplálék, nem bébiétel (a szerk)/ sem kelendõbb árucikk.

A rutén mindennapos a kazár boltjában. Ma erre van szüksége, holnap arra. A boltban ezt is megkapja, azt is. Tehát oda megy. Oda viszi keresményét. Ha nincs keresménye, oda viszi bõrét. Keresményét elszedik tõle, bõrét pedig lenyúzzák. Bolt sok van a falu nagyságához képest. De egyik a másiknak versenyt nem csinál. Úgy árul mindenik, mintha kartellban volnának. A mérték is mindenikben egyformán hamis. A bolti hitel persze váltóhitellé alakul át egy bizonyos összegen túl. A váltó pedig a rutén vagyon halálos ítélete, mely ellen nincs föllebbezés.

Úgy kell képzelni ezeket a boltokat, mint valami szivattyútelepet, melynek csatornái és szívó ágai benyúlnak a rutén tûzhelyébe, pajtájába, gyümölcsös kertjébe és földjébe. Ami ezeken a helyeken fogyasztatik, az mind a bolti csatornán folydogál oda és ami termeltetik, azt mind a bolt csövei szívják föl. Ekképp a rutén mindig a kazárnak keres. Ha eszik, ha iszik, ha vásárol, ha elad, ha dolgozik, ha marhát nevel: mindig a kazárnak keres. A procedúra a boltban is ugyanaz, mint a kocsmában, vagy mint a felesmarhánál. Kezdõdik szép szóval, végzõdik dobbal, így lett a ruténok földje a kazárok földjévé.

*

A legelõuzsora egy húron pendül a többi uzsorával. A birtokrendezéssel elkövették azt a bûnt, hogy a nép által századok óta használt legelõket belemérték az uradalomba. A rutén közbirtokosságnak jutott legelõ vagy hozzáférhetetlen helyen van, vagy igen kevés. Saját legelõjükön még azt a silány állattenyésztést sem ûzhetik, amely ott látható. Hegyvidéki népnél a legelõ életszükséglet. A mostoha talajon kevés gomba terem. Ez a hiány csak marhatenyésztéssel pótolható. Márpedig legelõ nélkül nem képzelhetõ marhatenyésztés.

Az uradalomnak sok jó legelõje van, részint az erdõk között, részint az erdõségek fölött, részint az alpesi zónában. De az uradalom idegen tisztjei nem folytatnak állattenyésztést. A legelõ tehát bérbe adatik. Azonban nem a parasztnak adják a beámterek bérbe, hanem a kazárnak. Miért? Úgy hiszem, kényelmi szempontokból. Könnyebb, gyorsabb, egyszerûbb az üzlet egy kazárral, mint harminc ruténnal; vagy húsz kazárral, mint hatszáz ruténnal.

Az uradalom legelõterülete mintegy harmincezer hold. Ha ezt a parasztság mint olcsó bérletet megkaphatná: a néppusztulás egyik kútfeje be volna dugva. De a paraszt nem kap bérletet az uradalomtól. A tiszt urak unják a sok veszõdséget. Annyi emberrel alkudozni, egyezségre lépni tenger fáradság. Ellenõrzésnél, pénzbeszedésnél megnehezíttetnék a könyvvezetés, a pénztárkezelés, az elszámolás. Sokkal egyszerûbb a kazárnak adni bérletet, aki száz holdakra reflektál, mint a parasztnak, aki csak 2-3 holdat venne ki.

Lehetne ugyan figyelmeztetni a népet, hogy álljon össze falunként, vállaljanak egyetemleges felelõsséget, s a terhet osszák föl maguk között. De minek? Miért fájjon nekik a nép feje? A kapacitáció szintén bajjal jár. Ez lépés volna arra, hogy valamit törõdjenek a nép sorsával. Minek az? Itt a kazár. Váltót is ad, jótállókat is hoz, elõleget is tud fizetni.

A legelõ tehát a kazár fõbérlõ kezén van. Ez aztán nem sajnálja a fáradságot, hogy a nép között, egyénenként reparticipiálja a területet. Nem is képzeli az uradalom tisztikara, hogy ez a mûvelet milyen egyszerû. A kazár kihirdeti a faluban, hogy ennek, vagy annak a dûlõnek õ a bérlõje. Pár óra alatt összegyûl a nép, körülseregli a bérlõt, bemondja marhalétszámát, megállapodnak az árban, nevük aláírása mellett megnyomják a keresztet s punktum. Ezért a munkáért kap a kazár kerek számban száz percentet. Kibérli a területet ezer forintért s albérletbe adja a parasztnak kétezerért.

Ha nem fizet a rutén, annál jobb. Mert ez esetben az adósság váltóvá alakul. Veszteség sehogy sem éri a kazárt, mert a bérszerzõdés szerint a rutén legelõ marhája kézi zálogul szolgál. Amint látható, a kazár kezében a legelõ is áru. Forgalmi cikk. Miként a pálinka, minként a bocskortalp, miként a liszt. Átveszi a nagyüzletbõl és átadja a fogyasztónak. Legelõt bérel anélkül, hogy marhája volna. Miként hogy pálinkát vásárol anélkül, hogy meginná. A haszon az övé; a kár a paraszté.

Földmûvelésügyi kormányunknak ez a fonák bérleti viszony tûnt föl legelõször. Az akció elsõ lépése tehát abból állott, hogy már 1897-ben az államkincstár bérbe vett az uradalomtól 12 622 holdat, azzal a szándékkal, hogy albérletbe adja a népnek és azzal a tervvel, hogy ha ez az elsõ kísérlet sikerrel jár, az összes bérbeadható területet átvegye. Ezen szándék foganatosításához adatokra volt szüksége. Meg kellett tudnia, hogy mennyit vehet be az albérletekbõl, s mennyire fizetõképesek az albérlõk? Így bízatott meg egy esperes is az adatok gyûjtésével.

Az esperes egy igen tiszteletreméltó ember, aki elvállalt feladatának lelkiismeretesen szokott megfelelni. Községrõl községre járt, összeírta a lakosság szükségletét, s gyûjtötte az adatokat a bérbe vett terület értékesítése szempontjából. Alig tért haza körútjából, megjelent nála a kazárok két megbízottja, s arra intette a lelkészt, hogy ne folytassa tovább megkezdett mûködését, mert ez a hitsorsosok érdekeit sérti, akik között vannak jó emberek is, de vannak rosszak is. Ha a parókia fel talál gyúlni: a földmûvelési kormány nem építteti újra.

Ezen fenyegetés következtében az esperes visszalépett a további közremûködéstõl. Van-e errõl akta a földmûvelési kormánynál, nem tudom; de nekem szavahihetõ ember beszélte a helyszínén, s az állattenyésztési osztály vezetõje, akit levélben értesített az esperes, meg fog engem a magam igazában tartani. Senki se csodálkozzék azon, hogy a fenyegetésnek sikere volt. Azon a vidéken jól tudják, hogy a verebesi lelkész egy alkalommal licitálni merészelt a Beszkid-havasok legelõjének egy részletére. A kazárok nagyot néztek a jövevényre", aki az õ gabonájukba vágja sarlóját. Ez megsértése egy régen élvezett monopóliumnak. Az árlejtés után, három év alatt két ízben gyújtották fel a parókiát - ismeretlen tettesek.

Az alsó-vereckei esperes szintén licitált egy kaszálóra, melyet azelõtt a kazárok béreltek. Tûzkár ellen biztosítva volt. Nem is gyújtotta fel senki. Hanem volt egy pár Orloff-féle ügetõ lova. Gazdaságának szemefénye, tenyésztésének büszkesége. Nem ok nélkül remélt szép summa pénzt utánuk. Ezeknek a drága lovaknak éjszaka idején kivágták a nyelvét -

ismeretlen tettesek.

Az alsó-bisztrai lelkész galíciai mintákra hitel- és fogyasztási szövetkezetek létrehozásán kezdett fáradozni. Ennél is megjelent két kazár a többiek nevében és kérte, hogy ne kezdjen olyan mozgalomba, amely õket megkárosítaná a verseny által. A lelkész elutasította õket, biztosítván, hogyha õ vissza is lépne, amit különben nem tesz, akad rajta kívül akárhány, ki a mozgalom élére áll. Rövid idõ múlva négy helyen gyújtották föl a parókiát, úgy, hogy a család életveszélyek között menekült meg. Itt is ismeretlen tettesek mûködtek.

Egy laturkai paraszt éjjeli szállást szokott adni a volóci fûrésztelephez fát fuvarozó galíciai parasztoknak, s el szokta látni õket szénával, zabbal, istállóval. A kazár kocsmáros tiltakozott ezen visszaélés" ellen, mely õt megkárosítja. A parasztnak, miután nem hederített a tiltakozásra, felgyújtották házát, pajtáját, szénakazlait - ismeretlen tettesek.

NEMZETI SZEMPONT

Idáig vázlatokat írtam a helyzetrõl. Szürke képeket rajzolgattam szürke alapon. Festésre, színezésre nem volt idõm. Amennyit elszakíthatnék rendes foglalkozásomból, csak annyi idõt szentelhettem ezeknek a rajzoknak.

Ide-oda kanyargó vonalaimban van-e élet? Gerinc, agyvelõ, vér van-e ezekben a képekben? Tudnak-e beszélni, fognak-e hatni, van-e bennük meggyõzõ erõ?

Csöndes visszavonulásban, mentve a napi élet zaklató követeléseitõl, talán nyújthattam volna errõl a tárgyról rendszeres, kidolgozott mûvet, valami egészet. Olyasvalamit, amit könyvnek lehet nevezni, így azonban csupán futó árnyképeket vetítek az olvasó elé s érzõ szívére és képzeletére bízom, hogy azoknak életet és színt adjon.

Vázlataim úgynevezett alaposságra nem tartanak igényt. De azt sem hiszem, hogy felületesek volnának. Az elfogultságtól pedig szigorúan tartózkodom. Szívemet oda vittem az ínséges nép közé, de gyûlöletet nem vittem a kazárok közé. Igazságot kerestem, mindig a valóság szemüvegével. Törekvésem az volt idáig, hogy hû képét adjam a viszonyoknak. Ha a képben fölismerhetõk a népnyomor okai: akkor nem írtam hiába.

Egy élõ, mûködõ, hasznos organizmus pusztulása mindig fájdalmat kelt. Az eperfától, mely alatt valamikor játszottunk, s melynek árnyékában egykor nagyanyánk töltögette vendégei számára a tejeskávét, nehezen válunk meg. Még egy kutyától is nehezen válunk meg, ha életéhez emlékek fûzõdnek. Rosszul esik tudni, hogy az élõ test holt tárggyá változott át. Ismerjük a nagy törvényt. Tudjuk, hogy nem tûr kivételt. Vigasztaljuk is magunkat, hogy a halál is életfolyamat. Átváltozás egyik mûködési körbõl a másikba. Ma mint csont, holnap mint mész és foszfor; ma mint vér, holnap mint vas, víz, só teljesíti feladatát a Mindenség laboratóriumában. Ezt mind tudjuk.

De érezzük, hogy a dolog nem egészen mindegy. Minden ûrt betölt a természet. De nem mindegy: a régi eperfa áll-e még a kis udvaron, vagy szerbtövis nõ a helyén? Nem mindegy, hogy a rutén nép teljesíti-e a hegyvidéken a polgári kötelességeket, vagy a kazár éli ki a földet, hogy onnan aztán tovább hatoljon?

Ha arról van szó, hogy a kipusztuló haszonfa helyén más haszonfa nõ: tétlenül is nézhetnék a változást. De a rutén organizmust egy évezred kapcsolta be a-magyar nemzet testébe. Életközösséget fejtett ki köztünk a hosszú idõ. Azonos lett a vérkeringésünk. Eltanultuk egymás szokásait. Harcoltunk, véreztünk egymás mellett. Szenvedtünk a közös csapások alatt.

A kazár pedig idegen. Más a szokása, mint nekünk. Más az erkölcse is. Más az életmódja, a célja, a vágya. Nem a néppel él, hanem a népen. Nem azt az ételt eszi, nem azt a munkát végzi, nem azt a ruhát viseli. Hazafias ösztöne nincs. Még állami sincs. Csupán utilitárius ösztönei vannak. Mindegy-e, ha a libanyáj helyett a görény marad meg, mely a nyájat elpusztította? Avagy mindegy-e, ha a felfalt juhsereg helyett farkascsorda marad birtokunkban?

Bármely szempontot vegyünk figyelembe, akár közgazdaságit, akár biológiait, akár etnikait, akár nemzetit: a hegyvidéki akciót mindenáron meg kellett indítani. Hangsúlyozom, hogy mindenáron és hangsúlyozom, hogy nemzeti szempontból is.

Hazánkban négyszázezer rutén lakik. Galíciában két és fél millió. Bukovinában egy félmillió. A Besszarábiában, Ukrajnában és Podóliában lakó 16 millió rutént maholnap feldolgozza az orosz. Iskolájuk immár nincs. Hatóságaikkal nem érintkezhetnek anyanyelvükön. A közérintkezés terén is rohamosan terjed az orosz nyelv. Az orosz kormány vaskeze megragadta azt az idõt, mikor még fejletlen volt a rutén öntudat s az eloroszodás ott már csak rövid idõ kérdése.

De a galíciai rutén képviselõket küld a bécsi birodalmi gyûlésbe. A rutén iskolák száma meghaladja a lengyel iskolák számát. A négy rutén nyelvû gimnáziumban rutén középosztály fejleszttetik. A külön iskola, külön vallásfelekezet és külön nyelv megtenni a külön felfogást, külön vágyat, külön politikai szervezkedést is. Az osztrák politikai élet logikájához tartozik, hogy maholnap külön rutén autonomikus mozgalmakról olvasunk. Ez a mozgalom nagyon is közel kapná a mi ruténjainkat.

E pillanatban ugyan egy jel sem mutat arra, hogy a mi ruténjainkban fogékonyság volna a galíciai irányhoz való csatlakozásra. Ellenkezõleg. A partikulárizmusnak egyetlen vonását sem voltam képes köztük fölfedezni. Én ott csak ruténul beszélõ magyarokat találtam. Intelligenciájukat papok és tanítók alkotják. Ezek pedig valamennyien tõsgyökeres magyarok. Társasági és családi nyelvük egyaránt magyar. Irodalmunk emlõin nõttek fel. Magyar iskolákban tanultak. Magyar úri, mûvelt nõket vesznek feleségül.

Egyszóval, tetõtõl talpig magyarok. Nem politikából, nem számításból, nem opportunizmusból magyarok, hanem igaz, jó magyarok, miként a székely, miként a kun, miként az örmény, miként a mûvelt zsidó - születésüknél, véralkatuknál, jellemüknél és egész mivoltuknál fogva. Magyarok, annál a mindenható ambíciónál fogva, mely miatt szerencsétlennek éreznék magukat, ha nem magyarok volnának. Magyarok a természeti törvények azon ellenállhatatlan erejével, mely a fajjelleget hozzá forrasztja az élethez és annak minden nagy értékéhez.

Ennek az intelligenciának tulajdonítható, hogy a rutén nép magyarul érez. Szívbõl örül az állami iskolának; felekezeti iskolában is magyar a tannyelv néhány év óta; büszke, ha gyermeke magyarul tud, s ha a honvédségnél megtanult néhány magyar szót, azt örömmel ismételgeti, hogy el ne feledje. Kell-e több magyarázat ahhoz, hogy az akciót nemzeti szempontból is mindenáron meg kell indítani? Szabad volt-e halogatni az ügyet? Szabad-e

krajcároskodni? Szabad volt-e azt a népet tovább is magára hagyni, hogy vagy kivándoroljon, vagy végsõ kétségbeesésében pánszláv izgatások martalékául dobja oda magát?

Fölismerni ezt a helyzetet és még sem tenni semmit: ez annyit jelentene, mint korunk felelõsségét az eljövendõ századok átoksúlyával megterhelni. A nemzetiségi eszme, íme arra készül, hogy fölmarcangolja hazánk testét. A túlzók rávetették magukat Szent István ezeréves palástjára, hogy azt széttépjék. Elbolondított tótjaink Szvatopluk birodalmát emlegetik, s annak tartalmat Morvából, Sziléziából, Csehországból, Galíciából és Felsõ-Magyar-országból akarnak adni. Ábránd, melynek valósulása lehetetlen. De minket még az ábránd is gyöngít.

Elbolondított oláhjaink pedig Dákóromániát emlegetik, melynek tartalmat adna Oláhország, Bukovina és Magyarország keleti része a Tiszáig. Ez is ábránd. Ennek a megvalósulása is képtelenség. De erkölcs-politikai egységünket ez is gyöngíti. A délszlávok Nagyszerbiáról álmodoznak. Horvátország, Szerbia, Bosznia, Montenegró, Dalmácia igen egy nyelvet beszél. Ez az álom kiszakít a papíron hazánkból egy nagy és értékes földdarabot.

Körös-körül vagyunk tehát véve ködképekkel. Láthatárunk csupán a székely bércek fölött tiszta. Határaink egyéb részein ellenséges indulatú fajoknak van kiszolgáltatva hazánk õrizete. Fajoknak, akiknek hazafiságára nem számíthatunk, de akik szomszédos állami organizációkban találnak támaszt ábrándjaik élesztésére.

Vegyük ehhez az osztrák népekben mutatkozó fajenergiák bomlasztó hatását. Ne feledjük, hogy egy tévelygõ közjogi rend szorosan összekapcsolt minket Ausztria politikai és gazdasági életével. Ez a kapcsolat az érintkezés ezer szálát állandósította meg. Ezeken a szálakon, miként a villamos erõ a sodronyon, vámmentesen tódul reánk nemcsak az osztrák gyártmány, hanem az osztrák gondolatvilág is.

Az eszmének megvan a maga ragálya; a népnek megvan a maga fogékonysága. A germán eszme átragad a szászokra és a bánáti svábokra; a szláv eszme a tótokra és a szerbekre. A tartományok föderatív törekvésében nemzetiségeink partikulárizmusa igazolást talál, s a német nemzeti párt los von Österreich!" - jelszava úgy hat a dákoromán eszmére, mint a szélfuvallat a hamvadó üszögre. Ilyen körülmények között a magyar politika legfontosabb feladata: megerõsíteni számban, vagyonban, intellektualitásban azt a fajt, amelynek érdeke és érzelme összenõtt a haza történelmi fennállásának életszükségével. Ennek a feladatnak mindent alá kell rendelnünk. Egész jövendõnk a politikai és kulturális egység megõrzéséhez van fûzõdve.

Már most ott áll fajpolitikánk rendelkezésére egy négyszázezer lelket számláló határszéli nép, mely rutén nyelven beszél, de magyarul érez. Ezt a népet rohamosan pusztítja egy bevándorolt, idegen elem, mely hazafias és erkölcsi szempontból megbízhatatlan. Van-e a pillanatnak fontosabb feladata, mint azt a magyarul érzõ népet egyfelõl kiragadni a pusztító elem karmai közül, s másfelõl nyelvére nézve is beolvasztani a magyar faj testébe?

A MAGYAR ZSIDÓKHOZ

Jól jegyezzük meg: a rutén akar magyar lenni. Gyermekét örömmel taníttatja a magyar nyelvû állami és felekezeti iskolában. Aki e nép közül kiválik tanulása által és pap vagy tanító, vagy tisztviselõ lesz: minden ízében magyarnak vallja magát. A szeparatisztikus törekvésnek egyetlen paránya sem mutatkozik a rutének között. A liturgia nyelve is magyar lehetne ott minden fennakadás nélkül, ha kormányunk nem félne saját árnyékától s azzal a nemzeti energiával kezelné ezt a kérdést, mellyel az államférfiak nevüknek díszt s emléküknek hálát szoktak biztosítani.

Azonban, hogy magyarrá legyen a rutén: ahhoz egy minden tekintetben jól átgondolt, pontosan körülírt, helyesen és szeretettel vezetett állami akcióra van szükség. Meg kell gyõzni ezt a népet arról, hogy a magyar haza neki gondviselõ édesanyja. Úgy kell cselekedni, hogy odaadó, határtalan hálát erezzen a magyar haza iránt.

Ez az akció már három év elõtt megkezdõdött és máris igen szép eredményeket tud felmutatni. Késõbb rátérek, s olvasóim meggyõzõdnek, hogy ez az akció felkarolta mindazt a gazdasági és erkölcsi tényezõt, amely alkalmas egy népet egyfelõl megmenteni, másfelõl a magyar fajba beolvasztani. Ennek az akciónak ha nem is célját, de eszközeit és irányát sokan félreismerik. Sokan készakarva félremagyarázzák s ezzel megfosztják a sikernek attól a bázisától, mely a közhangulat egyöntetû erejébõl áll.

A félreértésen nem csodálkozom, mert az akció nem került soha a nyilvánosság elé a maga teljes mivoltában. A Munkácson tartott tavalyi közgyûlésrõl közöltek ugyan a hírlapok értesítést, de ez a közlés nemcsak hézagos volt, hanem sok tekintetben irányzatos és némely részében hemzsegõ a ferdítésektõl. De ha nem ütközöm meg ilyenformán a félreértéseken: annál inkább elítélem és kárhoztatom a félremagyarázást, mert egy olyan fontos nemzeti ügyben osztani meg a közvéleményt, ahol csak mindnyájunk egyöntetû és lelkes támogatása biztosít teljes sikert: ez a könnyelmûségnek és rosszakaratnak még nálunk megszokott példáit is felülmúlja.

Ha tehát leírtam fõbb vonásokban a helyzeteit, le fogom írni az akciói is egész mivoltában, ezzel remélvén a félreértéseket eloszlatni és a ferdítéseket megcáfolni. Ezzel a leírással talán meg tudom gyõzni az olvasót arról, hogy az akciónál Egán nélkülözhetetlen. Mikor tehát a német-zsidó és a magyar-zsidó lapok Egánt alaptalanul támadják, kisebbítik, becsmérlik: akkor voltképpen magán az akción ejtenek vérzõ sebeket.

És itt kikérem magamnak a farizeuskodást. Ne mondják nekem, hogy barátai az akciónak és hogy csupán az Egán eljárását hibáztatják. Nem igaz. A valóság az, hogy nem tetszik nekik az akció; de mivel azt kimondani nem merhetik, mert szemközt találnák magukkal az egyetemes magyarságot: ennélfogva belebojtorjánkodnak Elánba, amiként belebojtorjánkodnának, ha nem volna ott, bárkibe, akinek mûködésérõl föltehetõ a siker. Igenis, hallgatnának, sõt talán dicséretekkel is elhalmoznának egy olyan férfit, aki sine curának tekintené megbízatását, s tessék-lássék módon teljesítené hivatását. De zsidó indexre kerülne bárki, ha komolyan munkához lát, hogy ezt a szerencsétlen népet a kazár rabiga alól felszabadítsa.

Appellálok a zsidó vallású magyarok igazságtételére és hazafiságára és kérem õket, ne üljenek föl az érintett lapok célzatos közleményeinek. Késõbb látni fogják, hogy az akcióban nyoma sincs zsidóüldözésnek. Addig pedig vegyék fontolóra, hogy milyen nagy méretû magyar érdek fûzõdik ehhez az akcióhoz. Négyszázezer lelket tehetünk azon a vidéken rövid idõ alatt magyarrá! Igen nagy szó ez. Horderejérõl nem is lehet számot adni. A magyar faj nagy túlsúlyát jelentené ez számszerûleg is. A nemzetiségi izgatás egyik

méregfogát azonnal elveszítené. Sokkal többen volnánk, mint õk együttvéve valamennyien.

De nemcsak a ruténok dõlnek karjainkba ily akcióval. Egy túrócszentmártoni lap már ily címû cikket közölt: Kérünk egy Egánt! Az akció kiterjeszthetõ az egész felvidékre és átvihetõ az erdélyi Kárpátokba. Milliók fogják észrevenni, hogy a magyar haza gondjaikat viseli. Milliók szívében ébred hála a magyar uralom iránt. És ha megjelenik a tót és oláh izgató, hogy telehazudja lelküket: milliók fogják elutasítani, mert vagyonukat, jólétüket, boldogságukat, kultúrájukat egy magyar akciónak köszönhetik.

Sokat elmélkedtem a nemzetiségi kérdésrõl. Ifjúságom éveiben azt hittem, hogy a szabadságban rejlõ nagy erõk önként megoldják a kérdést. Késõbb a magyar társadalom nagyszabású organizációjába vetettem reményemet, s érezhetõ hatásokat vártam a magyar kultúregyletektõl. De a tapasztalat arra tanított, hogy nemzetiségeink a szabadságot visszaélésekre használják föl; társadalmunknak pedig még ellenõrzõ képessége sincs, annál kevésbé beolvasztó, vagy legalább szelídítõ ereje.

Azonban mindig éreztem, hogy valamit tenni kell történelmi fennállásunk biztosítására, s azt is láttam mindig, hogy eredménnyel lehet tenni, mert a néptömeg rétegében a faji öntudat még nincs felébredve. A kérdés tehát abban kulminál, hogy mi módon lehet ama néptömeg lelkéhez igazán hozzáférni? Az iskola elégtelen, mert igaza volt Kossuth Lajosnak, hogy mikor az iskola szemközt áll a tûzhellyel, akkor a tûzhely a gyõztes. A közigazgatás is elégtelen, mert arra a feladatra, hogy szívet hódítson és hagyományokat alakítson át - ha még olyan jó volna is, amilyen rossz - merevségénél és hivatalos formáinál fogva nem képes. Nos hát, ezt a nehéz kérdést megoldotta Darányi Ignác fölmûvelési miniszter.

Gazdasági téren a nép leginkább megközelíthetõ. A jótéteményt itt érti meg leghamarabb és legbiztosabban. A szegény parasztnak nincsenek eszményei. Gondolatvilága a kenyér körül csoportosul. Aki megélhetést biztosít neki: az megnyerte õt. Ahhoz bizalommal van; aziránt hálát érez; azt nem csalja meg. Annak tanácsait követi, kívánságát teljesíti. Ahhoz ragaszkodik; azt megszereti; elismeri õt szuperiorius lénynek; nem tágít mellõle sem jó, sem rossz napjaiban.

Ismerem az oláh népet. Egész telkembõl meg vagyok gyõzõdve, hogy a Darányi akciója az oláhoknál éppen olyan eredményekkel járna, mint a ruténoknál. Ott is olyan népszerû lenne az államszki" bank, államszki" bolt, államszki" iskola, államszki" olvasóegylet, államszki" tehén, mint a rutén vidéken. Ezzel együtt népszerû lenne az állam, annak tisztikara, törvénye. Az állammal együtt a magyar faj, melyet a nép a dolgok élén lát, s melynek saját gazdasági és intellektuális elõmenetelét köszönheti. Az ilyen akció legjobb hullámtörõje az izgatásnak. Egy ilyen akciónál tények cáfolják meg a szavakat. Itt a valóság áll szemben az ígérettel; az állapot nyugalma a kiáltás izgalmaival.

Az eredmény nem kétes. Mikor száz ember boldogulását látja a másik száz: akkor már kétszáz van megnyerve az ügynek. Ez a kétszáz hozza a másik kétszázat. Ez egy termékenyítõ görgeteg, mely megindul a Beszkidek csúcsáról, körüljárja a Kárpátokat, s valahol a Kazán-szorosnál áll meg. Ha úgy folyik, mint kezdõdött, azzal a lelkiismerettel, buzgósággal és tudatossággal: ötven év múlva magyar dal zeng bérceink között mindenfelé.

Szabad-e hát azt a buzgóságot gyûlöletes kritikával lohasztani? Szabad-e a nemzetiségi kérdés ezen egyetlen célra vezetõ megoldásának lehetõségét már csírájában megfojtani? Gondját viselni hitsorsosainknak: nemes kötelesség. Ez a kötelesség a kazárok irányában nem nyilvánul. Irtózatos lelki sötétségben élnek s fáklyát nem gyújtott nekik a P. Lloyd soha. Ellenben nyitott szemmel nézte végig azt a rombolást, mit a kazár véghez vitt. Tûrte hitsorsosainak bûneit. Nem jajdult fel az égbekiáltó uzsora áldozatainak nyomora miatt.

De mikor közbelép az állam, hogy beavatkozásával enyhítse a helyzetet és intézményeket alkot abból a célból, hogy a népzsarolás iparszerûleg ûzött mestersége megtörjék az intézmények körfalán: akkor ugye, Darányiból Herr Doktor lesz, aki nem méltó az állásra, és Egán ellen, mivelhogy õ az akció legjobb katonája, irtóháború indul? Bocsánatot kérek, de nem tiltakozni a demoralizáló és elszegényítõ hatások ellen; azonban feljajdulni, ha az ellensúlyozás céljából védgátak emeltetnek: ez, ha öntudatos, akkor keveset különbözik a cinkosok bûnszövetségétõl; ha pedig öntudatlan, akkor frivol akadálygördítés egy nehéz és becsületes munka elé.

Teljes tisztelettel hajlok meg a vallásos meggyõzõdések elõtt. Azt is koncedálom - ámbár nem keresztény felfogás - hogy melegebben erezzünk azok iránt, kiket a hitágazat szálai hozzánk fõznek. De néhány ezer bevándorolt ember kedvéért, akik nem igaz polgárok, akik csalásból, hamisításból, zsarolásból és uzsorából élnek: talán csak mégsem engedhetjük elpusztíttatni a föld népének százezreit? Ahhoz már csakugyan a végletekig fokozott felekezeti elfogultság kell, hogy néhány ezer olyan ember piszkos és bûnös üzérkedésének a nyugalmáért, akiket Wahrmann is söpredéknek nevezett, félben maradjon az az akció, mely egyelõre négyszázezer szlávot van hivatva magyarrá tenni, s ha kiterjesztik, a hegyvidéki tótokat és oláhokat is.

A zsidó vallású magyarok meg kell, hogy engem értsenek! Békés, csöndes, zajtalan úton íme a fölmûvelési kormány vezetése alatt egy mozgalom indult, mely gazdasági és nemzeti problémát old meg. A mozgalom nem érint jogos érdeket sehol. Nem árt semmi névvel nevezhetõ tisztességes keresetnek. Nem üldöz senkit. Ellenben a magyar faj megerõsödésének mérhetetlen látkörét nyitja meg. Szabad-e ilyen mozgalomnak útját állani? Nincs-e igazam, ha állítom, hogy korunknak nincs ennél fontosabb történelmi, gazdasági és faji érdeke? Nem jogosult-e kikiáltani, hogy aki ebben az akcióban nincs velünk, az a magyar nemzeti állameszme ellensége?

Mihelyt mindenki fölismerte ennek az akciónak a mivoltát: nem alapos-e a remény, hogy harcba megy érette az egész magyar faj? Legyen zsidó, legyen keresztény, legyen nagyúr, legyen szegény legény; de aki nem avégbõl érinti meg ezen akció zászlaját, hogy azt megcsókolja, hanem avégbõl, hogy azt letépje: azzal szemben minden magyar ember köteles a zászlót megfordítani, s éreztetni vele a rúdnak teljes súlyát.

A KÍGYÓ ELNYELI A BÉKÁT

Kóborlásaim közben egy alkalommal gyalogosan jártam meg Bálványos várát, melyben az Árpádok koronáját Apor vajda rejtegette egykoron, s mely vár innen-onnan ötszáz év óta fekszik romokban. A törmelék között rozmaringszálra akadtam. Azon a helyen lehetett volna az Apor kisasszonyok virágos kertje. A várból átmentem a torjai Büdöshöz, onnan a Holt-tóhoz és a Szent Anna tavához. Az õsbükkösben, a Holt-tó is a Szent Anna-tó között valami gyermeksírásféle vonta magára figyelmünket. Megállottunk, körülnéztünk,

hallgatóztunk. A visítás ismétlõdött. Karatnai székely vezetõnk, amolyan erdõlõ és pásztorkodó ember azt mondta, hogy az nem gyermeknyávogás, hanem kígyó szívja be a kecskebékát, s a béka sír olyan keservesen. Ezt a dolgot mindenáron meg akartam látni. Társaim kinevettek. Mit látsz rajta?

Régen volt. Iskolás fiúk voltunk. Engem selyemgyermeknek hívtak és kényeztettek a nagyobbak. Aki leginkább kényeztetett, most ott porladozik az angyalos! temetõin. Hírlapíró lett volt belõle és képviselõ. Aztán hazament parasztnak. Megfogta az ekeszarvát, a kapanyelét, s vállára vette a köblös zsákot. Újság nem járt a házához. Napi munkája után, ha ellátta a marhákat, olvasott egy-két órát. De csak két könyvet. A Bibliát és a Kossuth iratait. Szellemi életének ez volt a mindensége. Úgy hiszem, nem is kell ennél több. Ez a barátom pártomra kelt. Hagyjátok, hadd nézze meg azt a kígyót, azzal leheveredett egy bükk tövében. Vele a többi is. Én a székellyel cserkészni indultam a hang után. A székely biztosra ment. Nagy erdõben a fák miatt igen zavaros a hanghullám. Nem onnan jön, amerrõl hallatszik. De a székely ismerte a hang tekervényes útját. Nyílegyenesen vezetett egy levágott fához. Ott kell lenni, suttogta halkan. Nagyon szeret a kidöntött fán nyújtózkodni. Onnan szokta meglesni a prédát. A béka csak a földön netez" (vigyáz, figyel) s nem is alitja (sejti), hogy a veszedelem a fáról csap reá. Nesztelenül lopóztunk a fához s csakugyan ott volt a kígyó a törzsön. A békának csak a feje és a két elsõ lába volt kint. Testének többi része már el volt nyelve. A kígyó nyaka és törzsének eleje fel volt puffadva, mint valami daganat.

A ragadozó úgy el volt foglalva zsákmányával, hogy nem vett minket észre, így aztán színrõl színre láthattam azt a kínos és ocsmány tüneményt, amint az áldozat kegyetlen végzetességgel tûnik el a martalóc torkában, anélkül, hogy a panaszos síráson kívül, az élethez való jogát egyetlen mozdulattal is védelmezné. Martalékát elevenen nyelte el a bestia. Végignéztem, amint eltûnt az áldozat feje egy utolsó jajkiáltással, azután a térde, lábszára, körme. Csend lett. A kígyó gyûrûzete mûködött csupán. Szívta az áldozatát lejjebb és lejjebb, mint egy kérlelhetetlen gép. A kidagadt testen látható volt, hogy hol jár az áldozat.

Kisvártatva a székely odalépett, s fejszéjével, közvetlen a daganat elõtt, kettévágta a kígyót. Aztán lefejtette a kígyótokot az áldozatról. A béka még élt. El volt alélva, mozdulni sem tudott, de élt. Kis szíve dobogott a hóna alatt. "Kutya baja sem lesz annak, úrfi" - monda a székely "alitva", hogy töprenkedem a sorsa fölött. Ez a régi emlékem újult föl a Kazárföldön.

Az áldozat itt sem vergõdik. Egyszerûen fölszívódik és elnyeletik végzetének kérlelhetetlenségével. Aztán csend lesz. Az uzsora kígyóteste rácsavarodik erre a népre. Ólálkodva csúszik oda a rém. Simán, nesztelenül fonja körül az áldozatot. Az éjszaka következetességével és zajtalanságával lepi meg. Izgalom és lárma nélkül és sötéten és biztosan: éppen miként az éjszaka, midõn táborul a tájékra. És hidegen és némán és észrevétlenül, miként a kígyó. Nem bátor, nyílt tusában; nem verekedés közben; nem bajvívó harcoknak vakmerõ támadásával. Hanem meglopva azt az idõt, mikor az ellenállási képesség már elszállt. Mikor kialudt a tûz a keblekbõl és lesorvadt az izom a karokról: akkor csavarodik a hüllõ ama vidék népére. Van-e menekülés?

Irtózatos gyûrûzet fonódott a nép testére tetõtõl talpig. A gyûrûk neve: pénz, közvetítés, bolt, kocsma, cukrászda, felesmarha, legelõ. A gyûrûk mozgató izomzata: hitel, por, hamis tanú, hamis eskü, váltó, végrehajtás, árverés. A gyûrûk munkaeredménye: megfulladás. Bûnjelek nélkül megy végbe a bûn. Bot, kés, gyilok, golyó nem szerepel. Az áldozat úgy

tûnik el a szörnyeteg torkában, hogy testén az erõszaknak nyoma sem marad. A gyûrûzet sebek és vérfoltok nélkül sajtolja ki belõle az életerõt. Volt; nincs. Elsorvadt. Átment egy gazdasági enyészetbe, miként a hulló levél átmegy a feloszlásba. És csend lesz.

Az egész folyamatnak csak kezdete van és vége. Önmûködõ süllyesztõ az egész, melynek egyensúlya megzavartatik a rálépés által, s mely aztán ereszkedik és száll mind lejjebb és lejjebb, jóformán zökkenés és fennakadás nélkül, a nehézségi erõ másíthatatlan kényszerével. Az áldozat lassan, következetesen, mintegy megdermedve, ellenállás nélkül merül a mélységbe, miként az a nyomorult béka a kígyó torkába. Nem hánykolódik, nem küzd, nem vergõdik. Csak nyöszörög, fájdalmasan. Ennek a haláltusának borzalmai nem is volnának, ha olykor egy-egy jajkiáltás nem volna hallható, amint elszéled a hang az erdõk között, a végtelenség árnyában. Ezt a jajkiáltást hallotta meg Darányi Ignác földmûvelési miniszter.

Elsõ gondja volt a hitbizományi uradalomtól állami bérletbe venni 12 622 kat. hold földet, ugyanolyan árban, amint azt a kazárok bírták. Ebbõl legelõ és rét 9500 hold; legelõvé és kaszálóvá alakítható szántó 3000 hold. A többi belsõség. A bérbe vett terület kisebbik része több község határában fekszik. A nagyobb rész, 8022 kat. hold tiszta alpesi legelõ a havasok ormozatán. Az állami bérlet kiosztatott a földmûvelõ nép között. A kiosztást már Egán végezte, mint a miniszteri kirendeltség fõnöke. Szabály volt a kiosztásnál, hogy csak földmûvelõk kapjanak albérletet és mindenik csak annyit, amennyit a tulajdonában levõ marhalétszámmal kihasználni képes. Ezen szabály az üzérkedés lehetõségét kizárta. Ez volt az akció kezdete.

Ezzel az elsõ lépéssel egy nagy kiterjedésû vidéken egyszerre nyakát szegték a legelõuzsorának. A föld visszanyerte a maga hivatását. Megszûnt hitelforgalmi cikk lenni. A megélhetés kútforrásává lelt, holott azelõtt a népzsarolás kútforrása volt. A felállított szabály keretében minden arravaló egyén bérlethez jutott. A kazárt is megkínálták, ha földmûvelõ volt, marhalétszámának arányában. El is fogadta, meg is köszönte igen sok. Több mint harmincnak a neve van beírva jegyzeteimbe. Éppen olyan feltételek mellett kapta a kazár az albérletet, mint a rutén. Itt nem hallgathatok el egy jellemzõ tényt.

A miniszteri kirendeltség az akció kezdetén a rutén papságot használta közvetítõ szervnek a néppel való érintkezésnél. Tehát az albérletek kiosztásánál is. A kazár vezetõ elemek, bogot keresve a kákán, lármát ütöttek és tiltakoztak amiatt, hogy idegen papság jelölje az albérletre érdemes hitsorsosaikat. Ennek következtében hivatalosan fölkéretett a vereckei rabbi, hogy õ jelölné meg azokat, kiket alkalmasoknak tart az albérletre. A rabbi elvállalta a megbízatást. Másnap aztán tudatta, hogy az õ hitsorsosai nem kívánnak részt venni az albérletben. Ez princípium dolga, ami fölött nem vitatkozom. Egy neme a passzív ellenállásnak, mely a rabbi szempontjából nem vezetett sikerre, mert följegyzéseim szerint, havasi legelõben 86 kazár vett részt 308 barommal.

Jellemzõ az is, hogy az alsóvereckei szántók bérletében részesült Beér Mózes, Pinkász Hajman, Hejman Hersch és még vagy nyolc kazár. Ennél több nem is jelentkezett, dacára, hogy jó elõre közhírré volt téve a bérletkiosztás napja. A többi szántót ruténok kapták meg. A gazdagabb kazárok mégis lármát csaptak, hogy az állam nem mér egyenlõ mértékkel. Ezen lárma következtében, miután az uradalmi földek már ki voltak osztva, Egán kibérelt 95 kat. hold szántót igen drágán Feilman Dávidtól és Feiler Eisigtõl. Tudatta a rabbival, hogy ezt a drága bérletet a rabbi hitsorsosai között óhajtja kiosztani, éppen olyan olcsón, miként a ruténok kapták az uradalmi bérletet.

A rabbi nem reflektált ezekre a szántókra, mert nagyon ki vannak élve; tehát nem érnek annyit, mint az uradalmi föld. Ekkor Egán ingyen ajánlotta föl a 95 holdat, azzal a kikötéssel, hogy a gazdagabbak tegyenek annyi jót azokkal a szegényekkel, akik között ezek a szántók kiosztatnak, hogy az uradalmi majorban régóta felgyûlt trágyával hordják meg a parcellákat. Egyszersmind ingyen vetõmagot is ígért valamennyinek. Továbbá megígérte, hogy állami költségen körülkertelteti ezeket a földeket, hogy a termés védve legyen vadkárok ellen.

Erre az ígéretre jelentkezett 37 szegény kazár, s köztük a 95 hold krumpliföld tényleg ki is osztatott. Másnap este mind a 37 kazár újból jelentkezett és valamennyien lemondottak az ingyen bérföldrõl és ingyen vetõmagról. Kell-e ehhez magyarázat? Nem világos-e, hogy itt a rabbi tervszerû kelepcét készített, hogy belebotoljék a miniszteri kirendeltség, s hogy aztán némely lapban dörgedelmes iránycikkeket írjanak az Egán felekezeti elfogultságáról, aki az állami akció jótéteményeiben csak keresztényeket részesít, s éhomra minden reggel zsidót früstököl.

AZ ELSÕ LÉPÉS

Megírtam, hogy az állam legelõterületet vett bérbe a hitbizományi uradalomtól, s azt ugyanazon árban albérletbe adta a népnek. Ez volt a népmentés kezdete. Mert ezzel menekült meg a nép a legelõ-uzsorától. De ezzel nem fejeztetett be az elsõ lépés. Darányi nem szereti a félmunkát. Egán sem szeret a felületen úszni és munkájában hézagot hagyni. A vezérlet nemes ambíciója az, hogy lábra állított népet adjon át a magyar nemzetnek. Nem elégszik meg tehát a beteg ápolásával. Még a fölgyógyulás sem elégíti ki. Olyan gazdasági kultúrára törekszik, mely e népet hasonló betegségek ismétlõdésétõl megóvja. Fokozni kívánja a nép ellenállási képességét és a józan haladásnak erõtényezõit.

Éppen ezért az elsõ lépés munkakörébe felöleltettek a legelõápolásnak nálunk eddig nem ismert elemei. Megállapíttattak fordák szerint a legeltetési módozatok. Területrõl területre történik a legeltetés, okszerû szigorral, nehogy a havasra felhajtott hatezer darab marha egyszerre lepjen el nagy területet, s azt keresztül-kasul elgázolja és bepiszkolja.

A legelõszabály nem tûri, hogy egy csordában apró, fiatal, fejletlen barom együtt legyen a felnõttel; üszõ a bikaborjúval, tehén az ökörrel. Hanem kor és ivar szerint el kell különíteni az állományt, hogy a káros izgalmakat elkerülje az állat, és hogy a gyengébb alkatúak megóvassanak az erõsebbek üldözésétõl. Azt sem tûri a szabály, hogy egy nyájban túl sok barom halmoztassék össze, mert ez megnehezíti az õrzést, a felügyeletet, a gondozást; a legelõ helyes kihasználását pedig lehetetlenné teszi. Nem tûri továbbá, hogy deleltetés, éjszakázás mindig egy és ugyanazon helyen történjék, hanem állandó kosarazást követel. A nyájat csak három napig fektetik meg egy helyen, s aztán a megállapított sorrendben tovább viszik, s így rendszeres trágyázást hoznak létre, mellyel az aljban kaszálókat teremtenek, s a felsõbb területeken a legelõt kövérítik.

A források gondoztatnak és itatóvályúkkal láttatnak el, hogy mindig tiszta, kényelmesen hozzáférhetõ ivóvíz álljon a nyájak rendelkezésére. A vakondtúrásokat és felhagyott hangyabolyokat, melyek a havason vastag mohabundával szoktak benõni, s ezzel a legelõterületnek helyenként igen nagy százalékát teszik hasznavehetetlenné, fölkapálják és a zónának megfelelõ fûnemekkel behintetnek. Védfákat ültetnek, hogy a nap perzselõ heve ellen árnyékos oltalmat találjon az állat. Kultúrmérnököket foglalkoztatnak a vadvizek,

talajvizek és mocsaras helyek lecsapolására.

E legelõreformok között legmeglepõbb a körülbelül 4000 holdas Fircák-havason és az ugyanakkor Névtelen-havasán épített két nagy védistálló. Egy-egy ilyen pajtának kétezer darab szarvasmarhára való befogadási terjedelme van. Az építkezés hihetetlen olcsósággal ment végbe. Pedig az anyag felhordása az alja erdõkbõl ebbe az 1400 méter magasságba nem volt tréfa. De az Egán jó ruténjai megértették a pán fõnagyságos" új intencióját. Százával tódultak a munkához igen potom napszám mellett, mert mindenik részese kívánt lenni az áldást hozó munkának. Úgy dolgoztak, buzgósággal, követelések nélkül, mondhatnám áhítattal, mintha templomokat építettek volna a zord havasok tetején.

Az idõjárás ebben a magas zónában igen szeszélyes. Nagy hõséget hirtelen zivatar követ, s harminc fok melegrõl olykor két óra alatt 4-5 fokra süllyed a hõmérséklet. A nappalok forrók; az éjszakák még júliusban is hidegek. Éppen ezért kényes fiatal állat nehezen bírta ki a havasi legeltetést. A legtöbb elcsenevészedett. Igen sok elhullott. De a zimankós idõjárás megviselte a felnõtt barmot is. A napokig tartó esõzések alatt erõt, izmot, faggyút veszített az állat. Táplálkozáshoz nem volt kedve. Zsugorgott, fázott, reszketett a delelõk sarában, és jobban elcsigázódott, mintha nehéz járomban lett volna. A szegény ruténnak fogalma sem volt, hogy ezen a kínos állapoton segíteni is lehet. Mihelyt tehát megértette a pán fõnagyságos úr" tervét: örömmel nyúlt fejszéje, bárdja, fûrésze, fúrója, vésõje után, s néhány hét alatt fölépültek a nagy istállók a havasi kultúra díszére és hasznára.

Ezzel a két épülettel a legeltetés idejét másfél hónappal meghosszabbították. Korábban felhajtható most már az állat, és tovább maradhat ott. Május derekán most már szól a kolomp a Névtelen-havas bércein, s a pásztortüzek csak szeptember közepén hamvadnak el. Ez az istállóknak köszönhetõ, hol a barom az idõjárás vadsága ellen menedéket talál. Az oláhok és tótok által lakott havasokon nyoma sincs az ilyen védistállóknak. Ha jó idõ jár, vidám a barom és gyarapszik. Ha tartós a rossz idõ, lesoványkodik, elcsügged, erõtlen lesz, mint a lucskos egér. Fejlõdése hetekre megakad. Nyavalyákat kap a gyakori kihûléstõl. Csontja vékony lesz és könnyû. Velõje sorvad. Minden tápszert csak avégbõl dolgoz fel, hogy fejlessze testi melegét. Ez a melegfejlesztés: rohamos zsiradékfogyasztás. Kérõdzése nem nyugodt és nem is rendes. Az örökös esõben az ivóvíztõl, mely a jó kondíciónál kiváló szerepet játszik, elmegy a kedve.

Ellenben az Udvarhely megyei székely pajtákat épít a havasokon, hogy nyáron át legyen hova menekülni a baromnak. Télire a szénáját rakta a pajtákba, s onnan fuvarozza le szánon a községbe. Ezt a székely nem tanulta sem Svájctól, sem Tiroltól. Nem is Egán magyarázta meg neki a pajta szükségét. Rájött önmagától a saját intelligenciájánál fogva. Belátta, hogy a havasi legeltetés jó eredményének ez a legelsõ feltétele.

No de hát azért õ székely, hogy az ilyesmire a maga belsõ ösztöneinél fogva rájöjjön. Ha a székely rovarnak születik vala: bizonyára róla alkották volna meg Darvinék a mimikri-elméletet, melynél fogva némely állat tartózkodási helyéhez hasonló színt és alakot ölt, hogy ezzel is oltalmazva legyen üldözõitõl. Nem meglepõ tehát, ha a székely pajtákat épít havasain. Csordája jó állapotban is van, mikor lekerül a havasról.

De a rutén nyájak évek elõtt siralmasan néztek ki. Soványak voltak, mint a hét szûk esztendõ. Tehenére, ökrére, borjára alig ismert rá a rutén. A növendék állat lábszárai megnyúltak, nyaka el vékonyodott, szarva, feje nõtt, de teste vézna maradt, majdnem átlátszó, mint egy deszkaállvány, s csípõjére bátran rá lehetett akasztani a koldustarisznyát. Horpaszának üregében elfért volna egy kölykezett macska.

Ehhez képest a változás, mióta két istálló felépült, nagyon meglepõ. Láttam különbözõ községhatárokban fekvõ állami bérterületeken egy pár nyájat. Körülbelül tíz nap elõtt hajtattak le ezek a havasokról. Egytõl-egyig mindenik állat jó karban volt. Gyönyörûséggel néztük ezeket a csordákat. Törülköztek, ugrándoztak, pajkoskodtak. Kövérek voltak, mint megannyi bazsarózsa. "Földig marha ez, valamennyi" - mondám Natolya tiszteletesnek, aki egyik jobb keze Egánnak. A tájkifejezést nem értette meg mindjárt és udvariasan hallgatott a fõvárosi íróember különös megjegyzésén. Ekkor megmondtam, hogy a székelynek tömött, zömök testû és kurtalábú állat az ideálja s azt földig marhának hívja. A magasra felnõtt kis, vékony, könnyû testû baromról azt szokta mondani, hogy "sok a lába".

Ezalatt Egán egyedrõl egyedre vette az állatokat. Nézte, tapogatta, vizsgálta õket, szakértelemmel és azzal az örömmel, mintha valamennyiben az õ zsebe domborodott volna gömbölyû zacskóvá.

Alig ismertem rá erre a haszontalanra, úgy megnõtt. "

Az a boglyas, úgy-e, Fedornak volt kiosztva?"

Ez a kis kacér, no lásd, már vemhes. Igen korán van. Jó a táplálék és véres az állat. Kérem följegyezni, felügyelõ úr, hogy ezzel az üszõvel nem tartották meg az üzekedési szabályt. Ennek még a szûzgulyában lett volna a helye. "

Nézd ezt a medencét! Látod-e benne az eljövendõ generációk õsfészkét?"

Hát még ez a gerinc! Lineázni lehetne vele. "

És itt ez tejtükör. Fogadok rá, hogy megadja az évi 3000 litert. "

Nézd csak ezt a fickót, olyan gömbölyû, mint egy cseresznyemag. És ez az apró, sima, fényes szõr, mintha kefélnék, mosdatnák, abrakolnák valamennyit. "

Mikor aztán ehhez hasonló megjegyzésekkel kigyönyörködte magát, akkor eszébe jutottak a baromvásáridõk s egy kissé elborult.

Milyen lassú ez a vármegye. Még mindig nem eszközölte ki a vásárnapok áttételét. Ezelõtt lekerült a marha a havasról augusztus közepén. Ehhez voltak szabva a vidéken a vásárnapok is. De most ki kell ezeket a napokat tolni szeptember végére és október elejére, mert a barom csak szeptember derekán jön le a havasról. Milyen jó árakat kaphatna most a rutén! Olyan kövér minden állat, mint a spárga. A mészáros is többet adna most, a tenyésztõ is. Maholnap be kell kötni ezeket a barmokat és valamennyi megsínyli a száraz takarmányt és a pajtalevegõt. Aki akkor adja el, darabonkét 20-25 kilóval kevesebb húst ad el. Kérem, felügyelõ úr, jegyezze föl, hogy szorgalmazzuk meg a dolgot Hagara fõispán úrnál, aki melegen érdeklõdik az akció iránt. "

Járt már itt a rétmester? - Eh, Volócon nincs már neki dolga. Ott be kellett végzõdni a munkának még tegnapelõtt. A marhák tulajdonosaival meg kell értetni, hogy ez nem luxus. Semmi áron nem tûröm, hogy tíz-tizenöt holdon savanyú perje és macskaszék teremjen. Meg kell velük értetni, hogy ez a munka az õ érdekükben fekszik. "

Egy nap alatt az a hetvenöt ember elvégzi az árkolást. Huszonöt igás fölszántja a területet szintén egy nap alatt. A tél megérleli a talajt. A felréteg különben is iszapföld, mert ez az egész völgy a Latorca hordaléka. Ez tehát porhanyó lesz tavaszra. "

Kérem följegyezni, hogy nedves talajba való keveréket kapjunk. Kiváltképpen trifolium, hybridum, trifolium repens, poa pratensis, avena el-atiror, lolium perenne és festuca pratensis legyen benne. Itt a jövendõ õszön már édes füveknek és pillangós növényeknek kell teremni. "

Megvan a térkép? Jól vigyázzon a rétmester, hogy az árok ne szögletbe törjék meg, miként a térképen kitüntetve van, hanem szelíd hajlásban. Különben felduzzasztja a vizet. Ezt a lecsapolást már holnap munkába kell venni, hogy a fagyok beállta elõtt száradjon ki a talaj. "

Összevarrtak-e a zsdenyovai tinó sebét?"
Miért nem hajtották ide a szolyvai üszõket is? Egyet sem látok azokból. "
Elkészült-e már a vályú a felsõ kúthoz?"
Ilyenformán néz ki a népmentés elsõ lépése.

A MÁSODIK LÉPÉS

Az elsõ lépéssel megoldást nyert a legelõkérdés a szolyvai járásban. Hangsúlyozom ezt a szót. És adom egyszersmindenkorra azt a felvilágosítást, hogy a hegyvidéki akció eddig még csak a szolyvai járásban hozott létre alkotásokat. A kormány óvakodott egyszerre sokat markolni. Elfogadta Egánnak azt az elõterjesztését, hogy az akcióval egyelõre csak a szolyvai járásban tétessék kísérlet. Ha majd a tapasztalás az egész akció sikere mellett fog bizonyítani: akkor folytatható az egész hegyvidéken. Örömmel jegyzem ide, hogy az intézkedések annyira beváltak két év alatt, hogy tudtommal már megvan az az elvi elhatározás, hogy munkába vétessék Bereg, Ugocsa, Ung és Máramaros minden hegyvidéke. A legelõ-kérdés tehát megoldatott.

Jött a legeltetés kérdése. Ez volt a második lépés. Mert hiábavaló a legelõ, ha nincs mi lelegelje. Nem az a cél, hogy a Beszkideken szép és egyenletes gyepvirány legyen a szem gyönyörködtetésére és a turisták esztétikai hangulatának emelésére, hanem hogy ez az elhanyagolt és kizsarolt nép komoly és tartós hasznot lásson a legelõkbõl. Úgy, de nincsen marha. Van, de nincs. Van haszontalan korcsfajzat, mely sem tejelésre, sem húsra, sem tenyésztésre nem alkalmas. És ilyen is fölötte kevés van. Az állami bérlet, a szántók átalakításával tizenkétezer darab felnõtt állatot bír meg. A járás népének együttvéve alig akadt három-négy ezer darabja. Ez ugyan pótolható lett volna a felesmarhával; de ezzel maga a cél lett volna kijátszva. Mert a felesmarha csupán és kizárólag a nem földmûvelõ kazárnak válik hasznára. Ha tehát felesmarhákat fogadnak be az állami bérletbe: akkor egyszerûen csak hizlalják a felesmarhával uzsoráskodó kazárt; a bennszülött népen pedig egyáltalában nem segítenek.

A második lépés problémája tehát az vala, hogy egyfelõl csak azt a barmot fogadják legelésbe, amely a földmûveléssel foglalkozó egyének kizárólagos tulajdonát képezi, másfelõl, hogy ez a legeltetést jótétemény egyszersmind kútforrásává legyen egy virágzó állattenyésztésnek.

Az elsõ feladat megoldható volt szigorú ellenõrzéssel. Fölvétel és nyilvántartás folyik minden községben, minden gazdánál. A szomszéd tudja, hogy melyik a felesmarha, melyik a tulajdon. Óvatos körültekintéssel írták hát össze az állatokat. Jóformán fõkönyvi lapot nyert minden gazda. Már írtam, hogy nem a kazárt zárták ki, hanem az üzérkedést. Aki földmûveléssel foglalkozik és tulajdon barma van, az mind részesült a legelõben. De aki az uzsora szempontjából tart a ruténnál felesmarhát, az nem kapott legeltetési jogot semmi áron.

Ilyenformán nem volt elegendõ marhalétszám a legelõk kihasználására, így állott elé a második probléma, melyet már csak szabályokkal és ellenõrzéssel megoldani nem lehetett. De már írtam, hogy Egánra nézve igen antipatikus szó a lehetetlenség. Ezt a szót nem is lett volna szabad kitalálni. Erõteljes és önmagában bízó nép nyelvébõl ennek a szónak hiányozni kellene. Mikor ez a szó létrejött: akkor az a néplélek, amely megalkotta, sorvasztó betegségben sínylõdött, így hiszi Egán.

Tervet dolgozott ki tehát arról, hogy ezen a hegyvidéken miként kell és miként lehet egy magas fokú állattenyésztési kultúrát teremteni. Meggyõzte kormányát, hogy a most levõ korcsfajt át kell adni az enyészetnek, s helyébe egy telivér fajt kell meghonosítani. Tervében számításba vette a vidék idõjárását, takarmány minõségét, a legelõk táperejét, a nép szokásait és fejlettségi állapotát. Ezen tényezõk alapján gondosan keresett egy, a helyi viszonyoknak megfelelõ fajtát. A megválasztásnál tekintetbe vette a faj tenyészképességét, munkabírását, tejhozamát, növekedési idejét, tápszer-feldolgozó képességét, ellenálló erejét, igényeit - egyszóval mindazt, mi a vidéket és a fajt alkalmassá teszi a sikeres tenyésztésre.

Alapos vizsgálódásának eredménye gyanánt az oberinnthali tájfajta meghonosítását hozta javaslatba. A földmûvelési kormány bízott Egán szakértelmében, ki különben is, mint állattenyésztési fõfelügyelõ évekig szolgálta hazánkban ezt a nagy fontosságú ügyet, és elfogadta a javaslatba hozott választást. Szakemberek utaztak Tirolba s vásárolták össze a fiatal marhákat. Jelenleg már ezerkétszáz darab van a ruténok kezén. Üszõket osztottak ki köztük olyan föltétel mellett, hogy öt év alatt ugyanazon összeget fizessék a marháért, amennyibe az államnak került.

Öt év alatt! Ez azt jelenti, hogy nem tekintve az elkárosodást, mely ellen kölcsönös biztosítási eljárás van folyamatban, a kapott üszõ öt év múlva hétéves tehén lesz, az egyik leánya négyéves, a másik hároméves; ezenkívül egy falka unokája. A marhaállomány szaporodásából tehát a gazda könnyen visszafizeti a kölcsönt, és még marad egy pár darab fajmarhája.

A HARMADIK LÉPÉS

Így oldatott meg a legeltetési kérdés. Az államnak jóformán semmibe sem kerül, mert úgy a bérösszeget, mint az üszõkre fordított bevásárlási kiadásait visszakapja a néptõl. Nem kapja meg a befektetések idõközi kamatát és a kirendeltség személyi és dologi járandóságát, amely együttvéve is alig üti meg Tisza Kálmán és Bánffy Dezsõ egyévi nyugdíját. A veszteségszámlára csekély százalék esik. Mikor ott jártam, még nem volt befejezve az év, s a 21 ezer forintnyi bérösszegbõl csupán 84 forint hátralék állott fönn.

Ez a megoldás nem éppen olyan Kolumbus-tojás, mint aminõnek látszik. Nincs legelõjük: hát szerezzünk nekik legelõt; nincs marhájuk: hát adjunk nekik marhát. Ez így könnyû lett volna. De Darányi az elsõ pillanattól kezdve abból indult ki, hogy semmi ajándék, semmi ínség-adomány. A nyomornak nem pillanatnyi enyhítését, hanem állandó eltávolítását vette tervbe. Nem megalázni akarta a népet borravalóval, hanem úgy szerezni meg számára a megélhetés feltételeit, hogy a vagyoni állapottal együtt izmosodjék az erkölcsi érzület is. Az a kizsarolt nép százezreket nyelt volna el az úgynevezett könyöradományokból anélkül, hogy életrendje és vagyoni helyzete megváltozott volna. A könyöradomány elvándorolt volna a kazár boltjába ruházati és élelmi cikkért és a kazár kocsmájába és cukrászdájába pálinkáért. A legrigorózusabb eljárással úgy lehetne kiosztani évenként csak a szolyvai járásban kerek egy milliót, hogy a nép hetenként egy napon jóllaknék, s a többi hat napon koplalna.

Ha minden tervszerûség nélkül osztatott volna ki a szarvasmarha a nép között: fölületes munkát végzett volna a kirendeltség. De a földmûvelési kormány tudja, hogy valódi termékenységre mély barázdákat kell szántani, õk a baromkiosztással nemcsak azt akarták,

hogy akármilyen állathoz jusson a nép, hanem felhasználták ezt a kínálkozó alkalmat egy magasfokú állattenyésztési kultúra meghonosítására is.

Az innthali telivér kiosztása által óriási jövendõ nyílt meg a hegyvidék elõtt. Nem lehet kétség az iránt, hogy az állami akció ki fog terjesztetni a Kárpátok valamennyi vidékére. A most meghonosított tenyésztés melegágyát fogja képezni a további mûködésnek. Innen szerzik majd be a többi vidéken szükséges fajbarmot. Ez a vidék a fejlõdõ állattenyésztés kútforrásává lesz. A tejgazdaságok is ide fordulnak és nem mennek Tirolba tehenekért. A kirendeltség nagy buzgalommal szabályozza a vértisztaság fennmaradását. A bikateleltetés szokásos módját megváltoztatta. Ezelõtt magánosok teleltették a tenyészbikát igen silányul. A kirendeltség bikatelepet állított Szolyván, s a kiosztott tehenek csak állami bikákkal fedezhetõk. Az is baj volt, hogy a nép nem gondolt a tehén fejlettségi állapotával, s túlkorán borjúztatott, ami megrontotta a fiatal anyát. Ezt tehát szabályozták.

Legnagyobb baj volt a tavaszi elletés. Mikor már elfogyott a téli takarmány és még erõtlen volt a legelõ. A vemhességi idõ télszakra esett. A tejelési idõ nyárszakára. Nem lévén nyári takarmány, a gazda havasi legelõre küldte kis borjús tehenét. Ezzel a tejhozam a családra nézve kárba ment; a borjú fejlõdése pedig megakadt vagy az által, hogy korán választatott el, s a nyári munkaidõ elvonta a családot a borjú kellõ gondozásától; vagy az által, hogy a borjú is kihajtatott a havasra s ott a zord idõjárás el sanyargatta.

Ezen a hátrányon úgy iparkodik a kirendeltség segíteni, hogy az ellési idõt a késõ õszi napokra helyezi át. Nem könnyen megy, mert nemcsak a nép megrögzött szokásával kell küzdenie, hanem az állatok fajzási rendjével is. Azonban megy. A kirendeltség szívós. Meghátrálást nem ismer. Rábeszélésben bõkezû. Szelíd nyomást is alkalmaz. A tehén is megszokja, hogy fajfenntartó vágyait kényszerûségbõl elhalássza a megszabott idõre.

Nagy eredmények várhatók ettõl az intézkedéstõl. A gazda novemberben jut borjúhoz. Tehát mikor legtöbb takarmány, rostaalj, törek, polyva, széna, sarjú áll rendelkezésére. A borjút gondozhatja, ápolhatja kényeztetheti az egész család. A tejhozam utolsó cseppig kihasználható. A borjú erõteljes állattá fejlõdik arra az idõre, mikor a havasi legeltetés beáll, s így könnyen megbirkózik a zord idõjárással. Vemhességi állapotát a tehén nem egy szûk, hideg, rósz levegõjû pajtában tölti el, hiányos alom és hiányos táplálkozás mellett; hanem a havas érintetlen tisztaságú légáramlataiban; dús legelõn, szabad mozgás közben, kristályforrások közelében - a méhmagzat erõteljes fejlõdésének kimondhatatlan elõnyére.

Miként látható, az állami behatás igen sokoldalú. Nem költséges, de sokoldalú. A gyermeket a jó nevelõ, a csemetét a jó kertész nem gondozhatja hûségesebben, mint ezt a népet a kirendeltség. A figyelem kiterjed az élet összes viszonyaira. Ha csak legelõt adtak volna a népnek: egyoldalú és ideiglenes lett volna a behatás. Segítség lett volna ez is, de nem mentés. Adtak tehát marhát is, hogy a legelõ kihasználtassék. Ez már több a segélynél, de még nem lábraállítás.

Ám a fajmarhát adtak, hogy telivértenyésztés keletkezzék. Szabályozták a tenyésztést, hogy a tiszta vér el ne korcsosuljon. Meg lehetett-e itt állani? Szabad volt-e nem gondoskodni arról is, hogy a telivérállomány annak maradjon a birtokában, aki megmentésre szorult?

Igazi „hûbelebalázs"-akcióvá nõtte volna ki magát ez a mozgalom, ha az örökös szükségben levõ rutén gazda szabadon rendelkeznék az úgynevezett „államszki

marhával", mert ma már valamennyi innthali állat kazár kereskedõk üzérkedésének volna a tárgya. Itt is szabályozólag kellett tehát a népéletbe nyúlni.

A szabály abból áll, hogy az elsõ öt év tartama alatt, akár kifizette a gazda az állami marha árát, akár nem: a kiosztott üszõ és annak növendéke az állam tulajdonát képezik. Azokat a kirendeltség tudta, híre és beleegyezése nélkül sem eladni, sem elcserélni nem szabad. A végrehajtás alól is ki vannak véve. A gazda igázza, feji, borjúztatja, egyszóval használja az állatot, de tulajdonosa csak öt év múlva lesz.

Ezen idõ alatt, az Egán számítása szerint annyira lábra áll a nép, hogy azontúl fölösleges lesz az e téren való további gyámkodás. De hogy lábra álljon: a mentési munkának még egész sorozata állapíttatott meg. E sorozathoz tartoznak a hitelszövetkezetek, az áruraktárak, a mintagazdaságok, a jutalmak, az iskolák, az olvasóegyletek.

HITELSZÖVETKEZET

Vegyük szemügyre ezt a kerekfejû embert, akinek nem annyira haja, szakálla, bajusza van, mint inkább - szõre. Ez a szõrzet különös rút vegyülékét képezi a farkaskeveréknek a rókával. Alsó állkapcsa elõre nyúlik, hogy túlfejlett fogsorának elég tágas legyen a fészke. Mikor beszél, önkéntelenül várjuk, hogy csattogtassa a száját. Szemfogai mindegyre megvillannak rövid felsõ ajaka alól, mint a mérges kuvaszé, ha orozva akar harapni. Úgy hiszem, hogy nem is szemfogak, hanem agyarak.

Szeme kicsiny, alattomos, nyughatatlan és csipás. Nem tükör, hanem fátyolos ablak, amelyen kifelé igen, de befelé látni nem lehet. Széles karimájú selyemlombos kalapot visel, alatta kis kerek bársonysipkát, testén hosszú kaftánt szürke lüszterbõl. Kezén a száraz ujjak az üllü karmaira emlékeztetnek. Ezek a karmok mindig csak félig nyílnak ki és görcsösen csukódnak azonnal össze, mintha jellemezni akarnák az embert, aki mindig kész az áldozatot megragadni, de sohasem hajlandó azt kibocsátani.

Nevezzük el ezt az alakot Jäger Herschnek. Tegyük hozzá, hogy bukóci lakos és hogy Alsó-Vereckén született ezelõtt 48 évvel. Már most, ha ezen személyleírás alapján a beregszászi kir. törvényszék bûnfenyítõ iratai közül adatokat adnának ezen férfiú erkölcsi állapota felõl: akkor megtudnók, hogy Jäger Hersch úr ellen 52 uzsoraeset volt folyamatba téve. A vádak igen nagy része alól fölmentetett. Egy része a vádaknak függõben van. Mértek-e büntetést egyik-másik eset miatt? nem tudom. Az esetek ilyenformák:

1870-ben Jäger Hersch tíz forintot adott kölcsön Topelics Vaszilinek 25 százalék kamatra. Ezenkívül hitelezett neki bolti cikkeket is. Négy év múlva, 1874-ben összeszámolták, s a kamatokkal és áruhitellel felgyûlt tartozás kerek egyszáz forintban állapíttatott meg közös egyetértéssel. (Az áruhitel a legrosszabb esetben 15 Ft-ra rúghatott. Tehát 25 Ft valódi tartozás fejében vállalt magára Vaszili 100 Ft terhet.) Ezen 100 Ft névleges tartozás törlesztésére fizetett Vaszili 1882-ig nyolc éven át kétszáz forintot. Jäger Hersch úr ezzel nem találta magát kielégítve, s bepörölte Vaszilit 150 Ft tartozásért. A dolog egyezkedésre került és megállapodtak 145 Ft-ban. Ennek a 145 Ft-nak törlesztésére 1888-ig fizetett Vaszili egy-százkilencvenkét Ft-ot. Ilyenformán kapott Jäger Hersch úr 25 Ft effektív kölcsönért egy ízben 200, egy másik ízben 192, összesen 392 forintot.

Ezek után csak természetes, ha ez idõ szerint Jäger Hersch úr pöröli Vaszilit 105 forint

tõketartozásért. Az sem lesz szokatlan, ha a kir. bíróság megítéli a követelést, mert a Jägerek és Herschek fel vannak szerelve hamis bizonyítékokkal, hamis tanúkkal és hamis eskükkel. A bíróság tudja, hiszi, emberileg meg is van gyõzõdve, hogy tanú, eskü, bizonyíték hamis; de a bíróságot köti a szent eljárási szabály, a szent perrendtartás és a szent paragrafus.

1875-ben Rjaskó Vaszili 5 forintot vett kölcsön Jäger Hersch úrtól s azt köteles lett volna kamatostól megfizetni még abban az évben. Azonban nem tudott fizetni. A drága por és pusztító végrehajtás kikerülése céljából az áldozat úgy egyezett ki a ragadozóval, hogy 1876 végén fizetni fog 40 forintot. A fizetést meg is kezdte, de csak 5, 10, 14 forintos részletekben. Amikor csak lehetett, fizetett. Mikor pénzre tett szert, pénzt vitt; mikor pénze nem volt, gabonát vitt. Mikor jól csavarintott Hersch úr a hurkon, akkor lovat is vitt. Egy hatalmas csavarintás után elvitte az ökreit is. De mivel az ökör féltett ambíciója a ruténnek, mielõtt erre a kincsre került volna a sor: odavitte rendre öt darab tehénkéjét és 15 darab juhát. Egyszóval az 5 Ft tartozás fejében eddigelé hatszáz forint értéket adott Rjaskó Hersch úrnak. A dolog pörre került. Hersch úr tagadja, hogy csak 5 Ft-ot adott volna, s azt is tagadja, hogy 600 Ft értéket kapott volna. Azonban nem tudja hogy mennyit adott Rjaskónak és mennyit kapott tõle.

1872-ben Jäger Hersch úr 10 Ft-ot adott kölcsön Panykulics Gyuszinak. Azóta az adós fizetett 168 Ft-ot, de mivel ezen összeg nem törlesztette le a 10 Ft tartozást, hogy kikerüljék a pert, kiegyeztek 90 Ft-ban. Ebbõl megfizetett Gyuszi 47 Ft-ot. Jelenleg Hersch úr még 77 Ft-ot követel. E szerint kapott Hersch úr 10 Ft-ért 168 meg 47, összesen 215 Ft-ot, s ha Isten élteti, még kapni fog 77 Ft-ot.

Az ilyen esetek nem szórványosak; a Jäger Herschek pedig nem ritkák. Három-négy eset bármelyik faluban könnyen összegyûjthetõ. Mi következik ebbõl? Az, hogy a legelõbérlet, a legelõkultúra, az állami marha, a telivértenyésztés mind-mind meddõ munka, ha ez a nép az uzsorások körme közül teljesen ki nem ragadtatik. Legelõuzsora, felesmarha-uzsora, pénzuzsora, áruuzsora és pálinkauzsora kínozza ezt a népet. Az eddig leírt intézkedések elejét veszik a legelõ- és felesmarhauzsorának. De ha a többi megmarad: hegyre hordtunk földet, tengerbe öntöttünk vizet. Azt a kis reményét a jólétnek, mint a legelõvel és az állami marhával nyújtott az akció, merõben nullifikálja az uzsora többi neme. Éppen ezért gondoskodni kellett a többi uzsorák meggátlásáról.

A pénzuzsora ellen törvényes tilalom létezik. Ez a tilalom évtizedek óta áll fönn. Papíron. A rutén nép szörnyû pusztulása bizonyítja, hogy a valóságban nem tudtak a tilalomnak érvényt szerezni. Más eszközt kellett tehát megragadni. Valami olyat, ami kizárja a pénzuzsora lehetõségét. Ez az uzsora abból keletkezik, hogy a nép hitelre szorul. Ha tehát tisztességes hitel nyújtatik a népnek, akkor nem megy uzsoráshoz. Ez a tiszta sor. Kísérletet tettek tehát évek elõtt a rutén vidékek központján lévõ takarékpénztárokkal. Ez a kísérlet balul ütött ki. A kazárok odafurakodtak a pénzintézet és a rutén közé a hitelt közvetíteni, így aztán sûrûn szedték a hitelmûveletek tejfölét, õk voltak a közbenjárók jó pénzért, õk lettek a jótállók, szintén jó pénzért. A népre nézve a hitel éppen olyan drága lett, mint azelõtt, azzal a súlyos különbséggel, hogy több pénz állván rendelkezésére, sokkal rohamosabb lett az eladósodás.

Ezen balsikerû kísérlet után Darányi miniszter vette a kezébe a ruténügyet, s a miniszteri kirendeltség feladatává tette, hogy egyelõre a szolyvai járásban és, ha itt beválik, egyebütt is hitelszövetkezetet hozzon létre.

EGÁN MÛKÖDIK

Egán nekidûlt a dolognak. Az elsõ hitelszövetkezet megalakult 1899. augusztusban. Én 1990 szeptemberében jártain meg azt a vidéket. Ekkor már, tehát kerek egy év leforgása múlva, Dombostelkén, Volócon, Szolyván, Alsó-Vereckén, Kis-Bisztrán, Zsdenyován, Zugon, Kis-Szolyván, Felsõ-Vereckén, Vereckén, Vezérszálláson és Bukócon találtam hitelszövetkezeteket. A tagok száma együttvéve 1867, akik 2791 üzletrészt jegyeztek.

Kölcsönhöz jutott egy év leforgása alatt 1639 egyén. A kölcsönzött összeg 146 236 korona. Van, aki 4, olyan is van, aki 800 koronát kapott kölcsön. Múlt szeptember óta mostanig (1901. június) megalakult még negyvenhét, és alakulóban van harmincöt szövetkezet.

A szövetkezet tagja lehet minden feddhetetlen életû honpolgár, aki öt éven keresztül hetenként 20 fillér befizetésére kötelezi magát. Ez tehát egy összesen 52 koronára szóló kötelezettség, mely a befizetés napjától kezdve, bármikor 100 korona hitelre jogosítja föl az üzletrész-tulajdonost, feltéve, ha két elfogadható kezest állít, és ha a kölcsönösszeg hova-fordítását annak rendje és módja szerint meg tudja indokolni.

Kölcsönsegélyben mindenekelõtt azok részesülnek, akik az uzsorától akarnak megszabadulni. Azután azok, kiknek orvosságra és élelmiszerre van szükségük; késõbb az adóhátralékosok. Ezek után azok, kik marhát, telket, földet vásárolnak vagy építkeznek.

A kölcsönöket az igazgatóság szavazza meg felelõsség mellett. Az igazgatóság elnöke mindenütt a helybeli g. k. lelkész, erre hárul a pénztárosi és könyvelõi munka is. Az igazgatósági tagok kizárólag a jobbmódú földmûvelõ parasztgazdák közül választatnak. Kereskedõ, kocsmáros, cukrász, vállalkozó, pénzzel és áruval üzérkedõ egyén az igazgatóságnak tagnak nem lehet. Részt vettem az egyik hitelszövetkezetnek szeptember 10-én tartott évi közgyûlésén. A szövetkezetek céljáról, hasznáról, mûködésérõl és sikerérõl tájékoztatott az elnök beszéde. Nem érdektelen, ha közlöm ezt a beszédet, amely így hangzik:

Igen tisztelt Igazgatóság és Felügyelõ Bizottság! Elsõ sorban is melegen üdvözlöm kedves vendégeinket, és forró köszönetünknek adok kifejezést kegyes megjelenésükért. Az eddigi elhagyatottságban és nemtörõdömségben nagyon jól esik szívünknek, látván azt, hogy szegény népünk iránti érdeklõdés teljesen lerombolta azon falat, amely mögött oly sok nyomor és szenvedés tanyázott. Most, hála Istenünknek és forró köszönet jótevõinknek, megismertek bennünket.

És midõn köztudomást nyertek hazánk és királyunk iránti hûségünkrõl és szeretetünkrõl, de köztudomást szereztek nyomorgó szegénységünkrõl is, ennek okozóiról és okairól: érdeklõdni kezdtek népünk életviszonyai iránt, és ezen érdeklõdés felköltötte az emberekben az igazi szeretetet, az õszinte sajnálkozást. Ezen igazi szeretet és õszinte sajnálkozás azon boldogító elhatározásra ösztönözte a jó lelkû embereket, hogy rajtunk segítsenek, hogy mentsenek meg bennünket gonosz elnyomóinktól, hogy kenyeret adjanak nekünk, hogy így kiszabadítván bennünket a kétségbeesés örvényébõl, szabadokká és elnyomóinktól függetlenekké tegyenek bennünket.

És a jólelkû embereknek ezen szent és boldogító óhaja megvalósult. Hazánknak, a

Kárpátok által koszorúzott eme felvidékén lakó része már szabad és független! Szabad, mivel már nem kell munkájával, vagyonával áldozni elnyomóinak csak azért, hogy életét nap-nap után tolhassa; független, mivel munkájával és vagyonával már szabadon kezd rendelkezni.

A jólelkû emberek, hogy segítsenek rajtunk, a segítségnek sokféle nemét vették alkalmazásba, így gróf Schönborn uradalmának gazdaságilag kezelt földjeit bérbe vették és ezen földet albérletbe kiosztották a nép között; ezzel a nép kenyérhez és szénához jutott. Hogy legyen jófajú és saját marhácskája, külföldrõl importáltak éghajlatunknak és helyi körülményeinknek nagyon is megfelelõ anyaállatokat, és hogy ezeket megszerezhesse legszegényebb gyermeke is népünknek, 4-5 évi törlesztéses kifizetésre szétosztották azt népünk között. Ezzel népünk saját marhájához jutott. Továbbá osztottak kedvezményes árban jó vetõmagot. Ezzel is nagyon segítettek népünkön, mivel népünk olyan maghoz jutott, amely megháromszorozta fáradozásunk jutalmát.

De mindezek segítsége mellett is népünk még nem lett szabad és független. Köztudomású dolog, hogy népünk, községenként 1-2 kivételével kisebb-nagyobb tömegekben adósa volt zsidójának. Bocsánat ezen elnevezésért, de másképp nem tudom nevezni ezen hitelezõt, mert itt csak ez a neve. És ahány zsidó lakott a községben, az mind hitelezõ volt. Egyik adott pénzt, másik sót, harmadik pálinkát, negyedik bocskort, ötödik szénát, hatodik zabot, hetedik földet, nyolcadik tehenet, kilencedik ökröket, tizedik ecetes savanyúvizet, tizenegyedik bekovászított uborkát, s így tovább, de találtatott olyan is, aki sertéseket vett és adott hitelbe, tartás és szaporítás céljából a szegény ruténnak. Szóval, ha egy községben 20 zsidó lakott, ennek a 20 zsidónak volt adósa a szegény rutén, de csak kisebb összeggel, a nagyobb összegekkel pedig a 40-100 percentre dolgozó titkos magánbankházaknak. Ilyen viszonyok közepette természetes, hogy csekély, vagy tán helyesebb ezen kitétel: semmi haszna sem lehetett a szegény ruténnak az elõbb elmondott segítségbõl. Mert dolgozta volna az albérletbe kapott földet csak azért, hogy hitelezõjét fizesse; nevelte volna az importált állatját csak azért, hogy a hitelezõjének duzzadt legyen az erszénye.

De itt újból segítségére jött népünknek az emberi szeretet, a jólelkûség és a fáradságot nem ismerõ áldozatkészség, és ezek megalkották a hitel-és fogyasztási szövetkezeteket. Õszintén beszélek, mert ezzel tartozom nemcsak az igazságnak, hanem a hitelszövetkezetek jól felfogott érdekének is: népünk kezdetben idegenkedéssel vagy rettegéssel fogadta a hitelszövetkezetek eszméjét. Mi hetenként 10-20 krajcárokat fizessünk" Minek?" Sohasem látjuk vissza azt a pénzt", az az uraknak kell sörre, szivarra", így beszéltek az emberek. Kutatni kezdtem és azon meggyõzõdésre jutottam, hogy az egyes titkos magánbankházak tulajdonosai eszébõl plántálódott át népünk elméjébe az, hogy a befizetett üzletrészek az uraknak kellenek szivarra és sörre. Most pedig, midõn meggyõzõdtek, mily nagy áldás a szövetkezet", örömmel lépnek be abba és készséggel fizetik a 10-20 krajcárokat. Kérdezze népünket bárki is: kell-e és jó-e a hitelszövetkezet? Mindegyik azt fogja felelni: kell-e? Jobban, mint a mindennapi kenyér", mert, ha ma kenyerem nincsen, ma böjtölök, ha holnap nincsen kenyerem, böjtölök holnap is, de ha pénzt kérnek, azt kiböjtölnöm nem lehet, hanem licitálják csekélyke vagyonkámat; a zsidó pedig nem akar adni, mivel haragszik, miért hagytam el".

Így beszél, így gondolkozik népünk ma, és mindennapi áldást és boldogságot kér jó Istenünktõl azok számára, akik azt létesítették.

Igen tisztelt Igazgatóság és Felügyelõ Bizottság! Tegnap múlt egy éve, hogy hitelszövetkezetünk megkezdte áldásos mûködését. Egy év, mily rövid idõ jelentõség

nélküli az ember és más intézetek életében. Hitelszövetkezetünk életében ezen egy év is igen nagy jelentõségû. Ezen egy év alatt, tehát hitelszövetkezetünk megalakításától mai napig 247 hitelszövetkezeti tag, családapa, 15 297 korona és 78 fillér kölcsönt kapott.

Ezen összeggel váltotta ki birtokát zsidójától; ezen összeg segítségével oldoztatta ki kezeit zsidója béklyóiból, és ezen összeggel teremtette meg saját énje számára a szabadságot és függetlenséget. Nem vazallusa tovább hitelezõ zsidójának, hanem olyan független szabad polgára hazájának, mint az, aki eddig ura és parancsolója volt! Hogy egyévi mûködésünkrõl röviden beszámoljak, a következõket van szerencsém tudomásukra adni:

Hitelszövetkezetünk megalakulásakor 163 tag iratkozott be 268 üzletrésszel. Megalakulás óta mai napig 48 új tag 110 üzletrésszel lépett be hitelszövetkezetünkbe. Kilépett, elhalt, más községbe távozott 10 tag 18 üzletrésszel, s így ma 198 tagunk van 360 részvénnyel. Ezen év alatt 3 közgyûlést és 10 igazgatósági és felügyelõbizottsági ülést tartottunk. Ezen igazgatósági üléseken szavaztattak meg a kölcsönök. Kölcsönre jelentkezett 263 tag, ezekbõl kapott 247 tag, 16 tag kérelmével elutasíttatott. A kikölcsönzött összeg: 15, 297 korona 78 fillér. Az egyeseknek adott kölcsön minimuma 6 korona, maximuma 800 korona. A központi hitelszövetkezettõl 9392 korona kölcsönt kaptunk. Ezen év alatt befizetett üzletrészek 3833 korona és 80 fillért tesznek ki. Kamat címén befizetett 765 korona 10 fillér.

Kiadásaink ezek:
1. Könyvelõnek 1900. január 1-tõl, havi 10 korona tiszteletdíjjal fizetett 80 korona.
2. Pénztárnoknak 1900. január 1-tõl havi 4 korona tiszteletdíjjal fizetett 32 korona.
3. Hitelszövetkezeti iroda fûtésére kiadatott 28 korona.
4. Tinta, papír, gyertya, cégbejegyzési díj, nyomtatványok és postára kiadott 46 korona 46 fillér.
5. Hitelszövetkezeti iroda részére: egy asztal, 4 szék, egy iratszekrényért fizetett 46 korona.
6. Áruraktárunk számára egy pénzszekrényért kiadtunk 84 korona 17 fillért.
Hitelszövetkezetünk számára egy pénzszekrény szállítása 25 korona 70 fill.
Összes kiadásunk tehát: 342 korona 33 fillér.

Ezzel beszámoltam egy évi mûködésünkrõl, még azt bátorkodom megjegyezni, hogy a felülvizsgáló bizottság mûködésünket rendesen ellenõrzi, s könyveinket többször átvizsgálta. A jóakarat könyveinket vezetni úgy, hogy ott semmiféle hiba ne legyen, megvolt bennünk - ha azonban valahol hibáztunk - ne róják azt fel nekünk rosszakaratnak, avagy hanyagságnak, hanem tudatlanságnak. Az idõ és a gyakorlat nagyon jó tanító és mi ezen tanítónak szorgalmas tanítványai voltunk, tehát jövõben rendesen fog menni minden.

Midõn ezen beszámolómat elmondtam, szigorú kötelességem köszönetet mondani az igen tisztelt igazgatósági és felügyelõ bizottsági tag uraknak azon szíves közremûködésükért, amelyet hitelszövetkezetünk érdekében egy év alatt kifejteni voltak kegyesek.

Kérem: jövõben is legyenek szívesek csak úgy szeretni fiatal intézetünket, bennünket pedig csak úgy segíteni, mint tevék azt a múltban, mivel erre nagy szükségünk van. Ezt kívánja úgy a hitelszövetkezet, mint mindnyájunk érdeke is.

Végezetül úgy az igen tisztelt vendégeinknek, mint a mi forrón szeretett vezetõnknek, a biztos úrnak kegyes megjelenésükért ismételten forró köszönetet mondunk, és alázattal kérjük: tartsanak meg bennünket továbbra is szeretetükben és jóindulatukban, és ne

ijedjenek meg e zord vidéktõl, hanem látogassanak meg bennünket többször is, hogy meggyõzõdjenek haladásunkról és különösen arról, hogy a magas kormány, a mi igazi atyánk, a földmívelésügyi miniszter úr õ nagyméltósága kegyét, szeretetét háládatlanokra nem pazarolja. A jó Isten áldja meg minden jóval és éltesse sokáig a mi kegyes jótevõinket!

ÁRURAKTÁRAK

Hitelszövetkezetekre a pénzuzsora ellensúlyozása okából volt szükség. Ezeket a szövetkezeteket az országos központi hitelszövetkezet látja el pénzzel. Mihelyt nyolcvan üzletrész jegyezve van: a kötelezõ aláírási ív felküldetik a központba, mely a szükséges biztosíték mérlegelése után, a jegyzett üzletrészek kétszeres értékét szavazza meg hitelképpen. Tehát száz üzletrész után ötezerkétszáz korona hitelben részesül a szövetkezet.

De mivel áruuzsora is sanyargatja azt a népet, mert minden községben van kazár bolt: ennélfogva a kirendeltség a hitelszövetkezetek útján áruraktárakat is létesített. A tagsági díj, illetve az üzletrész itt is annyi, mint a hitelszövetkezeteknél. Ez a kötelezettség is öt évre szól. Minden tag üzletrészei arányában résztulajdonosa a bolt jövedelmének.

Árukkal ezen boltokat a szolyvai központi áruraktár látja el. A boltkezelõ fizetést húz. Köteles rendes pénztárnaplót vezetni s abba minden vásárlást bejegyezni. A felügyeletet és ellenõrzést a hitelszövetkezeti elnök naponként gyakorolja. Ezenkívül a kirendeltség is gyakran rovancsol és vizsgálja a leltárt és a naplót.

Van tehát most már a népnek államszki bankja" és államszki boltja". Amott olcsó hitelt élvez; itt olcsó és jó portékát vásárol a hamis mérleg alkalmazása nélkül. Az áru sokféle, a nép szükségletéhez és fogyasztási szokásához képest. Szívós küzdelembe került, míg elérhették, hogy legalább zárt palackokban szeszes italt is árulhassanak. Úgy hallottam, hogy ezen engedély ellen a leghatalmasabb bankkörök voltak mozgósítva. A pénzügyi kormány nagyobb financiális mûveletek sikerét vélte veszélyeztetettnek, az italmérési jog ily módon való kiterjesztése által. Még annak is híre járt, hogy minisztertanács foglalkozott igen tüzetesen ezzel a kérdéssel.

Pedig napnál világosabb, hogy a mentési munkálat kereke holtvízbe kerül, ha a pálinka a kazárok monopóliuma marad. Amit nyerni lehet a szövetkezeti és legelõ réven, mind elúszik a pálinka vámján. Szuperioritást a kazárnak a pálinka adott. Mégis nehéz volt keresztülvinni, hogy az államszki bolt" italt is árulhasson. Kazár felfogás szerint õk szerzett jogaiktól fosztatnak meg az államszki boltok" versenye által.

Volócon egy öreg kazár így beszélgetett velem:
Herr von Deputierter, értsük meg egymást. "
- Figyelek.
Mondja meg a gnädiger Herr von fõnagyságosnak (ez Egán), hogy ne legyen nekünk ellenségünk. "
- Õ csak a rossznak ellensége.
Mi nem vagyunk rosszak, mégis ellenségünk. "
- Mivel bizonyítja? A legelõvel?
Nem. "

- Az állami tehénnel?
  Nem. "
- Az állami bankkal?
  Azzal sem. Ezt mi ki tudjuk heverni. "
- A bolttal?
  Nohát, mire is való az a bolt? Nem ért ahhoz a paraszt. A pap sem ért hozzá; az alkalmazott sem. Ehhez csak mi értünk. De ez sem nagy baj, mert mi olcsóbban tudunk árulni, mert több a hitelünk. . . "
- És silányabb a portéka.
  Mit tud ahhoz ez a nép?"
- És hamis a mérleg.
  Nem méregetjük biz azt unciák szerint, hiszen nem vagyunk patikáriusok. "
- Akkor hát rendben vagyunk, mert a régi boltok kiállják a versenyt.
  Igenis kiállanák, uram, ha az állami bolt nem árusítana italt. De így elpusztulunk. Bízzák az italmérést reánk, eddig is mi folytattuk, ez a mi mesterségünk. Ne vegyék ki a kenyeret a szánkból. "
- Nézze Gotteszmann, ha maguk árulnak, miért ne árulhatna a parasztok szövetkezete is? Talán csak nem akarja eltiltani a néptõl, hogy a saját áruját fogyassza?
»Én csak annyit mondok, hogy ez a mi mesterségünk s aki elveszi tõlünk, az nekünk ellenségünk. "
Mikor azokról a visszaélésekrõl beszéltem, amelyeket õk ezen a népen elkövettek, úgy nézett rám, mint aki nem érti, hogy mirõl van szó. Kifosztani embertársainkat - miért volna az visszaélés?

Kis-Szolyván hasonló párbeszédem volt.
  Mondok valamit, gnädiger Herr von Deputierter, amit az urak csinálnak, nem jó dolog. Az urak elveszik tõlünk a boltot, a pálinkát; legelõt, marhát adnak a népnek. Azért a nép mégis csak szegény marad. A népen tehát nem segítenek. Azonban mi tönkremegyünk. Itt nagy volt az ínség eddig. Ezentúl még nagyobb lesz. Mert eddig legalább nekünk volt valamink, de ezentúl nekünk sem lesz semmink". Felvilágosító magyarázatom nem fogott rajta. Ekkor ezt kérdeztem:
- Hány sertést öltek tavaly ebben a faluban?
  Tréfálkozni tetszik? Mi nem élünk sertéshússal".
- Nem magukról beszélek, hanem a rutén gazdákról. Hányan és hány sertést öltek?
  A gazdák? A gazdák egyet sem. A pap hármat ölt, a tanító kettõt".
- Helyes. Hát az idén sem öltek a gazdák sertést? De gondoljon jól utána.
Az öreg kazár gondolkozóba esett. Aztán számított. Kezét a felszeg felé emelte s integetett a házakra. Az is, ez is, amaz is. Ekkor az alszeg felé fordult. Tovább számított. Végre megszólalt:
"Tizennyolc gazda huszonhárom sertést, ezenkívül a pap hármat, a tanító kettõt".
- És hány fejõs tehén volt a községben tavaly?
"Ezt könnyebb megmondani. Nekem volt kettõ. . . "
- Csak a parasztokról beszéljen.
"Azoknak öt volt; a felesmarhákkal együtt tizennégy. "
-És most hány tehenet fejnek a gazdák?
"Kisborjas tehén van tizenhét, feles tehén öt, összesen huszonkettõ. De rúgott is van négy, ezek még tejelnek. "
-Még egy kérdést. Volt a gazdáknak tavaly annyi szénájuk, mint most?
"A fele sem volt. "
- Rendben vagyunk. Nézze barátom, ez a tönkrement nép egyetlen év alatt abból a 6062 koronából, amit az állami bankból kapott kölcsön, a szövetkezet jegyzõkönyvei szerint

kifizetett 4154 korona uzsoratartozást, marhaállományát megszaporította, hússal és tejjel kezd táplálkozni, amit eddig nem tehetett. Igaz? Az állami bérlet útján szénára tett szert. Borjúkat adhatott el. Látva, hogy támogattatik, megjött a munkakedve, s mivel jobban táplálkozik, megjött a munkaképessége is. Eddig hitelbe vásárolt a régi boltokban; most készpénzre vásárol az állami boltban. Nálam van a kis-szolyvai boltról a hiteles kimutatatás. Egyetlen év alatt, holott ez az elsõ év, bevett az üzlet 6824 koronát. Mondhatja-e ezek után, hogy ez a nép ezentúl is olyan ínséges marad, mint amilyen ezelõtt volt?

AZ ÁLLAMI BOLTOK

Az a hír, hogy habár csak zárt palackokban, mert a szövetkezeti ügyet nem lehet kocsmároskodással lefokozni, szeszes italt is fognak az állami" boltokban árusítani, leírhatatlan izgatottságot keltett a kazár körökben. Nagyobb nyüzsgést a megzavart darázsfészek sem fejthet ki. Kaftánjaikban jártak-keltek, majdnem röpködtek és zúgtak és morogtak a haragos darázs félelemgerjesztõ zümmögésével. Rituális tanácskozásokat tartottak. Szegõdött emberekkel lesették, hogy ki jár a boltba. Névsorba vették az elpártolókat. Fenyegették, hogy soha többé nem hiteleznek nekik. Azzal is fenyegették, hogy ezért vagy azért - kicsoda lehetne mentes ami közigazgatásunk kelepcéitõl? - följelentik a fõbírónak vagy adótárnoknak. Ügyvédhez mentek, rabbihoz mentek, deputációba mentek még Firczák püspökhöz is, hogy mentse meg õket e jogtalan" támadástól.

Mozgalmuk elhatott a kormányzás legfõbb köreibe is. Italmérési jogot, mint végsõ fórum, a pénzügyminiszter osztogat. Már-már hajótörést szenvedett itt az az óhajtás, hogy a szövetkezeti áruraktárak szeszes italokat is tarthassanak. Végre is gyõzött a földmûvelési kormány szívóssága, megnyervén az ügynek a közoktatási kormányt, a kultúra- és a belügyi kormányt a közrend szempontjából. Jelentékeny súlya volt e kérdésben a honvédelmi kormánynak is, melynek figyelmét nem kerülte ki a mérgezett és túlélvezett pálinka hatása az évrõl évre hanyatlást mutató újoncozási statisztikában. Ehhez járult az igazságügyi kormány felfogása is, mely a kocsmák demoralizáló mûködését a bûnesetek sokaságából igen jól ismeri.

Nem csekély fejtörést okozott a kazár boltosok körében az is, hogy az állami" boltok szalonnát kezdtek árusítani. Hamar rájöttek, hogy ez a kapós élelmi cikk vonzerõt gyakorol, õk eddig szalonnát nem tartottak, mert ilyen tisztátalan dologgal foglalkozni bûn. De észrevették, hogy a szalonna jó csalétek, ha nem akasztják horgukra, elmegy a hal boltjuk elõtt- így jött Haimann Jankell arra a gondolatra, hogy csodarabbitól kell fölmentést kérni a szalonnával való foglalkozásra. El is mentek a tudóshoz. Ez nem adott fölmentést, csak tanácsot. Mégpedig azt tanácsolta, hogy mikor szalonnát ad el az igaz ember, akkor húzzon az egész testére szalmazsákot s így tartsa meg magát a tisztátalan tárgy érintésétõl. Mondják, hogy ezek a szomorú emberek most már zsákba borulva árulgatják a szalonnát.

VERECKE

A vereckei szoros egyik kanyarulatánál magányos épület van. Tisztes távolból nézve idillikus kép az egész. A völgy igen szûk; két oldalról sziklás hegyek õsbükkössel. Ennél a

kanyarulatnál kitágul a róna s ház elõtt kövér rét terül el. A hömpölygõ Latorca zúgása a házig hallatszik. Közelrõl nézve ez a ház is kazár kocsma. Verecke, ahová utunk vezetett, még jó távol esik. Pompás és kitartó erdélyi lovaink már 35 kilométert futottak. Egy szusszanásra megállottunk a kocsma elõtt. Borzas fejû kazárkisasszony jött ki az ajtón vendéglátó bizalommal. Amint megpillantott, elsikoltotta magát: der Herr von fõnagyságos úr!" és visszairamodott a söntésbe, megmondani a baljóslatú hírt. Idõvártatva egy izmos, erõteljes, viharbarnított kazár férfi lépett ki kedves élete párjával. A férfi gondterhes komolysággal jött felénk. Az asszony mosolyogva hozott egy rózsákkal kifestett fekete pléhtálcán három palack különbözõ színû italt és három kis pohárkát.
- Jó napot!
Jó napot!"
- Tessék!
Köszönjük. Nem kérünk. "
- De tessék, kérem. Ez vanília, ez chartreuse, ez muszkaköményes.
Együtt trikolor. Mégsem kérünk. "
- Olyan nagyon tetszik haragudni?"
Dehogy is haragszom. Melyik a jobb. Ez? Hát ebbõl kérek. " - Ezt Egán mondta.
Különben hogy vannak?"
- Tetszik látni, még élünk. Akármeddig tart, de addig élünk. Megint filozófusi hangulatban van. Mikor látom már egyszer vígabb állapotban?"
- Az élet nem mulatság, fõnagyságos úr; az élet egy igen komoly üzlet.
- Ki bántja magát, hogy mindig ilyen szomorúan beszél?"
- Senki sem bánt, sem engemet, sem a népemet, de látja a fõnagyságos úr, ha én kihalászok a Latorcából egy pisztrángot s az vergõdik a parton, hiába mondom neki, ne vergõdj kis halacska, nem bántlak én téged: bizony csak tovább vergõdik az, amíg el nem pusztul.
De magukra nem halász senki; maguk benn maradnak a mederben, vagyis a boltban és a kocsmában" - mondám én.
- Igen, uram, benn maradunk a mederben, de mit ér az a halnak, ha lecsapolják a vizet és a meder szárazon marad. Eddig kereskedtünk pénzzel; most az állami" bank kereskedik. Eddig kereskedtünk feles-marhával; most ránk jött az állami" tehén. Eddig kereskedtünk bolttal; most állami" boltba megy a nép. kocsmáink is üresek, mert az állam italt is árul. A meder szárazon marad maholnap, s a hal megdöglik.
"Csak a harcsa kerül szárazra, amely kis halakkal élt. Az ilyen ragadozóért nem kár" - mondám én.
- Ahogy az uraknak tetszik, úgy lesz. Pedig egy halastóban több értéke van a harcsának, mint az apró, kis, szálkás halacskáknak.
"Fizetek" - monda Egán, hogy véget vessen az eredményre nem vezetõ allegorikus beszédnek.
- Nincs semmi fizetni való.
Dehogy is nincs. Két pohárral ittunk meg. "
-Tessék ezt tõlem jó szívvel elfogadni. Ez az én privát italom. Nem árucikk.
"Ingyen még a halált sem adják. Megfizetjük az árát az orvosnak és a patikusnak. Mivel tartozom?"
- Semmivel. A mi halálunk ingyen jön.
Köszöntünk, távoztunk. A beszélgetés sok elmélkedésre adott okot, amint gyorsan haladtunk az állami bérletek tarlóföldjén és dús lóherései között. Legyõzhetetlen erkölcsi nihillel áll szemben az akció. Ez a kazár a harcsa ragadozó szerepét teljes jóhiszemûséggel gyakorolja. Nem tud különbséget tenni a jog és a jogtalanság között.

RÉSZLETEK

Legnagyobb áruraktár a szolyvai, legkisebb a mártonkai. A szolyvai bolt átlagos napi bevétele 120 korona, a mártonkai napi bevétel 18 korona. Az összes boltok elsõ évi készpénzbevétele kitett 252, 948 korona 79 fillért. E forgalom után 3646 korona 27 fillér tiszta nyereség hárult a hitelszövetkezetekre.

A szolyvai boltban 320-féle cikket árusítanak; de a legkisebb forgalmú mártonkaiban is árulnak lisztet, tengerit, zabot, sót, szalonnát, dohányt, bort, pálinkát, rumot, sört, zsírt, olajat, bocskort, lakatot, fúrót, reszelõt pipát, pipaszárat, inget, gatyát, kalapot, sapkát, rizst, túrót, szilvát, szentjánoskenyeret, fügét, cukrot, borsót, petróleumot, gyertyát, szappant, kartont, barchetet, szûrposztót, lámpát, tüszõt, gyufát, oroszhalat, drótszeget, patkót, kötõféket, láncot, ostort, fésût, tükröt, tût, cérnát, kendõt, bicskát, ecsetet, sóskáposztát, ecetet, savanyított uborkát.

Szemmel látható, hogy az áruraktár rövid idõ múlva a községi élet központjává lesz. Templomozás után a raktár elõtt gyûl össze a nép. Itt hányják-vetik meg ügyes-bajos dolgaikat. Legénysereg, leánysereg ide vonul. Kergetõdznek, dévajkodnak, még táncra is perdül ez a szürke nép, mióta derengeni kezd keblében egy jobb jövendõ reménye.

Ezen boltok egy része most még bérházakban van elhelyezve; de a nagyobb résznek megvan már a saját otthona. A paplak és az iskola után ez a falu legnagyobb és legszebb háza. Van benne bolt, raktár, a kezelõ részére egy szoba és egy konyha; továbbá tágas helyiség az olvasóegylet számára. Ez ideig még egy olvasóegylet sem alakult meg. De a terv már kész, s a megalakulás azon erély és buzgóság mellett, melyet a kirendeltség tanúsít, gyermekjáték lesz.

Az olvasóegyletekkel karöltve jönnek létre a segélyegyletek is, gyermekek felruházására, iskolakönyvekkel való ellátására, aggok és betegek istápolására, karácsonyfák felállítására stb. A gyûjtõívek már szétküldettek a Firczák püspök lelkes felhívása mellett. A társadalom jobb módú osztályai nem fognak elzárkózni s megértvén a célt, meg is adják ahhoz az eszközt. Beavatottak nem kételkednek, hogy Schönborn gróf, a hitbizomány ura, elõl fog járni az adakozásban, mihelyt megtudja, hogy éppen az uradalmi cseh beámter Wirthschaft érzéketlensége és mulasztásai miatt gyengült el itt a néporganizmus.

Más helyen kimutattam azon súlyos bajokat, melyek az uradalom kezelési rendszerébõl hárulnak a népre. Ezeket a bajokat a szövetkezeti mozgalom nem képes elenyésztetni. Illendõ tehát, hogy az uradalom kezelése etikai alapokra helyezkedjék, és ezen az úton enyhítse az általa ütött sebeket. A vadászati törvény revíziója feltétlenül szükségessé vált. A dúvadak erélyes pusztítása többé nem odázható el. Az erdõtörvény revízióját is munkába kell venni, hogy a legelõk okszerû kihasználását ne gátolja az erdõvédelem merevsége. Mindez törvényhozási és kormányzási feladat, melyet a kirendeltség szüntelen buzgósága és zaklatásig menõ folytonos agitációja az illetékes körökben nemcsak napirenden tart, de sürgetve érlel is.

Azonban ismétlem, hogy etikai feladatok várnak az uradalomra. A közjótékonyságnak megvan a maga ragálya. Az uradalom látja azon erõfeszítéseket, melyeket a földmûvelési kormány e szegény nép érdekében véghez visz. A rutén akció betölti a levegõt. Kezd divattá lenni a népmentés. Nemes ambíciók jutnak felszínre. Mutatkozván a siker, minden

jó ember részese akar lenni a sikernek. Jó magas helyen áll ugyan Beregvár, de kínai fal nem veszi körül. Ellenkezõleg, százados fák, szelíd bokrok és viruló pázsitok környékezik.

Átvillogott-e az õrtüzek panaszos lángja az öreg fák lombja között? Fölhangzik-e a kastély ablakáig a nép jajkiáltása, midõn vagyonkáját védi az uradalmi vadak ellen? Hallatszott-e az eprészkedõ kisleány sikoltása, mikor a kerülõ megzálogolta? Ne kérdezzük ezt most. Eltelt. Vége.

E pillanatban látja a hitbizomány ura, hogy õ Felsége kormánya komoly lelkiismeretet csinál a nép megmentésébõl. Tudja, hogy azt a járásbírót, ki az igaztalan kazár követeléseknek állott szolgálatában, elmozdították. Tudja, hogy az a szolgabíró megfosztatott állásától, ki a népnek küldött kétezer forint ínségkölcsönt nem osztotta föl, hanem azzal önmagának sertéseket vásárolt és hizlalt. Elismeri, hogy bérbeadott földjein új és termékeny kultúra fakad. Hallja, látja, hogy a szomszédos Schönberg báró uradalmában ruténok végzik nagy ügyességgel a belsõ szolgálatot; az úrnõ gyakran meglátogatja az áruraktárt, ellenõrzi a könyvelést, segít a megrendeléseknél; szövésre, varrásra, harisnyakötésre, fonásra oktatja a falu leányait; istápolja, segíti az iskolát, ruházza a szegény sorsú gyermekeket. Magyaráz, fedd, dicsér, oktat. Utasításokat ad a veteményes helyesebb mûvelésére, a baromfi ápolására, a borjú nevelésére. Kézi patikát tart, gyógyszereket osztogat, sebeket kötöz. Egyszóval gondozza a népet.

Ez aztán divattá lesz. A papné, a tanítóné, a fõbíróné, a jegyzõné iparkodik a jó példát utánozni. Minél többet foglalkoznak a néppel, annál jobban megszeretik. Hiszen még a kutyát, a madarat, a csemetét is megszeretjük, ha sokáig bíbelõdünk vele. Az ilyen szeretet terjeszkedõ képességgel bír. Szunnyadó kötelességek ébrednek föl. Ismeretlen örömök keletkeznek a szívben. Üresnek tetszik az a nap, amelyen valami csekélyke jót nem mûveltünk a népmentés hangyamunkájában. .

A szívnek e fönséges áramlása beözönlik a hitbizományi kastélyba is. Az ifjú gróf csak az imént házasodott meg s állandó lakója lesz Beregvárnak. Midõn látni fogja az értelmes szívek fölbuzdulását, bizonyára megérzi azokat a kötelességeket, melyek ezen elhanyagolt és elnyomott nép körében reá várnak. Többé nem fog megtörténni, ami Izvorhután történt, ahol 320 telepes minden lelki gondozás nélkül válik a kocsma martalékaivá. Ezt látva, a szomszéd lelkész rábeszélte a népet, hogy követ hordjon ingyen össze és önkéntes napszámmal templomot építsen. Úgy, de nem volt telek. A lelkész az uradalomtól kért 100 négyszögölnyi területet. Egyebütt sem nagy érték; itt ha négyszögölét húsz krajcárra teszem: akkor fölötte nagyrabecsültem a földet. Ilyen magas becsü mellett is húsz forint értékû telket kért a pap. Kérte egy templom számára. Kérte egy olyan uradalomtól, amely kétszázezer hold földet ajándékoz a szarvasoknak és vaddisznóknak. Az uradalom megtagadta a 100 négyszögöl területet a templomtól. Hej, pedig egy ilyen kis templom erõs vár a kommunisztikus és anarchikus irányzatok ellen.

EGÁN MÛKÖDIK

Körútunkban a nép a boltok elõtt gyülekezett; zászlókkal és éljenzéssel fogadott, ha tudott érkezésünkrõl. Férfi és asszony ünnepnapi öltönyben jelent meg. Határtalan szeretettel és bizalommal nézték Egánt. Érezték és éreztették, hogy õt a jó Isten küldötte nekik. Úgy közeledtek felé, mint egy földi megváltóhoz.

Pedig Egán a színpadi hatásoknak minden nemét megveti. Nem igen faltam ilyen pózmentes vezért. Az áradozásnak, szentimentalizmusnak még a látszatát is kerüli. Alig biccent az éljenzésre, gyorsan ugrik le a kocsi bakjáról, lázas sietséggel néz körül a boltban, apróra veszi a naplót, bemegy a raktárba, megszagolja a lisztet, hogy nem lett-e kesernyés, vizsgál, rendelkezik, hibát fedez fel, tanácsot ad, kérdezõsködik a kelendõségi viszonyok felõl.

Beható vizsgálat után kimegy a nép közé. Rászól az egyikre: van-e panasz a bolt ellen? Húszan kiáltják: az ecet nem elég erõs, a dohány penészes volt, a petróleum két fillérrel olcsóbb a zsidónál, az ostor igen vékony, csak magyar bocskortalp van, de lengyel nincs. Minden panaszt megállapít, letárgyal, a hibát elenyészteti. Kinek van még panasza? Megint húsz torok: Medvetáncoltatók jártak a községben, de nem kerestek egy fillért se. Ábránkán is így jártak, Volócon is, Bergócon is. Erre aztán a nyomorult cigányok megszöktek a silány keresettõl s három kiéhezett medvéjüket szabadlábra helyezték. A medvék besétáltak a legközelebbi erdõbe, ott megváltak egymástól, s külön-külön mindenik munka után nézett, mindenik a maga felelõsségére. Visszanyert szabadságukat arra használták föl a medvék, hogy eddig megöltek öt üszõt és négy sertést; de a zabföldet és kukoricást is nagyon pusztítják.

- Be kell jelenteni az uradalmi erdésznek, hogy lõjék le a garázdálkodókat. Bejelentettem - mondja bíró - de várják a szarvasbõgést, s emiatt nem szabad vadászni. "
Ekkor Egán a felügyelõhöz fordul és halkan mondja neki: Kérem följegyezni, hogy folyamodjunk segítségért a fõszolgabíró úrhoz. "
Más panasz: Földjeinket mossa a patak; a múltkori áradás a szántókba is belekapott.
Kérem följegyezni, rõzsét vágasson a havasbíró és odaszállítva, gátlásokat köttessen a bérleti földek birtokosaival. "
Más panasz: A hidat még mindig nem csinálták meg, s emiatt fuvart nem vállalhatunk. "
Kérem följegyezni, hogy tegyünk lépéseket a fõszolgabíró hivatalnál. Aláírták-e már a kérvényt, hogy Szolyván sertésvásár állíttassék?"
- Mindenki aláírta - mondja a lelkész - itt az ív.
Köszönöm. - Azt az ablakot tessék megmosatni, boltkezelõ úr! E helyett a rozoga palló helyett ide követ kell küszöbnek faragtatni. Miért nincsenek az ajtók még mindig beföstve? Kicserélték-e már a piros pettyes fejkendõket sárgával? Nem az ön feladata, hogy a nép megszokott viseletén változtasson. "
Hány az iskolakerülõ? Miért nem jár a gyermeked iskolába? - kérdé az egyiket. "
- Nincs bocskor.
Hát a tied miért nem jár?"
- Borjút õriz. És a tied?"
- Beteg anyjának segít.
És a tied jár-e?"
- Nem jár, mert libapásztornak szegõdött Herschhez.
Tiszteletes úr, legyen szíves vasárnap délután az olvasóegylet helyiségében elõadást tartani az iskolázás elõnyeirõl. Fejtse ki, hogy a népnyomor legfõbb oka a tudatlanság. Mondja meg nekik, hogy azok a szülõk, akik elhanyagoltatták gyermekeikkel az iskolát, nem számíthatnak az én támogatásomra. Megteszi? Jól van, köszönöm. "
- Van-e panasz a bank" ellen? Hány kölcsönkérõt utasítottak vissza? A Gotteszmann áldozatai kaptak-e pénzt, hogy kifizessék az uzsorakölcsönt?
- Én nem kaptam.
Miért?"
- Csak egy kezesem volt.
Józan életû az az ember?"

- Az, feleli a bíró.
Jár a templomba?"
- Igen, feleli a pap.
Mibõl fizeted vissza?"
- Mezõhegyesre megyek tavasszal dolgozni.
Mennyire van szükséged?"
- Harmincnyolc koronára.
Hát senki sem lesz érette kezes?" - kérdi Egán.
Mély csönd.
Egán megszólal: Hozd el a bejelentési ívedet, majd leszek én éretted kezes.
- Én is leszek kezes, pán fõnagyságos - mondja valaki.
- Én is - mondja a másik.
- Én is - mondja a harmadik.
- Gnädiger Herr von fõnagyságos úr, nekem is panaszom van - szólal meg egy kazár. Ácsmunkát végeztem a raktárépületen s a vállalkozó adósom maradt 15 koronával.
Igaz-e?" - kérdi Egán a boltkezelõtõl.
- Igaz.
A 15 korona kifizettetik a Demjén vállalkozó kauciójából. "
- Az egyház által adott épületfa árának egy részével szintén adós Demjén - mondja a pap.
Mennyire rúg?"
- Nyolcvan koronára.
Ezt is kifizetjük a kaucióból. Elkészült-e végre-valahára az eszterhéj-csatorna?"
Még nem, feleli a boltkezelõ.
Mikor járt le az utolsó határidõ?"
- Ma egy hete.
Boltkezelõ úr, kérem, a vállalkozó költségének terhére a csatornát azonnal megcsináltatni. "
- Az uradalmi erdõhivatal fölemelte a rõzse árát, s emiatt a nép nem képes burgonyaföldjeit bekeríteni és megóvni a szarvas- és vadsertéspusztítás ellen - panaszolja a lelkész.
Már beszéltem ezirant az intézõséggel és ígéretet kaptam, hogy a kirendeltség utalványára, a kerülõ személyes felügyelete alatt, kizárólag kertelési célokra ingyen kapjon rõzsét a nép. "
- Pán nagyságos úr, az én lóhereföldem kisebb, mint a szomszédomé, pedig ugyanannyi haszonbért fizetek.
Erre nyomozás kezdõdik és kiderül, hogy a parcellák kiméresénél hibák történtek. Egán intézkedik, hogy a rendelkezésére adott egyik kultúrmérnök megejtse a méréseket és rendbe hozza a kérdést.
- Pán nagyságos úr, mondja a másik, a mi dûlõnk tele van forrásokkal; szántásunk mindig begyepesedik. Nem terem ott savanyú fûnél egyéb.
Azért vannak itt a kultúrmérnök urak, hogy lecsapolják az ilyen területeket. Vereckén elvégzik az alagcsövezési munkát szeptember 25-ig; akkor idejönnek, és a bajon még az idén segítenek. "
És így tovább.

Faluról falura megyünk. Reggel 5 órakor már kocsira ülünk. Este 8 órakor még tárgyalunk. Ceremónia, idézés, jegyzõkönyv, perfelvétel, írásbeli tárgyalás itt nincs. Amint meglátja valaki a kitartó erdélyi négyest a könnyû kõrisfakocsival, befutja a falut kiabálva: itt van a pán fõnagyságos. Asszony, gyerek, vénember, meglett ember a bolthoz sereglik. Szép és illedelmes csöndben megvárják a boltvizsgálat befejezését és igazi gyermeki bizalommal adják elé panaszaikat. Természetes, hogy Egánra nem tartozó panaszok is fölös számmal

akadnak. Ezekre nézve megmondja Egán, hogy õ nem járhat el és utasítja õket az illetékes fórumhoz.

Olykor olyan kirívó visszaélések panaszoltatnak, amelyek elõl lehetetlen mereven elzárkózni. Ezeket aztán zsebtárcájába jegyzi föl Egán, és vagy hivatalos aktát készít belõle, s ezen az úton kéri az illetékes hatóságokat az ügy megvizsgálására és orvoslására, vagy ha baráti lábon áll az illetékes hatóság fejével, akkor bizalmas levélben értesíti az ügy mibenlétérõl.

Ezekre az utcán végbemenõ tárgyalásokra fogták rá azok a hivatalos közegek, akik rubrikák bürokratikus kitöltésén túl semmi népgondozó feladatot nem ismernek, hogy Egán túllépi hatáskörét és a népet el nem érhetõ követelésekre buzdítja, és ezzel megzavarja egyfelõl a nép nyugalmát, s másfelõl felingerli a népet a hatóságok ellen.

Kötelességtudó embert ennél gonoszabb indulatú vád soha sem érintett. Senki sem tudja jobban mint Egán, hogy elégületlenséget szítani a nép között nem is szükséges, nem is tanácsos, nem is szabad. Ez a nép alaposan tönkre van téve. Alig van sejtelme arról, hogy jogai is vannak. A szabadságról csak annyit tud, hogy amit a dúvadnak szabad, azt neki nem szabad. Ami szabad a kazárnak, az neki tilos. Az állami szervezet jótékony behatását, oltalmát, segélyét eddig nem érezte.

Most egyszerre maga elõtt lát egy embert, akit a kormány küldött oda. Aki nem zaklatás céljából jelent meg. Aki nem büntet. Aki nem hajt föl rajta pénzt. Aki nem érezteti vele gõgjét, megvetését. Aki úgy vonul végig a községen, mint a májusi esõ, mely virulást és termékenységet fakaszt. Ilyen körülmények között meg lehet-e tiltani a népnek, hogy ne panaszkodjék annál, akiben bízik? És elzárkózhatik-e Egán azon nép panaszai elõl, amelynek gazdasági és erkölcsi megmentésére vállalkozott? Ki fogja az orvostól követelni, hogy ne csináljon diagnózist? És melyik orvos tud diagnózist csinálni a betegség eredetének és tüneteinek alapos nyomozása nélkül?

Azonban Egán sem azt a hitet nem kelti a népben, mintha neki általános csodaszerei volnának az egészség helyreállítására, sem át nem lépi azokat a határokat, melyet a miniszteri kirendeltség ügykörét körülveszik. Mindig mindenkivel szemben tiszta vizet önt a pohárba. Megmagyarázza a népnek, hogy meddig terjed az õ hatásköre, s felvilágosítja, hogy a különbözõ esetek szerint hol kereshet orvoslást, ha igazsága van.

Roszoka Iván (ritkás) adókönyvecséjét mutatta be. Ebbõl azt láttam, hogy 1899-re kirovatott rá 1, 48 krajcár földadó. Azt be is fizette. Földet nem vásárolt, sem nem õrködött, sem nem cserélt. Mégis, ugyanazon földje után 1900-ben 2, 92 krajcárt róttak ki rá. Itt tehát a földadó minden ok nélkül megduplázódott.

Ugyancsak Roszokának 1899-ben volt 3 Ft kereseti adója. Az Úrnak 1900. évére kirovatott rá 6 Ft kereseti adó. Az összeg itt is duplázódott. Házosztály adója volt 1899-ben 80 krajcár, mely is 1990-ban Ft 1, 60 krajcárra emelkedett. Világos, hogy valaki dupla krétával ír, mert a szegény Ivánnak sem a földje nem szaporodott, sem a keresete nem lett jövedelmezõbb, sem a lakóháza nem nõtt. A szegény Iván kihez forduljon, e nagy bajában, ha nem a lelkészhez és a lelkész kitõl kérjen tanácsot, útbaigazítást, ha nem Egántól? Szemet hunyni ilyen sérelmek elõtt: szívtelenség; meg nem kíséretni a tapintatos jogorvoslást: lelkiismeretlenség.

Elméletekkel körülabroncsozott jogászkoponyák fennakadhatnak az itt vázolt utcai adminisztráción. Én gyönyörködtem benne. Mintha olykor a csöndben megérintett volna az elhagyott nép szíve dobogása. Csodálatos közérzés lebegett a levegõben. Az arcokról könnyû volt leolvasni: itt van egy jó ember, aki azért jött, hogy rajtunk segítsen. Legyünk józanéletûek, hogy bízhassék bennünk. Legyünk munkás emberek, hogy érdemesek legyünk az õ becsülésére. Legyünk hálásak a magyar hazának és legyünk hû tagjai a magyar nemzetnek, hogy a pán fõnagyságos ennünk és általunk élvezhesse buzgó munkásságának nemzeti sikerét. Nem így beszélnek, mert sem nyomorukat, sem hálájukat kifejezni nem tudják. De aki látja a nép közszellemét, és ítélni tud az elejtett szóból, az önkéntes taglejtésbõl és meg tudja érteni a szempillantások sugarat és a kicsordult könnyek melegét: biztosra veheti, hogy itt egy szláv törzs testi-lelki átalakulásban van és a gazdasági jobblét zavartalanul és gyorsan vonja maga után a törzsnek a magyar fajba való szeretetteljes beolvadását.

A LELKÉSZEK

Külön fejezetet szentelek a vidék gör. kat. lelkészi karnak. Ha ez a kis mû úgy marad fönn, mint a rutén akció egyik szerény emléke: akkor ennek az emléknek a dísze Darányi miniszter, az erõssége Egán Ede és a talapzata a lelkészi kar legyen.

A lelkészek buzgósága nélkül nemhogy sikerekrõl nem beszélhetnénk, de még megmozdulni sem lehetett volna. Ezt a hazafias, céljában tiszta, eredményében nemzeti akciót Firczák Gyula gör. kat. püspök tartotta a keresztvíz alá. Õ dajkálta kezdettõl fogva az újszülöttet. Bátran el lehetett mondani, hogy az Egán gazdasági és nemzeti törekvéseit õ avatta föl és szentelte meg.

De igazságtalan volnék, ha a lelkészek buzgalmát, csupán elöljáró püspökük és vezérük buzdításának és példaadásának tulajdonítanám. Ez a nemes példa kétségkívül helyes mintaképül szolgál; de a lelkészek elhatározása és munkássága, egészen önkéntes és teljesen ment a felsõbb intézkedésnek legcsekélyebb irányításától is. Amit tesznek, önmaguktól teszik. Hallgatnak a belsõ kötelesség szavára és követik szívük sugallatát

Személyesen volt szerencsém Halaktovich Bertalant, Pap Józsefet, Natolya Mihályt, Tegze Gézát, Jankovich Antalt, Kaminszki Józsefet munka közben látni. Ezenkívül szerencsém volt Árdánházán Koszely Elek esperes úr vendégszeretõ házánál, továbbá Huszton egy értekezlet alkalmával igen sok lelkészt személyesen megismerni. Régen megfogalmaztam magamban a lelkész kötelességeinek nehéz sorozatát. Bátran elmondhatom, hogy soha sehol sem találtam az eszményi lelkész fogalmát olyan tömegesen megközelítve, mint a ruténok között.

Hibás ember, tévelygõ ember itt is akad. Végighallgattam egy községben Egán beszédeit, amint arra kapacitálta a népet, hogy hitelszövetkezeteket alakítson. Ezekkel a rábeszélésekkel legyõzhetetlennek látszó akadályokat szokott Egán legyõzni. Még jómódú népet is nehéz rávenni arra, hogy közcélra adakozzék. De ínséggel, nyomorral, éhséggel küzdõ népet bírni arra, hogy a zsebébõl elõvegye hetenként a sóra, vagy dohányra, vagy az ecetre valót: ez egy olyan nehéz feladat, amilyennel egy másik ember szívóssága aligha tudna megbirkózni.

Sok szónok ragadott már el az életben, de a hatásnak azok az eszközei, melyeket Egán

használt, egyenesen lebilincseltek. Ez nem szónoklat volt. Mondattöredékek voltak ezek, kiragadva a népélet fizikai szükségeibõl és alkalmazkodva a népélet rejtelmeihez. Egyenként vette a hallgatót. Kikérdezte viszonyait.

- Hát te nem akarod, hogy anyatej legyen a feleséged emlõjében? Miért nem vásárolsz hát egy fejõs tehenet, hogy kisfiad mindennap jóllakjon? Beteg leányod alól kihúzzák a párnát, ha jön a végrehajtó; de ha bankod van, kifizetheted az uzsorást. Van-e koporsóra való a házadnál, ha elaggott szülõd meghal? Apró gyermekeidet hová teszed, ha elárverezik fejed fölött a hajlékot?
- Talán csak hallottátok hogy a múlt nyáron hatszáz munkást helyeztem el Mezõhegyesen. Mindenkit pénzt hozott magával. Egyiknek sem a gyermeke mezítláb a hóharmatos réten. Jövendõben nyolcszázat küldök Mezõhegyesre. Útmunkát is szereztem tavaly kétszázötven munkásnak.
- Te él fogsz menni Zsdenyovára, te pedig Volócra, te meg Vereckére. Mindenütt megkérdezitek: jó-e az államszki bank, jó-e az államszki bolt? Aztán eljöttök hozzám Szolyvára és elmondjátok nekem, amit hallottatok. Meglesz? Azután elmondjátok itt a faluban is, hogy mit láttatok, mit hallottatok? Akkor megint eljövök és megkérdezem: akartok-e államszki bankot?

- Ugye, megnyerted volna tavaly a pörödet, ha bélyegre, ügyvédre pénzed lett volna? Ugye orvosság kellett beteg anyádnak, s a patikában nem adtak hitelbe? Ha fél ökrödhöz párt vehettél volna a tavaszi vásáron. Ugye megszánthattad volna zabföldedet, mely most parlagon hever?
A télen két fiad nem járt iskolába, mert egyiknek sem volt bocskora. Nem hallottátok, hogy ahol állami bolt van, ott sertést ölnek a gazdák és füstölt hússal eszik a paszulyt?

Olykor a Bilblia hangján beszélt.
- Nincs mibõl fizetni a heti részleteket? Nem üres-e a kamarátok és mégis esztek. Terem-e a föld, ha meg nem szántjátok? Lesz-e tengeri, ha magot nem szórtok a földbe? Ugye jó volna megõrölni és megenni a vetõmagot? Ti mégis elvetitek, hogy több legyen belõle. Nos, ezt teszitek akkor is, ha heti részleteket fizettek a bankba. Megszaporítjátok a vetéssel a magot, a betéttel a vagyont.
- Mi lett volna belõled, ha szülõid nem hagynak reád házat, telket, földet? Most te vagy a szülõ. Mi lesz a gyermekeidbõl, ha te semmit sem hagysz reájuk?

Kiderült, hogy B. . . falván a lelkész biztatta föl a népet, hogy ne higgyen Egánnak és ne alakítson szövetkezetet. Ezen aztán megtört minden ékesszólás. De három nap múlva megint odamentünk. Velünk jött egy lelkész is, aki odaadó híve az akciónak. Az Egán érveit példákkal világosította meg a lelkész, saját egyházközségébõl. Az emberek mégis ellenállottak.

De Egán erélye ekkor sem tört meg. A szomszéd községekbõl két olyan rutén földmûvelõt küldött oda, kik már tapasztalatból ismerik a hitelszövetkezet hatását. Ezek több ízben megfordultak ott, s végre is sikerült hetven aláírót szerezni. De mivel a pap nem állott a mozgalom élére, önálló szervezet nem jöhetett létre, hanem belekapcsoltatott ez a hetven tag a szomszédos szolyvai szövetkezetbe.

Hibás ember, tévelygõ ember akad tehát a lelkészek között is. Nagy becsületére válik a karnak, hogy fölötte ritka madár az ilyen. Leírásomtól látható, hogyha a többi is olyan volna, mint a b. . . falvi: az akció hajótörést szenvedett volna már az elsõ lépésnél. Szerencsére nem olyanok. Ellenkezõleg. A lelkészi kar a miniszteri kirendeltség jobbkeze.

Ez volt a közeg, amellyel Egán hozzáfért a nép szívéhez. Mint mindenütt, úgy itt is gyanakvással fogadja a nép a kabátos embert. Fél tõle. Azt hiszi, adóügyiben jár, vagy egyébként akarja megnyomorítani. Nem azért szoktak az urak megjelenni, hogy valamit hozzanak, hanem hogy elvigyenek valamit. Már láttuk egy közgyûlési jelentésbõl, hogy milyen konkolyhintés történt az akció kezdetén. Ne higgyetek az uraknak! Ne fizessetek heti részleteket, mert az urak elsörözik, elszivarozzák!" Kicsoda lett volna képes ezt az ellenáramlatot a lelkészek közbelépése nélkül leküzdeni?

De a lelkészek fölismerték a pillanat fontosságát. Nem mondom, hogy minden vonakodás nélkül állottak a gátra. Kilátásuk a sikerre csekély. Hiszen megpróbálták õk a védgát emelését mindjárt a kazár beözönlés kezdetén. Hatni iparkodtak a népre szavuknak, állásuknak súlyával. De csupán erkölcsi eszközökkel rendelkeztek. Az áradat pedig egyre nõtt, s a lelkészek fájdalmasan látták szegény védgátjaik összeomlását. Itt-ott tovább folytatták a küzdelmet, de kétségbeesve hagytak föl vele, midõn látniuk kellett, hogy sem a hitbizományi uradalom nem csatlakozik a védelmi munkához, sem a közigazgatás nem lép közbe a nép ellenállási erejének fokozására, hanem mindkettõ, részben kényelmi szempontból, részben közönybõl és igen nagy részben a félreismert kötelesség semmittevésével egyenesen a kazár antigazdaság malmára hajta a vizet.

Ezek a lelkészek a sok csatavesztésben népük balsorsának biztos jeleit látván már-már átadták magukat a kikerülhetetlen végpusztulás reménytelenségének. Többen közülük vándorbothoz nyúltak és híveikkel együtt áthajóztak Amerikába. Csüggeteg lélekkel vettek az itthonlévõk tudomást az akció kezdetérõl s ingadozó kiáltásokkal vállaltak munkát a miniszteri kirendeltségtõl.

De Egán nem fordulhatott máshoz. Középbirtokos osztály ott nincs. Ha volna, nem süllyedhetett volna a nép olyan feneketlen mélységekbe. Közigazgatási szervezetünk pedig nem ismert népgondozó feladatokat. Ha ismert volna, nem lett volna szükség az akcióra. Most már, a mozgalom harmadik évében föl van ébresztve úgy az uradalom, mint a közigazgatás lelkiismerete. De a mozgalom kezdetén Egán abszolúte nem várhatott munkájához más segítõket, mint a lelkészeket. Amit Egán magyarázott nekik könyvvezetésrõl, leltárról, áruismérõl, pénztárnaplóról, raktárkezelésrõl - nekik arabusul volt. Mihelyt felajánlották segítségüket: a kirendeltség tanfolyamot nyitott számukra. Amit tanultak, az bizony jó távol áll a teológiától, de azért igen közel áll az isteni gondviselés jóságos szándékaihoz. Így lettek a lelkészek hitelszövetkezeti elnökök és áruraktári felügyelõk. Mondanom sem kell, hogy ingyen dolgoznak. Éppen hogy készpénzkiadásaik térülnek meg, amennyiben egyik-másik tétel el nem felejtetik. Azonban dolgoznak, mintha abból élnének. Lótnak, futnak, tanácsolnak, csereberélnek, írnak, rubrikáznak, jótállnak, vezérkednek, napszámoskodnak.

Kalaplevéve nagy tisztelettel hajlok meg fáradságos munkájuk elõtt. Nemcsak imádkoznak a mindennapi kenyérért, de meg is szerzik azt a nép számára. Kötelességtudásuk, buzgóságuk, híveikhez való ragaszkodásuk mindörökké feledhetetlen marad elõttem. Szeretném mondani, hogy igazi közgazdasági tevékenységet fejtenek ki népükért, ha a képviselõház inkompatibilistái meg nem alázták volna a közgazdasági tevékenység" fogalmát. A jó Isten áldja meg õket, hogy úgy szeretik a szegény népet.

ISKOLÁZÁS

A népélet organikus fogalom. Nyomortól, elnyomástól, kizsákmányolástól egy népéletet megmenteni, s erkölcsileg és vagyonilag azt úgy állítani helyre, hogy többé vissza ne süllyedjen: ez olyan feladat, amely csak úgy oldható meg, ha az organizmus minden idegszála, egész izom- és csontrendszere, vérkeringése és valamennyi életnyilvánulása komoly és alapos munkába vétetik. A vagyoni és erkölcsi élet között a kapcsolatok egész sorozata áll fönn. Ezek a kapcsolatok mind tekintetbe veendõk az öntudatos és tervszerû programnál.

Egy népmentõ akciónak nemcsak az a célja, hogy létezõ bajokon segítsen, hanem az is, hogy a létezõ bajok ismétlõdésének lehetõségét kizárja. Hiába szerzett volna alkalmat a kirendeltség az uzsorapénz visszafizetésére, ha nem állít hitelszövetkezetet az uzsora ismétlésének meggátlására. A kocsma- és áruuzsora visszafizetésével szintén nem segítettek volna a népen, ha nem szervezik az áruraktárakat, s ezzel elejét nem veszik a visszaesésnek. A legelõbérlet hatása sem lenne intenzív, ha össze nem kötnék célirányos legelési renddel, modern legelõmûveléssel, a fajtenyésztés meghonosításával, a tenyészállatokra vonatkozó tulajdonjognak a megszorításával és tejgazdasági kultúrával.

Mindezzel szoros összefüggésben van némely igazságszolgáltatási intézkedés. Ilyen az uzsora hivatalból való üldözése és a rituális eskü behozatala úgy a keresztény, minta mózeshitû lakosságra nézve, összefüggésben van a közigazgatási feladatok lelkiismeretes teljesítése a népgondozás terén. Ennek a népnek ellensége volt a birtokrendezés, mely természetes fekvõségeitõl fosztotta meg. Ellensége az erdõ, mely nem ad neki munkát. Ellensége a vad, mely a vetését pusztítja; a pálinka, mely nyomorba kergeti.

Sokfelé kell tehát nyúlni annak, aki ott segíteni akar. Nem mellõzheti; iskolákat sem, mert az értelem fegyelmezése nélkül nincs lábra állítva nép. A közoktatási kormány nem is zárkózott el a fölmerült szükségletek elõl. Számos népiskolát állított és most folyamatban van huszonöt iskolának az építése. Nem jut mindenüvé állami iskola, mert a költségvetés még mindig szûk határok közt mozog, de a jóindulat, hogy a nép lábraállításánál az állami iskola is komoly feladatokat teljesítsen, valóban nem hiányzik.

Fájdalmas tapasztalatokat tettem Máramaros egyik nagy községében arról, hogy a legjobb indulat is hajótörést szenved, ha az igazgatás alsóbb fokain hiányzik a kötelességérzet. Mikor Ökörmezõn jártam, szokatlan mozgás volt észlelhetõ. Híre járt, hogy az állami iskola gondnoksága ülést tart. Nevezetes esemény ez oly helyen, ahol a gondnokság öt év óta egyetlen ülést sem tartott. Az a másik hír, hogy a gondnoksági elnök az iskolára vonatkozó levélkét kerek egy évig sem szokta fölbontani, engem azért nem lepett meg, mert én is tettem már hasonlót. A kötelességérzet egyre nógatott, a lelkiismeret furdalt, érzékenységem rimánkodott: bontsd föl már azt a levelet, olvasd el, válaszold meg! De valami ismeretlen hatalom mindig erõt vett rajtam és olyan csodálatos ellenállást fejtett ki a kötelességérzet, a lelkiismeret és az érzékenység ellen, hogy emezek legyõzettek s porlepte aktáim hegyekké alakultak íróasztalomon.

Úgy hiszem, ez valami különös betegség volt, mely pathologice még nincs földerítve. Éppen nem bámulok, ha ilyen betegségbe esett az ökörmezõi iskolagondnok, annál is inkább, mert õ egyszersmind fõszolgabíró is volt. Persze, egészen más lapra tartozik a Máramaros megyei tanfelügyelõ betegsége. Mert ha a fõszolgabíró baja a morbus literatis volt, úgy a tanfelügyelõ betegségét a kórisme bizonyára morbus antiperegrinisnek nevezhetné el. Amily mértékben idegenkedett ugyanis a fõszolgabíró a betûtõl, éppen olyan mértékben tartózkodott a tanfelügyelõ az utazástól, így történt, hogy ezt az államiskolát nyolc év lefolyása alatt egyetlenegyszer sem látogatta meg a tanfelügyelõ.

Könnyen elképzelhetõk az ilyen gondozás következményei. A község lakossága háromezer. A tankötelesek száma négyszázötven. Az állami fiúiskolába feljár harmincöt gyerek, a leányiskolába negyven. Ugyanott van gör. kat. iskola is hatvan növendékkel.

Ezeken kívül négy zsidó rituális iskola boldogítja a községet. A bocher (tanító) nem bír semmi képesítéssel. Az a sötét, bûzös, ronda zug, ahol az úgynevezett tanítás folyik, éppenséggel nem felel meg a törvény követelésének. A tantárgyakról, melyek ott taníttatnak, halvány fogalma sincs se a tanfelügyelõnek, se az iskolaszéknek, se a közigazgatási bizottságnak, se a minisztériumnak. Öreg kazárok azt mondták nekem, hogy a gyermekek ott talmudot tanulnak. Világos, hogy nem magyarul, hanem galíciai zsidó-német zsargonnal.

Az állami iskola tanítási ideje reggel 9 órától 12-ig; délután 2 órától A szerencsétlen kazár gyermekhez just tart a bocher is és megkívánja tõle, hogy nyárszakán reggeli 4-kor, télszakán reggeli 6-kor nála ritualite dolgokat tanuljon 9-ig; délután 4-tõl 8-ig. Ilyenformán az a nyomorult gyermek szobában ül nyáron át naponta 14, télen át 12 órát. Vajon mi minden megy végbe annak a nyomorult áldozatnak az agyában, a lelkében, a testében? Van-e ennél förtelmesebb büntetés? Mit vétett az a kis gyermek, hogy a kultúra nevében ily súlyosan vezekeltetik? Minõ tartalmat nyer fejletlen elméje és minõ fogékonyságot nyer kis szíve abban a zavaros diszharmóniában, melyet nála a bocher kegyetlenül babonás formalizmusa és a kvalifikált állami tanító modern világnézete elõidéz?

Az ilyesmit eltûrni: árulás a nemzeti kultúra ellen. Egyenes megalázása ez a haladási eszméknek és rút bélyeg korunk felvilágosodásán. Megtörtént, hogy egy kazár gyermek nem ment el a bocher zugiskolájába. A bocher reggel 8 órakor bement a gyermek után az állami iskolába, ott leoldotta a nadrágszíját és azzal véresre verte a renitens gyermeket, s akkor elhurcolta a zugba. Igen természetes, hogy a bochernek emiatt a haja szála sem görbült meg. Ki is merte volna õt felelõsségre vonni? Hiszen azonnal antiszemita hírbe keverték volna és rásütötték volna a sötét reakció bélyegét és, miként Egán ellen, 376 újságcikket írtak volna mindenikben követelve, hogy a sötét reakció penészes lovagja mentessék föl állásától. Száz percentnyi bizonyosság szól a mellett, hogy legalább is nyugdíjba küldötték volna a vakmerõt. Nem mintha hibázott volna, hanem mivel a cikkek miatt alkalmatlanságot okozott. Pedig hiszen õ nem tehet arról, hogy róla írnak; arról sem tehet, hogy hazugságokat írnak; még kevésbé tehet arról, hogy a bocher kihágást követett el. Mindegy! Ha õ nem volna, hát alkalmatlanság sem volna, mert hírlapi cikk sem volna. Tehát pusztuljon.

Nem elég, hogy hatóságilag eltûrték a kazárok bevándorlását; nem elég, hogy engedték õket megtelepülni községi illetõség és honosság nélkül; az sem elég, hogy boldog-boldogtalannak italmérési jogot ad a pénzügy igazgatóság; még az sem elég, hogy - a rutén akció elõtt - soha egyetlen közegünknek sem jutott eszébe valamely úton gátat vetni a tiltott, de rendszeresen és nyíltan ûzött uzsorának. Mindez nem elég. Az sem elég, hogy ezek a bevándoroltak, miután teljesen kiszipolyozták az autochton népet, most már tervszerû eljárással izgatják kizsarolt áldozataikat a kivándorlásra. A múltat semmivé tették, a jelent elpusztították. De ez mind nem elég. Nekik a jövendõ is kell. Ám, a jövendõ megrontását akadályozza az iskola. Rajta hát! Törjünk az iskolára.

Ott a bocher. Nekik az kell; csupán csak az kell. Aki maga sem tud semmit: hadd tanítson az. Aki erkölcsi és értelmi tekintetben vak; hadd vezesse az a gyermek kedélyvilágát. Aki egy betût sem tud magyarul, nem is honos, a hazáról fogalma sincs: hadd neveljen az

hazánk számára honpolgárt. Aki nem eszik velünk egy tálból, s poharunkból nem iszik, mert azt tisztátalanná tette a keresztény ajak érintése: nos hát hadd oktassa ki a gyermeket az ilyen ember az együttérzésnek, az együvé tartozásnak, a polgári szolidaritásnak és a nemzeti egységnek érzelmeire és kötelességeire!

Van-e rendezett állami lét, ahol ezt eltûrnék? Oláhok és szászok kétezernél több iskolát tartanak fönn. Kivétel nélkül mindenik államellenes indulatokat olt be növendékei kedélyébe. De ezen iskolák fönnállásának legalább törvényes alapja van. Gonosz irányzatuk az ellenõrzés hiányában leli magyarázatát. A zugiskolát ellenben tiltja a törvény. Ezek a zsidó zugiskolák a jövendõt mérgezik meg. Mivel törvényes alapjuk nincs, a közigazgatási hatóság köteles volna bezáratásukat elrendelni. Nem teszi. Tõle ugyan megmérgezhetik a jövendõt.

Hanem Egán alkalmatlan ember, mert a bocheriskolákat is meglátja. Sõt szaladgál és irkái hol ide, hol oda. Törvényre hivatkozik. Zavarja a megszokást. Nyugtalanít. Hát nem illetéktelen beavatkozás ez? Mi köze neki az iskolához?

Beregben a kép nem olyan visszatetszõ, mint Máramaros némely községében. A bocheriskolázás ott már csak rejtve mûködik. A kazár gyermek itt sem igen akklimatizálódik. Tûzhelye háborút folytat az államiskola ellen. A tûzhely erõsebb. De a rutén gyermeket örömmel küldi iskolába a szülõ, s kerek arcocskáját összecsókolja az anya, ha magyar szót visz haza az iskolából.

KAZÁR ALAKOK

Ezt a kopott embert nevezzük el Rapopord Gidajának. Termete sovány. Kaftánja piszkos, szakállába beköltözött a moly. Õ a vidék leggazdagabb embere.

A pénzügyõri legénység tegezõdik vele. Kevésen múlt, hogy minap egy csendõrõrsvezetõt meg nem kínált egy pohár pálinkával. A szolgabíróról úgy beszél, mint ismerõsrõl. Sõt dicsekvõ kedvében bevallja, hogy már látta a fõispánt, aki mosolyogva fogadta köszöntését. Vasárnap délutánonként órákig elül a kocsmában. Amelyik rutén berúg, attól kér egy pipa dohányt. A részeg rutén nagylelkû. Vagyonát százhatvanezer koronára becsülik. Persze gyufaskatulyán kezdte. Áldozatainak nagy része Brazíliában él, ha él. Reméljük a jobbat, hogy nem él. Látható vagyona néhány ház, néhány kert és néhány parcella föld. Együtt megérhet harmincezer koronát. Errõl tehát adót is fizet. Nehezen teszi, de muszáj.

Teljességgel nem megy a fejébe, hogy minõ alapon osztozik vele az állam? A végrehajtásokat tehát bevárja. Tessék!" - mondogatja a végrehajtónak. Szegény, földhöz ragadt, ínséges ember vagyok - láthatja az úr. " Hajlék, padlás, pince, minden üres. A pajta is üres, a gabonás is.

Szoba-földbe vert cövekek; négy lécheveder a cövekekre szögezve; néhány szál deszka a hevedereken; egy szalmazsák a deszkákon; foszladozó lópokróc a szalmazsákon; egy vastag és ragadós zsírfolt terpeszkedik a szalmazsák fejénél párna képében. Ilyen az ágya. Ehhez idomul stílszerûen a többi bútor. Ha ember nem laknék ebben az odúban, beleköltözné k a görény és otthon találná magát.

A végrehajtó nem talál zálogot. Az adóleírás reményében évrõl évre folytatja az adónemfizetés üzletét. Úgy véli, hogy hamarabb megunják a végrehajtást, mint õ a nemfizetést. Azonban pórul járt. Egy szemfüles községbíró leakasztotta a eresz alatt lógó kaftánt. Amolyan letett kaftán volt ez, folt hátán folt. Rostálni lehetett volna rajta a sok lyuk miatt.

Csak nem viszi el a bírógazda azt a rongyos ruhát. "

- De bizony elviszem én.

Ugyan mit csinálnának vele az adóhivatalnál?"

- Jó lesz bokatekerõnek, ha egyébre nem.

De kérem, azért akasztottam ki a levegõre, hogy a fecske, veréb rászálljon és jóllakjék rajta. "

- Nem eszik az rongyot.

De a t. . . t szereti ám. Ebben pedig annyi van, hogy az egész adóhivatal megt. . . dik tõle. "

- Az nekem mindegy, én viszem - és azzal göngyölgetni kezdte.

E pillanatban odaugrott Gidája, kikapta a kaftánt a bíró kezébõl, kivett belõle egy púpos pénztárcát, abból egy ezres bankjegyet, s azt átnyújtotta a végrehajtónak.

Nyugtát kérek, végrehajtó úr. "

Hogy injuria és erõszak történt rajta, arról holta napjáig meg lesz gyõzõdve. El is ment másnap a fõszolgabíróhoz és váltig kérte, hogy neki adjon egy külön községbírót. Úgy értette, hogy az a bíró, az õ bírója legyen. Neki szolgáljon. Az õ ügyeit intézze. Egyedül csak az övét. Arra támaszkodott, hogy neki van annyi vagyona, mint a községnek együttvéve. Ha a községet megilleti egy bíró, hát õt is megilleti. A bírófizetést magára vállalja. Kauciót is hajlandó tenni. Neki sok a hátralékos adósa, neki tehát szüksége van egy külön bíróra. Csak azt köti ki, hogy ez a saját külön bíró, mikor nem végez az õ érdekében hivatalos funkciót, akkor tartozzék a lovait vasaltatni és befogni, mert a szürke rugós. Ilyen a Rapopord Gidája közjogi fogalma.

Gottesmann Szender állandó pörben áll Katz Zéliggel. Az ellenségeskedés eredeti okát nem tudom. De Gottesmann halálra sápad, ha valaki Katz Zéliget említi; viszont Katzot ádáz düh fogja el, ha Szendernek a nevét hallja. Amolyan Montaque-i és Capuletti viszony ez. Az egyik Gelf, a másik Ghibellin. Kõrös az egyik, Kecskemét a másik. Ha Britanniában éltek volna a tizenharmadik században: Gottesmann Szender a fehér rózsák, Katz Zélig a piros rózsák pártjához csatlakozott volna. Pöreiktõl regéket mond a nép.

Száll a madár ágról ágra; száll a rege szájról szájra. " Nincsen se szeri se száma azoknak a fondorlatoknak, becsapásoknak, föladásoknak és rókavermeknek, melyeket a két bajnok egymás ellen már elkövetett.

Egy nem mindennapi kelepce fogalmat ad a bajvívások mivoltáról. A vereckei pénzügyõrség valamelyik alárendelt közege arról értesíti egy nyári délután Katz Zéliget, hogy ellene titkos feladás ment, mivel csempészett szesz van a pincéjében. Ez az értesítés ne lepje meg az olvasót Ki kell békülnünk azzal a gondolattal, hogy minden valamennyire vagyonos kazárnak embere van a hatóságoknál. A járásbíró, fõszolgabíró, az adótárnok és a többi fõnök a feje tetejére állhat, kutathat, nyomozhat, szemfüleskedhetik - de ok nélkül. Kipuhatolni a dolgoknak ezt a rendjét nem lehet. Valaki csak akad. Ez, vagy az, de embere a kazárnak van. Katz Zéliget gondolkozóba ejti az értesítés. Titkos feladás ellenem? Ez Gottesmann kezejárása. De hogy csempészett szesz volna az én pincémen?! Ez mégsem Gottesmann. Hiszen Gottesmann jól tudja, hogy itt nincs csempészett szesz. Gottesmann már régen megszámlálta az hajamnak szálait. Magam sem tudom jobban, mint õ, hogy mi van nekem vagy mi nincs nekem. Nála én unciára vagyok lemérve.

Mégis; lássuk csak. Gottesmann a múlt héten odaát járt. (Ez Galícia.) Gerendát szállított. Hatot hozhatott volna, de csak négyet hozott. Mégis nehéz volt a fuvar. A kövön túl (ez a vereckei emlék) el is akadt a meredeken. Knopf adott neki vontató lovat. Megálljunk. A négy gerenda nem lehet olyan nehéz. Egyéb is volt ott. Hohó-hohó, Gottesmann, te nemcsak gerendákat hozták, hanem szeszt csempésztél. Most pedig engem följelentesz. Pedig tudod, hogy nincs szesz a pincémben. Értelek. Te a csempészett szeszt be akarod csempészni a pincémbe, s aztán odahozni a fináncot!

Katz Zélig megkönnyebbült. Kitalált egy nehéz rejtvényt. Gyors lépésekkel sietett a községbíróhoz.
"Bíró gazda, akarja még azt a kajla borjút?"
Drágállom 12 forintért.
"Hát ingyen akarja?" - Nem értem.
Mondom, hogy ingyen. Amit én mondok, szentírás. Arra mérget vehet. Tiszta ingyen. "
- Nos hát, mi kell neked, Katz Zélig? - kérdezte a bíró.
"Semmi sem kell nekem. Csak arra kérem, hogy jöjjön hozzám és üljön le a favágóra. "
- Hát aztán?
Aztán pipázzék. Itt van két pakli dohány. Van-e gyufája? Azt is adok. "
- Hát aztán?
Aztán semmi. Ha kiszítta, töltse meg újra és hozzon magával egy esküdtet. "
- Hát aztán?
Az esküdt is gyújtson pipára, annak is hoztam két pakli dohányt. Itt van, tessék, adja át neki. "
- Beszélj már, Katz!
Nincs tovább. Leülnek, pipáznak, várnak. Nézik az utcát. Ha valaki jön, csendességben maradnak. Nézik a kaput. Ha valaki jön, nem szólnak. Megnézik, hogy mit csinál az a valaki. De nem szólnak, nem mozdulnak. Amit láttak, azt majd elmondják annak, aki kérdezi. Jó lesz?"
- Jó lesz.
Csöndes holdvilágon, éjféltájban halkan nyílik meg a Katz Zélig kapuja. Valaki egy kis hordót hengerget be a kapun maga elõtt. A bíró ráismer Gottesmannra. Az esküdt is ráismer. Katz Zélig jól sejtett. Ez a Katz
Zélig látnok.
A hordó elgurul a pincegádorig. Gottesmann egy bokor tolvajkulcsot vesz ki a zsebébõl. A bíró szájában kialszik a pipa. Óvatos próbálgatás után a pincezár enged. Zélig reszket a gyönyörtõl. A kis hordó legurul a lépcsõn, s a pince elnyeli Gottesmannt is, a hordót is. Zélig tovább reszket. Nesztelenül búvik elõ a lyukból Gottesmann, mint egy óriás tücsök. Körülnéz. Senki. Az ajtót beteszi, a zárt ráfordítja. Nyújtózik; gerinccsigolyái ropognak. Egy patkány elszalad a lába között. Attól megijed. Megint körülnéz. Megint senki. Valamit mormol. Bizonyosan az Éjszaka urának adott hálát és távozik.
A borjút elviheti bírógazda. "
- Ráérünk.
Reggel megjelent a komisszió együtt Gottesmannal, mint szakértõvel.
- Csempészett szesz van a pincében.
Nincs. "
- Lássuk.
Tessék, itt a kulcs. "
- Hány hordó szesz van?
Három. Összesen 12 hektoliter. Mindenik hordón rajta van a munkácsi bélyeg. Onnan hoztam, írásom van róla. "
A komisszió lement a pincébe. .

- Itt négy hordó van, nem három.
"Négy hordó, wie hájszt, négy hordó? Nekem csak három van. "
- Egy, kettõ, három, négy.
Katz megvakarja a fejét.   Pedig csak háromról tudtam. " A hordók tartalmát megvizsgálják. Tizenkét hektoliter szeszt találnak a három hordóban. A negyedikben 140 litert.
- Ha Munkácson 12 hektót vett, hát ezt honnan vette?
  Nem tudom. Valami babona van a dologban. "
- Van-e számlája errõl a 140 literrõl?
  Nincs. "
- Ez csempészett szesz!
  So wahr ich leb, nem csempésztem. "
- Mutassa ki a származási helyet.
"Isten úgy segéljen, nem csempésztem. "
Márpedig ez csempészett szesz - szólal meg Gottesmann. Zélig dühbe jön.
  Honnan tudja maga szakértõ, hogy ez csempészett szesz?"
- Honnan tudom? No hát majd meglátja, hogy honnan tudom. Kérem azt a lámpást.
A lámpa megvilágítja az inkriminált hordót. Gottesmann körüljárja, nézegeti, végre megszólal: Honnan tudom? Hát tudom. Itt a bélyeg! NJD. Ez dolinái szesz a Náthán Jenkel gyárából. N=Náthán, J=Jankel, D=Dolina. Ebben a pillanatban Gottesmann hadvezérnek érzi magát, aki csatát nyert. Zélig tagad. Gottesmann vádol. Zélignek mentõ gondolata támad, és így szól:
"Igaz-e, hogy a munkácsi szesz foktartalma 79?"
Igaz - feleli Gottesmann.
  Igaz-e, hogy a dolinai szesz csak 76, 05 fokos?
Igaz - feleli Gottesmann.
"Akkor hát mérjük meg. Ha 79, akkor munkácsi és nem csempészett, ha 76,05, akkor dolinai. "
- Helyes beszéd, mérjük meg - mondja diabolikus mosollyal Gottesmann.
A mérés 76,05 fokot mutat. Gottesmann sürgeti a jegyzõkönyvet. A jegyzõkönyv megállapítja, hogy a kis hordóban lévõ szesz csempészett áru. Gottesman aláírja a jegyzõkönyvet mint szakértõ és késznek nyilatkozik hitet tenni rá, hogy csakugyan csempészett áru. Aztán megsemmisítõ pillantást vet Zéligre.
Katz Zélig pedig kiegyenesedik e válságos pillanatban, merõen a szeme közé néz Gottesmannak és így szól:
  Megesküszöl-e a Jehovára, hogy ez csempészett szesz?"
- Megesküszöm.
  Amit mondasz, azt te megbánod és el fogod tagadni. "
- Nem bánom meg. Ez az igazság. Nem fogom eltagadni soha.
  Még egyszer ismételd, hogy ez itt csempészáru. "
- Százszor is ismétlem: csempészett áru!
  Csakhogy nem én csempésztem, hanem te!"
Gottesmann nagyot kacag, a fináncok is kacagnak. A bíró és az esküdt, kik néma tanúi voltak a vizsgálatnak, elõlépnek. A bíró megszólal.
- Láttam, végignéztem az éjszaka, amint Gottesmann belopta a hordót a Katz pincéjébe. A kapu között tócsa van. Tessék megnézni, a hordó minden dongája sáros. Velem együtt nézte az esküdt is. Ott ültünk a favágón.
Gottesmann csatát vesztett és elmarasztaltatott.

Ez a tréfás dolog Zúgó községében történt meg és tiszta valóság. A jóízû kelepcét ne bontogassuk e pillanatban erkölcsi elemeire. Azonban nem mulatozás okából írtam le. Az

olvasó figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy mennyi éleslátás, mennyi fondorlat, mennyi furfang, a koncepciónak minõ vakmerõsége, az ellenaknának milyen biztossága nyilatkozik meg ebben a mulatságos esetben. Ha ilyen emberek szálljak meg a rutén földmûvelõt, mi lesz ebbõl védelem nélkül? Miként állhatna ellent ezeknek a kelepcekészítõknek? Hogyan védekezzék a megfontolásnak, alattomosságnak, cselvetésnek, lelkiismeretlenségnek ehhez hasonló eszközei ellen? Nem prédául volna-e odadobva ez a nép, ha az államhatalom atyáskodó oltalmát és segítõ kezét megtagadná tõle?

ELVÉRZÉS

Minél tömegesebben vándoroltak be Galíciából, annál nagyobb mérvet öltött a rutén kivándorlás. A betolakodók kinyomták helyükbõl a bennszülötteket. Ez a folyamat három évtized óta tart. A sorvadás fokozatosan és vidékenként vett erõt a népen. Emiatt nem okozott országos eltûnést. Egy kazár kiszorított az õsi tûzhelyrõl négy-öt rutént. A kazár mindenütt mutatta magát, minden üzletnél megjelent, minden vállalatban közremûködött, s ezzel megötszörözte önmagát. Papnak, tanítónak feltûnt a népdeficit. Fináncnak, közigazgatásnak, bíróságnak nem tûnt föl, mert ennek az aktája szaporodott a kazárok szaporodásával.

Most már hatvanezerre teszik az Észak-Amerikai Státusokban letelepült rutének számát. Egyik-másik lelkes pap utánuk ment, hogy egyházilag és iskolailag szervezze õket, megõrizze emlékeiket és ápolja ragaszkodásukat a magyar haza iránt. A kísérlet meddõ maradt, mert a ruténok idõnap elõtt áldozatául estek a kiterjedt pánszláv agitációnak. Ezt az agitációt melegen istápolja az orosz diplomácia. A vezéreket pénzzel látja el. Elszakadt népünk közé jól fizetett papokat küld. Iskolákat állít. Ügyes-bajos dolgaikat ellátja. Érdekeiket az orosz konzulok felkarolják, munkához segítik a népet. Szervezik a szegényügyet és a betegápolást, ilyen gondozással szemben a rutén lelkész, aki csak ideális hatásokra dolgozhatott, eredmény nélkül tért vissza hazánkba. A szegény ruténnak Amerikába kellett menni, hogy hazája ellenségévé legyen. Beregben az Egán akciója óta megszûnt a kivándorlás. Ez a tény minden statisztikai adatnál jobban beszél. A munka nélkül szûkölködõ népnek Egán munkát adott.

Télen át utat építtetett a Bereg és Máramaros között fekvõ vízválasztó Az ilyen feladat nehézségeit csak az tudja mérlegelni, aki már fáradozott abban, hogy valahová út építtessék. Beleszól abba egynéhány fõszolgabíró, egypár alispán, két közigazgatási bizottság, két vármegye, két fõispán, két minisztérium, két állammérnöki hivatal és ezeknek összes pereputtya. Azonban az út megépült. Nyáron át mezõgazdasági munkásokat helyez el Egán különbözõ uradalmakban. Csupán Mezõhegyesen hatszáz rutén munkás volt a múlt nyáron elhelyezve. Egyelõre nehezen ment a dolog. Mezõhegyesen panaszkodtak, hogy a rutén nem válik be. Nem is csoda, hiszen alapjában véve a rutén erdõmunkás. De Egán odautazott. Rendbe hozta a táplálkozási viszonyokat. Gyöngéd elnézésre bírta az uradalom igazgatóságát. Olyan munkát kért ruténjai számára, ami nekik kevésbé szokatlan. A pán fõnagyságos úr látása kedvre derítette õket. Érezték, hogy ott sincsenek elhagyatva; hogy az õ jó uruk ott is gondoskodik róluk és mindennek a hatása az lett, hogy négyötöd része a munkásoknak bevált és az uradalom olcsóbb munkaerõhöz jutott. Az idén nyolcszázán mennek Mezõhegyesre. De Máramarosban nagy mértékben folyik a kivándorlás. A hegyvidéki akció ott csak most veszi kezdetét. Százával jelentkeztek a községek hitelszövetkezetek és áruraktárak alakítására. A lelkészek itt is

hajlandók a munka élére állni. Azonban a közigazgatás részérõl nemigen tanúsítanak meleg pártfogást. Megvannak anélkül is. Kivált az áruraktárak ellen emelnek kifogást, mert ezek - szerintük - meglevõ kereskedéseknek okoznának káros versenyt.

Az Egán kitartása elõl kissé meghátráltak. Legújabban megnyugodtak az áruraktárak felállításában is, de azzal a furcsa kikötéssel, hogy ezek csak bizonyos meghatározott cikkek elárusításával foglalkozhassanak. Ravasz ostobasággal olyan árucikkeket jelöltek meg, aminõkre a népnek nincsen szüksége.

Máraramosban azt hiszik, hogy ez jogos védelme a meglévõ kazár boltoknak. Pedig ez kiváltság in optima forma. Tehát egyik neme a mi híres liberalizmusunknak. Az országvédõ és országfenntartó nemesség kiváltságainak még az emlékétõl is fellázad minden hû liberális kebel. Pedig az a kiváltság rég letûnt. Maga a nemesség mondott le róla, külsõ kényszer nélkül. Maholnap letûnik a nemesség is és a liberalizmus gondoskodni fog sírgyalázó epitáfiumokról.

De a kazár kereskedõ egészen más. Azt óvni kell a versenytõl. Ha a liberális felfogás ennek az érdekén ejt csorbát: akkor fordítsunk egyet a liberális köpenyegen. Keressünk formulát, hogy adhassunk neki kiváltságot. A köpönyeg bélése konzerváló jelszavakat is tartalmaz. Hol az a bélés? Gondozzuk a meglévõ egzisztenciát!" Tehát védjük a kazár kereskedést.

Bizony kerékbetört fogalma ez a kereskedésnek és megbélyegzése annak a szép és civilizatórikus mesterségnek. Megvenni a bocskortalpat, a savanyított uborkát, a petróleumot, az ekevasat, és eladni ötszáz percent nyereséggel; eladni hitelbe, hogy az ötszáz percentbõl ezerötszáz legyen. Arra utazni, hogy a rutén megittasodjék és részeg fõvel ostobaságot csináljon, és ennek a révén ellicitálni feje alól a párnát, feje fölül a hajlékot. . . Piha!. . . Mióta nevezik ezt a gaz uzsorát kereskedésnek?! És micsoda közgazdasági, politikai, erkölcsi törvény alapján érdemes ez az uzsora nemcsak védelemre, de még privilégiumra is?

Azalatt pedig, míg az elvi harc folyik Egán és a vármegyei intézõ költõk között, megérkezik Budapestre egy szomorú vonat. A kormány már megkapta Máramaros fölterjesztését, hogy ott mások a viszonyok mint Beregben; ott csak cum grano salis van szükség áruraktárakra; ott a kazár üzérkedés nem öltött veszélyes arányokat; a bevándorlás ellen is megtétetett minden óvintézkedés. Kivándorlásról pedig szó sincs. A szomorú vonat azonban megérkezett. Egán elõre tudta, hogy meg fog érkezni. Jelentést is tett arról a belügyminisztériumban. Intézkedett is a belügyminisztérium, hogy ha rutén vonat érkeznék, egyelõre ne továbbítsák.

A vonat megérkezett. Kétszázhetvenöt rutén ült benne, férfi, nõ és gyerek. Öreg asszonyok, szoptatós asszonyok, serdülõ leányok, mezítlábas gyermekek. Ökörmezõrõl, Kalocsalázról, Szinevérpolyánáról jöttek. Tehát Máramaros megyébõl. Brazíliába mennek. A múlt héten is elment szállítmány. A jövõ héten is indul egy. Pedig a jelentés szerint kivándorlásról - a preventív intézkedések után - szó sem lehet. A föltartóztatott vonat tartalmát a belügyminisztérium rendõri osztálya dologházban ürítette ki. Itt a ruténok lakásban és élelmezésben részesültek. Egán a kormánynál alkalmazott rutén tolmácsot kioktatta a mondanivalóra és a dologházba küldötte. Eközben sürgönyözött legékesebben szóló lelkész munkatársának Beregbe, hogy jöjjön azonnal. De a tolmács kísérletezése sikertelen maradt. Másnap a megérkezett lelkész próbált a szívükre beszélni. Nem használt, õk mennek. Ezalatt Egán útmunkát eszközölt ki a kereskedelmi kormánynál.

Programja szerint kibérelt volna egy szerfölött nagy és most üresen álló kõistállót - mely az építendõ út közepén fekszik - a Schönborn-hitbizományi uradalomtól a családok téli elhelyezésére. Saját felügyelete alatt fõzetett, süttetett volna az asszonyokkal. A munkaképes férfinak 80, a nõnek 60, a gyermeknek 30 krajcár napszámot és élelmet állapított meg.

Harmadnapon Egán megjelent a dologházban.
  Térjetek vissza!"
- Nincs hova. Mindenünket eladtuk.
  Munkát adok nektek a télen. Hajlékot is, élelmet is. Öt hónap alatt a férfi gyûjt 112 forintot, az asszony 84-et, a dolgozó gyermek 42-t. Pálinkára, dohányra, ruházatra ebbõl elfogy valami. De marad egy családnak 200 forintja. (Ez november elején volt.) Tavasszal visszavásároljátok házatokat. Beálltok a szövetkezetbe. Akinek szüksége lesz, pénzt kap onnan, hogy gazdaságát fölszerelje. Az a pénzetek is megmarad, amit most az útra visztek. Állami tehenet is kaptok, úgy mint Beregben és legelõbérletet a kincstártól. "

EL BRAZÍLIÁBA

- Nem térünk már vissza, megyünk Brazíliába.
  Legyen eszetek. Ott nem érti meg senki a ti nyelveteket. Nem lesz templom, ahol imádkozzatok. Nem lesz pap, aki vigasztaljon. Még temetõ sem lesz, ahova a kisgyermek elhantoltassék. Idegenek lesztek ott. Kihez fordultok tanácsért, igazságért, oltalomért? Meglopnak és nincs kinek panaszoljatok; agyonvernek és nincs, aki megbüntesse a gyilkost. Házatok nem lesz, hogy lepihenjetek. Nem látjátok többé szép hegyeiteket. A szomszédot nem fogjátok ismerni. Gyümölcsfátoktól örökre megváltok, pedig apátok ültette azt. Meglássátok: nem olyan lesz a forrás vize, mint otthon volt; a kõ sem olyan lesz, a patak sem. Más virág terem ott a réten, más bogár mászkál a gyepen, más nap süt az égen. Ne menjetek oda. "

- Elmegyünk pán fõnagyságos úr. Lesz ott nekünk hajlékunk is, tehenünk is, földünk is, gyümölcsösünk is. Itt van az írás. Nyomtatva van, kép is van rajta.
A csalogató egy kis füzet volt. Címlapján egy farm van színes nyomással. A kép hátterében csinos tornácos ház, oldalt istálló, az udvaron baromfi, néhány tehén, két ökör az eke elõtt, két ló egy megrakott kocsival, oldalt virágzó gyümölcsfák, elõl búza, zab, tengeri és lóhertáblák kövér terméssel. A füzet leírja, hogy minden rutén család kap ingyen egy ilyen belsõ telket, külsõséget, melynek hossza két, szélessége egy kilométer, két ökröt, három tehenet, két lovat a hozzávaló szerszámokkal. A képen füstöl a kémény, rutén leány piros csizmában feji a tehenet, a ház elõtt hársfa árnyékában ül a rutén gazda, kihez gömbölyû menyecske közeledik párolgó tállal.
A rutén ember a mennyországot sem képzeli ennél szebbnek.

  De ez mind nem igaz. Titeket megcsalnak. Ez mind csak arra való, hogy megtöltsétek a hajót, s kifizessétek a vitelbért. Ne higgyétek, hogy ingyen földet kaptok. Ingyen föld nincsen a világon. Telket, házat, barmot sem kaptok sem ingyen, sem pénzért, mert ott, ahová visznek, csak pusztaság van. Se falu, se város. A hajó kirak titeket egy terméketlen, sivár, kiégett tengerpartra. Aztán fütyül és odébb surran a nagy vízen. Ti a parton maradtok.   Le is út, fel is út. " Csakhogy még út sincs. Merre lesztek el? Ami pénzetek volt, az elfizettétek a hajóskapitánynak. Eleségetek rég elfogyott a hajón. Nyakatokon a batyu, az apró gyermek, az öreg szülõ.

Hová, merre? Mert nem vár ám ott a parton senki reátok. Jól megértsétek, én mondom nektek. Kérdezzétek meg Beregben, hogy jó ember vagyok-e? Láttátok-e a szép kövér gulyát a Névtelen-havason? Láttátok-e a tiszta, csinos, olcsó állami boltokat? Hallottátok-e, hogy ezer meg ezer rutén gazda szabadult meg két év alatt az uzsorától? Hát azt, hogy száz meg száz ember telket, földet, ökröt vásárolt? Hát én mondom nektek, aki hozzátok is elmegyek, hogy ott is úgy legyen, mint Beregben; én mondom, hogy titeket most megcsalnak. Ez a kép, ami itt a füzeten van: hazugság. Ez a sok ígéret: mind hazugság. "

Az a hajózási vállalat, mely vinni fog, csak azért alakult, hogy vigyen. Neki portéka kell. Ti lesztek a portéka. Ha oda értek, senki sem fog veletek törõdni. A partról elindultok és mentek, amerre szemetek lát. Hová? Órákig kóboroltok, mint a bitangba került jószág. Keresitek a falu tornyát, de nincsen sehol. Sütõkemencében ha volnátok, ott sem volna nagyobb hõség, mint azon a kiaszott pusztaságon. A forró nap kiszívja minden erõtöket. Asszony, gyermek vízért imádkozik. Forrást kerestek, nincs sehol. Árnyékot kerestek, az sincs. "

Mit csináltok azokkal, akik ellankadnak, tovább vánszorogni nem tudnak, kidõlnek a hõségtõl, a szomjúságtól, a fáradságtól, az éhségtõl? Ott hagyjátok a kopasz földön, hogy elpusztuljon, mint egy beteg kutya? Mivel hántoljátok el? Hol a pap, hogy beszentelje, hol a harang, hogy megszólaljon, hol a koporsó, hogy el földeljétek? Alig hogy ott hagyjátok, már gyûl a csókasereg, a varjúsereg, a hollósereg. Ott kóvályognak, elhagyott társatok feje fölött. A szemét vájják ki legelõször. "

Aki bírja, tovább megy. Hová? Nincs, aki útbaigazítson, mert ha láttok is embert, beszélni vele nem tudtok. Elérkeztek egy gyapotültetvényhez. Oda kell talán 3 munkás. De csak férfi. Melyik legyen az a három? Mit csináljon az a három a családjával? Hát a többi hová legyen? Láttátok az országút porát, mikor fölkavarja a forgószél? Ez a ti sorsotok Brazíliában. A porszemek szétszóródnak. Ti is. Elszakít egymástól az élet, elszakít a betegség, elszakít a halál. Hát ne menjetek! Én magam visszaviszlek a patakos völgyekbe. Munkát adok nektek. Veletek maradok. Hozzá segítelek, hogy házat, telket vásároljatok. Maradjatok itthon. "

- Elmegyünk, uram, nem tehetünk másként, Rudolf trónörökös úr vár ott reánk, aki nem halt meg, csak elbújdosott, s új hazát teremtett a rutén népnek.

Balgák vagytok. Megcsaltak. Ugye, a királyházi boltos mondta ezt nektek? Hazudott. A kalocsalázi kocsmáros is mondta, ugye? Az is hazudott, õk pénzt kaptak a hajózási vállalattól ezekért a hazugságokért. Nekem higgyetek, mert én jó ember vagyok. Ha igaz, amit õk beszélnek, miért nem mennek õk Brazíliába? Miért nem foglalják el õk azt a szép tanyát és azokat a nagy termõföldeket?

- Mert a zsidónak nem adja ám a jó király.

Egán meglepetve kérdezte: A zsidónak nem adja és nektek odaadja? Miért nem adja annak és miért adja nektek?"

- Azért, mert a zsidót a jó király nem szereti. Tudja, hogy az õ ruténjaival a zsidó rosszul bánik. Azt is tudja, hogy a rutén jó katonája volt az õ nagy vezéreinek, Rákóczinak és Kossuthnak. Most, hogy elszegényedtünk, mert a zsidó elvette mindenünket, a jó király meg akar minket jutalmazni, s megparancsolta a fiának, hogy minket Brazíliában boldoggá tegyen.

Egán belátta, hogy itt a hit legsötétebb babonává alakult át. Ennek a csapatnak a katasztrófája kikerülhetetlen. Irtózatos logikai renddel van ez a nép kioktatva. A kazár ügynök arra tanította ki õket, hogy a kivándorlást a király csinálja a nép megjutalmazására. A kazár nem mehet Brazíliába, mert a jó király haragszik reá. De a ruténra királyi jutalom

vár ott, mint Rákóczinak és Kossuthnak jó katonájára. Ördögi gondolat ilyen kelepcét állítani a néplélek megfogására.

Megjegyzendõ, hogy az ékesszóló lelkész az Egán utasítására magával hozott Bereg megyébõl egy rutén parasztot is, ki hasonló csábítások folytán már megjárta Brazíliát. Szörnyû viszontagságokat állott ki. Családja ott veszett, õ maga különös véletlenségbõl egy gõzösre akadt, mely megkönyörült rajta és alkalmazta a szénkamrában. Leírhatatlan nélkülözések és szenvedések között hazakerült. Egán ezt is felhasználta kapacitációra. Úgy vélte, hogy ennek, aki ott járt, mindent látott, élõ tanúja a csalásnak és hazugságnak, ki szintén mindenét eladta, hogy útiköltsége legyen, akinek a sorsa az övékkel egyforma hogy ennek inkább fognak hinni, mint neki. De a szerencsétlenek ennek sem hittek.

Még egy erõfeszítést tett Egán a belügyminiszternél. Úgy okoskodott, hogy ennél a népnél nem a szabad akarat mûködik. Ezek elbolondított emberek. Cselekvésüknek nincs beszámíthatósága. A józan értelmet kiverte agyukból a csábítás. Ezek tehát kiskorúak, akiket gondnokság alá kell tenni. Vakságukban kész veszedelembe rohannak. Mintha csak egy tehervonat elébe dobnák magukat, vagy mintha a Dunának mennének, hogy belefulladjanak. Hasonló eszeveszettség hatóságilag megakadályozandó. Ezeket éppen úgy nem szabad útra ereszteni, amiként nem szabad egy pestises házba a falu lakóit bebocsátani. Ezek e pillanatban õrültek. Tehát nem lehetnek önjogúak. Nem rendelkezhetnek sorsuk fölött. Nem tûrhetõ, hogy 80-90 elbolondított férfi kétszázkilencven asszonyt és gyermeket végpusztulásba sodorjon.

Egyetlen menekülési esély, ha rábukkannak valami osztrák konzulra, s ez hazaszállítja õket a magyar állam költségén. Önmagát védi tehát az állam, ha nem tûri elvérzésének ezt a nemét és elõre megakadályoz nagy kiadásokat. Ezekhez hasonló érvektõl a belügyminisztérium is át volt hatva, azonban nem vélte megengedhetõnek, hogy a jogéletbe ily mélyen bevágó kérdést önállóan intézzen el. Jogi tanácsot kért tehát az igazságügyminisztertõl, aki azt felelte, hogy törvénykönyvünkben nincs alap azon kivándorlók rendõri visszatartására, akik bûncselekményt nem követtek el és rendes útlevéllel vannak ellátva. Bûnösök pedig nem voltak ezek a nyomorultak. Útlevelük is volt. Hogy is ne lett volna, mikor a községi jegyzõi kar jelentékeny hasznot húz az útlevelek kiállításából. A szomorú vonat tehát négynapi küzdelem után elindult, neki a messzeségnek, a bizonytalan életnek, a bizonyos halálnak.

Láttam a szerencsétlenek menetrendjét. Állomásról állomásra, óráról órára van az útjuk megjelölve abban a füzetkében, melynek címlapján a boldog farm áll. Mennyibe kerül a jegy Budapestig, onnan Fiuméig, onnan Udinéig? Hol kell átszállani egyik vonatról a másikra? Mennyi az idõzés itt, vagy ott? Milyen kinézésû ember várja õket Budapesten, Fiumében, Udinében? Ez mint apróra le volt írva. Az utasításban hangsúlyoztatik, hogy senki mással szóba ne álljanak, csak azzal, aki megjelölve lett. A kérdezõsködõknek feleletet ne adjanak. Útjuk célját senkinek el ne árulják. Annyi pénzzel induljanak útnak, hogy mikor Genuába érkeznek, még legyen nyolcvan forintjuk, mert személyenkint ennyi a hajóút Brazíliáig.

Ezt a vállalatot Silvio Notário udinei közjegyzõ vezeti. Ennek az úrnak Máramarosban kazár ügynökök állanak rendelkezésére. A vállalat egyetlen célja az, hogy a Genuában alakult hajózási társaság szállítmányokra tegyen szert. A kazár ügynökök elég nyíltan ûzik a toborzást. Ebbõl kettõs hasznuk van. Százalékot kapnak a vállalattól, s a megbolondított nép áruba bocsátott vagyonát kótyavetye árban szerzik meg. Azokat a községgyûléseket, melyeken a kirándulás módozatait részletesen megbeszéli a nép, kazár befolyás

következtében a községbíró szokta összehívni.

Ezen a helyen csak egy csapatról számoltam be. Azonban sokan mennek. Pár hónap alatt több ezren vádoroltak ki. Máramaros némely vidéke megbolygatott méhrajhoz hasonlít. Minden megmozdult: az ember, a háziállat, a fölszerelés, a berendezés. Mert mindent pénzzé tesznek, hogy mehessenek. Még a ház is megmozdult a fejük fölött. A föld is megmozdult a talpuk alatt. Csak Máramaros kormányzati lelkiismerete nem mozdult meg. Így vérzik el a nemzet és így szüretel a kazár.

ZÁRSZÓ

A jog, kötelesség nélkül: kiváltság.
A kötelesség, jog nélkül: szolgaság.

Ebben az erkölcsi rendben egy ismeretes vegyi törvény érvényesül. A konyhasó a klórnak és a nátriumnak összetételébõl áll. Mindkét elem külön-külön halálos méreg. Amiként méreg a társadalmi és gazdasági rendben úgy a kiváltság, mint a szolgaság. De ama két õselem együtt a táplálkozásnak, tehát magának az életnek el nem engedhetõ alkatrésze. Valamint a jog megfelelõ kötelességgel, és a kötelesség megfelelõ joggal a társadalmi és gazdasági boldogulásnak alapfeltétele. A kazár mindazt a jogot élvezi, melyet a szabad intézmények nyújtani tudnak. De nemzeti kötelességet a kényszeradón kívül nem teljesít. A kazár tehát kiváltságos lény. Ellenben a rutén nem tud élni a szabad intézményekben biztosított jogokkal; de hordja a kötelességek egész igáját. A rutén tehát szolga.

Amannak kiváltságát megszerzi az elmeél, a kereskedelmi ösztön és az a laza erkölcs, mely többet enged, mint amennyi szabad. Ennek szolgaságát elõidézi a pásztorélettel járó tapasztalatlanság, a modern életrendben való tájékozatlanság és a viszonyoknak végzetszerû nyomása. Megszüntetni úgy a kazárok privilégiumát, mint a ruténok szolgaságát: ím, ez a célja a hegyvidéki akciónak. A jogok és kötelességek harmonikus kiegyenlítse lesz ez. A túlerõs megfékezése; a gyönge támogatása.

Kissé hosszadalmasán foglalkoztam a részletekkel. De egy bölcs férfiú Goethének eme mondására figyelmeztetett: Um Etwas zu wissen, muss man Alles wissen. " Így is attól félek, hogy a küzdelemnek egyik-másik ága nem domborodott ki eléggé.

Számos részletet szándékosan hallgattam el. Alig írtam valamit azon félreértésekrõl, melyeknek Egán áldozatul esnék, ha minden idegszálát meg nem acélozná az ügyszeretet. Még kevésbé szellõztettem azt a sokoldalú aknamunkát, mely állandó felrobbanással fenyegeti a népmentõ építkezést. Minél jobban behatoltam e csodálatos akció mélységébe: annál inkább meggyõzõdtem, hogy az itt fellobbant láng melegénél megolvad a nemzetiségi kérdés érce. A nagy rejtélyhez meg van találva a világosság. Most még csak pásztortûz, kicsiny perifériával. De ameddig elhatnak sugarai: glóriában tündöklik a magyar faj nagylelkûsége és beolvasztó ereje.

Tehát nem az alkotmányos szabadság, nem is a jogegyenlõség, nem is az állami iskola, nem is a kormányzati hegemónia - ámbár ezek hatását sem kicsinylendõ - képezi a nagy nemzeti egység kohóját, hanem az az ezerkezû mûvelet, melyet a hegyvidéki akció fejt ki. Ha majd a pásztortûz elharapózik és hazafias lángtenger nyaldossa körül a Kárpátok egész koszorúját: majd akkor talán meggyõzõdnek azok is az akció nemzetforrasztó üdvérõl, kik

most vagy hidegen, vagy ellenséges indulattal nézik, sõt hátráltatják a munkát.

Könnyelmû hírlapírók ostobán antiszemita mozgalomnak bélyegezték az akciót. Olyan ráfogás ez, melyben a perfidia ölelkezik a tájékozatlansággal. A munka ki fog terjesztetni hazánk összes havasvidékére, tehát oda is, ahol híre sincs se lengyelzsidónak, se zsidó vallású magyarnak. Mit keresne egy antiszemita mozgalom ott, ahol nincsen zsidó?

Különben is, ki az antiszemita? Erre tréfásan azt szokás felelni, hogy aki kelleténél jobban gyûlöli a zsidót. De a komoly felelet ez: Az antiszemita sajnálja a zsidók politikai, társadalmi, vallási emancipációját és azt vissza szeretné csinálni. Az antiszemitizmus: zsidóüldözés. A zsidók kizárása a polgári jogokból; a jogegyenlõség megtagadása; a gettó felállítása; a zsidók kikergetése muszkamódon; a zsidó telep ülés megtiltása romániai módon. Nos hát ilyen az antiszemitizmus.

De ha én fontosabb államfenntartó tényezõnek mondom a földet, mint a mozgó tõkét, s ennek alapján csatlakozom véleményemmel egy jogosult közgazdasági iskolához: és ha engem ezért antiszemitasággal vádolnak, akkor én azt a vádat, mint hitvány ráfogást megvetem. És ha én kimondom a zsidókról a magam jó igazságát éppen oly õszintén, mint a katolikusokról és a protestánsokról: akkor ez nem antiszemita indulat az én részemrõl, hanem beteges érzékenység a zsidók részérõl. Mi történik a hegyvidéken?

Leszedik a gyümölcsfáról a hernyót. Hát ne szedjék le? Intézményeket állítanak a különben is tiltott uzsora további terjeszkedése ellen. Hát ne állítsanak? Segítik a gyöngét az erõsebb elnyomása ellen. Hát ne segítsék? A gazdasági és a kulturális élet hatékony eszközeivel magyarrá akarnak alakítani egy szláv törzset. Hát ne tegyék?

A hegyvidéki akció nem antiszemita mozgalom. Törvénytelenség, igazságtalanság, méltánytalanság ott egyetlen zsidóval sem történik. Konkrét panaszt Egán ellen még senki sem tudott emelni. E sorok írása elõtt 376 hírlapi közlemény jelent meg ellene. De egyetlen betû sincs ezen nagy hajszában, mely kézzelfogható vádat tartalmazna. Midõn e sorokat írom, lépett föl Egán ellen egyik alárendeltje. Ennek a vádjait pontról pontra cáfolta meg a miniszter hivatalos adatokkal. De felekezeti szempontokkal még ez a magáról megfeledkezett tisztviselõ sem vádolta Egánt.

A hegyvidéki akció egy népelem testi-lelki átgyúrása a rossz állapotból jó állapotba. Alig képzelhetõ ennél érdekesebb mûvelet. Nagyon érdemes volna, hogy minden mûvelt magyar ember megnézze, miként alakul át a pásztor földmûvelõvé, a nyomorban sínylõdõ élhetõ emberré, a szolga szabaddá, az elnyomott önálló lénnyé, a rutén magyarrá. Ilyen átalakulás van ott folyamatban. Néhány képet adtam errõl a folyamatról, hogy aki meg nem nézheti, az is megláthassa.

Azzal a hittel írtam, hogy ezzel a nemzeti ügynek használni fogok. Miként említem: sok támadás intéztetett az akció ellen. Tüzetes védelemben azonban nem részesült. Ennélfogva a magyar közvélemény nem tehette az ügyet magáévá. A támadások ellenszenvet keltettek. Elfogulatlan táborban is fölkeltették azt a gyanút, mintha sikerrel nem biztató mûködés folyna a hegyvidéken.

Le tudnám-e gyõzni azt az ellenszenvet? Be tudtam-e bizonyítani, hogy a mûködés reális? Oda tudta-e terelni az érdeklõdést? Tudtam-e egy kis lángot éleszteni a közönség szívében, hogy keblére ölelje ezt a mozgalmat és a magyar fajszeretet ügyének tekintse azt? Képes valék-e azt a meggyõzõdésemet az olvasó által is elfogadtatni, hogy közjogi

helyzetünkben a nemzeti kérdésnek pozitív megoldását csupán egy ilyen akció képezi?

Ezek a kérdések ólomsúllyal nehezednek rám. Ha igennel felelhetnék boldog ember volnék; mert elmondhatnám, hogy a népmentõ munka bán nekem is van egy parányi részem

UTÓIRAT

Ezt a mûvet akkor írtam, amikor még Egán Ede élt. Legjobb hitem szerint most is él õ, és ha a rutén akció helyes mederben folyik tovább: akkor az õ szelleme mûködik ott. De, mikor ezt a mûvet írtam, testileg is köztünk volt Egán. Esengve kért igen gyakran, hogy ne dicsérjem õt; ne állítsam elõtérbe; ne halmozzam el érdemekkel, mert õ semmi egyéb, mint egy kötelességtudó közeg a földmûvelési kormány rendelkezése alatt. Kérésének nem tudtam ellenállani. Emiatt Egánra vonatkozólag hézagos a könyvem. Azok a testi-lelki áldozatok, melyeket õ az ügynek hozott, megközelítõleg sincsenek itt vázolva.

Egán halála után pótolhattam volna ezt a hézagot. De úgy éreztem, hogy az emlékezetnek az a tisztasága, amellyel õt szívemben hordozom, foltot szenvedne, ha tiszteletben nem tartanám halála után azt, amire életében csengve kért. El kellett ezt mondanom Egán jellemzésére és a róla adott töredékes jellemrajz igazolására.

----- 1. rész -----